

KIRIM'DA VE İDİL-URAL BÖLGESİNDE AÇLIK VE TÜRKİYE'DEN GİDEN YARDIM (1921-1922)

HAKAN KIRIMLI*

Rusya İmparatorluğu tarihinde kuraklıktan ve bereketsizlikten doğan kıtlıklar, hattâ büyük çaplı felâket mahiyetindeki açlıklar sıkça, âdetâ periyodik olarak görülürdü. Bunlar çoğunlukla iklim ve bölge şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmakla birlikte, konjonktürel sosyal ve siyâsî gelişmeler de bu âfetlerde müessir olurdu. Rusya'da eski rejimin yıkılıp Bolşevik düzeninin tesisinden sonra meydana gelen 1921-1922 açlığı ise gerek yayıldığı arazinin genişliği, gerekse dûçâr olan insanların sayısı bakımından öncekilerle mukayese edilemeyecek derecede muazzamdı. Bu felâketi o döneme kadar dünya tarihinde karşılaşılmış en dehşet verici açlıklardan biri olarak telâkkî etmek yanlış olmayacaktır.

1920'lere girildiğinde eski Rusya İmparatorluğu'nun halkları zaten başka açılardan büyük felâketler ve acılar yaşamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım, ihtilâlle ortadan kalkan Çarlık rejiminin yerini alan kaotik durum, sayısız millî ve siyâsî grupların birbirleriyle giriştiği son derece kanlı mücadeleler, haydutluklar ve salgın hastalıklardan herhangi biri zaten başlı başına büyük âfet mahiyetindeydi. Yaşanılan bölgeye göre, düzen ya tamamiyle kayboluyor ya da orada bir terör rejimi kuruluyordu. Sanayi, ticaret, ulaşım ve günlük hayatı düzenleyen hemen bütün unsurlar çökmüş haldeydi. 1920'nin sonlarında artık rakiplerinin çoğunu yenilgiye uğratmış ve eski imparatorluk arazisinin büyük kısmına hâkim olmuş durumdaki Bolşevik idaresi ise bu felâketli hâle çare olmaktan ziyâde uygulamalarıyla bunun aslî sebeplerinden biri olmuştu. Bolşeviklerin yürüttükleri acımasız "Kızıl Terör", "sınıf mücadelesi"ni köye taşıma siyâseti ve "Savaş Komünizmi" yıkıcı mahiyetteydi. "Savaş Komünizmi" adı altında başta köylüler olmak üzere halka yüklenen son derece ağır külfetler ve uygulanan erzak müsâdereleri çoğu zaman tahıl üreticisinin hayatta kalmak için yahut tohumluk olarak ayırdığı zahire miktarının dahi elinden çıkmasına,

* Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

dolayısıyla perişan olmasına yol açmıştı. Böyle bir haldeyken, bir de tabiat şartlarının istenildiği gibi gitmemesi, müthiş bir felâketi doğuracaktı. 1920 yazında görülen ve merkezi Rusya ile İdil (Volga) boyunda etkili olan geniş çaplı kuraklık ilk darbeydi. Kuraklık ertesi yıl da tekrarlanacaktı.¹

1921 ilkbaharında büyük bir açlığın bütün işaretleri görülmeye başlandı. Çok geçmeden açlık âfeti bütün İdil boyuna, Urallara ve bir müddet sonra da Don havzasına, Ukrayna'ya ve Kırım'a yayıldı. İki yıla yakın bir süre boyunca bütün bu bölgeleri kasıp kavuracak olan açlığa toplam olarak ne kadar nüfusun doğrudan maruz kaldığı hakkındaki rakamlar bir hayli tartışmalı olmakla birlikte, bu talihsiz insanların sayısının otuz milyonu çok geçtiği söylenebilir.² Açlık yüzünden hayatını kaybeden insanların toplam sayısı ise yaklaşık on milyon olarak hesaplanmaktadır. Bunlardan üçte biri doğrudan doğruya aç kalmak suretiyle ölürken, geri kalanları açlıkla son derece zayıflayan bünyelerinin çökmüş ortamda müthiş bir hızla yayılan hastalıklara dayanamaması neticesinde hayatlarını kaybettiler.³ Bundan da anlaşılacağı üzere, açlığın doğurduğu facialar yalnızca insanların yiyecek bir şey bulamamasından ve bundan dolayı kitleler halinde ölmesinden ibaret değildi. Günlük hayat düzeni de ortadan kalktığından, salgın hastalıklar, haydutluk, bakımsızlık ve ruhî çöküntü hızla yayılıyordu. Tek bir lokma bulabilmekten başka şey düşünemez hale gelen insanlar yenilebilecek ne varsa hepsini, hattâ normal şartlarda yenilmeyecek pek çok maddeyi tüketmekteydi. Yamyamlık vakaları yaygındı. En az açlığın boyutları ve kurbanların acıları kadar önemli bir diğer husus da, açlığa maruz kalan bölgelerin gerek nicelik gerekse nitelik itibarıyla Sovyet ülkesinin aslî tahıl üretim bölgeleri olmalarıydı. Diğer bir ifadeyle, buraların açlık dolayısıyla üretim yapamaması kendilerini olduğu kadar diğer bölgeleri de tehdit ediyordu.

Başlangıçta Sovyet hükûmeti siyâsî itibarına halel getireceği düşünceyle açlığı görmezlikten geldi. 1921 Temmuzuna kadar açlığın varlığı bile Sovyetler tarafından resmen kabul edilmeyecekti. Halbuki, o sırada açlık çoktan ortalığı kasıp kavurmaktaydı. Neticede, Sovyet hükûmetinin son

¹ Harold H. Fisher, *The Famine in Soviet Russia. 1919-1923* (New York, 1927), ss. 496-500.

² Benjamin Weissman, *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921-1923* (Stanford, 1974), s. 5; Richard Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime* (New York, 1995), s. 411.

³ John Maynard, *The Russian Peasant* (New York, 1962), ss. 185-186.

derece âcîl ihtiyaç içinde olan milyonlarca aç insanın ancak küçük bir kısmına yardım edebileceği anlaşıldı.⁴

Dış Yardım

Kendi imkân ve metotlarıyla açlıkla başa çıkamayacağının bâriz bir şekilde ortaya çıkmasıyla, Moskova gayet gönülsüzce de olsa dış dünyadan yardım istemeye mecbur kaldı. Sovyet hükûmeti büyük çoğunlukla arasının iyi olmadığı dış ülkelere, özellikle de yakın zamana kadar fiilî mücadele içinde bulunduğu Batı ülkelerine müracaat edebilmek için meşhur yazar Maksim Gorkiy'i araya koydu. Gorkiy, 13 Temmuz 1921'de dünya kamuoyuna hitaben bir mektup yayınlayarak, açlık kurbanlarına yiyecek ve ilaç yardımı çağrısında bulundu. Sovyet Hükûmeti'nin resmî açıklaması ise iki haftayı aşkın bir süre sonra geldi. Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri (yani Bakanı) Georgiy Çiçerin imzasıyla 2 Ağustos 1921'de "Bütün Hükûmetlerin Başlarına" hitaben bir bildiri yayınlandı. Burada mevcut fecî durum dikkatle seçilmiş cümlelerle izah edildikten sonra, "Sovyet Hükûmeti'nin siyâsî maksatlar güdülmemek kaydıyla herkesin yardımını kabul edeceği" kaydedilmekteydi. Pek çok diğer Bolşevik gibi, Sovyet idaresinin lideri Vladimir Lenin de kapitalist güçlerden yardım istemekten hiç hoşnut olmadığı gibi, esasen onlardan her hangi bir yardım geleceğine de inanmıyordu. Ona göre, böyle bir yardım gelse bile bunda bir art niyet aramak gerekirdi. Lenin'in umduğu ve tercih ettiği yabancı yardım ancak Komünist Enternasyonal vasıtasıyla harekete geçirilecek olan "milletlerarası proletarya"dan gelebilirdi.⁵ Ne var ki, müteakip gelişmeler hiç de Lenin'in tahmin ve arzu ettiği gibi olmayacaktı. Bu arada, Sovyet Hükûmeti, geç de olsa açlık kurbanlarına yardım işini teşkilatlandırmaya girişti. Açlara yardım hususunda ülke çapında aslî teşkilat olmak üzere 1921 Temmuzunda "Açlara Yardım İçin Bütün-Rusya Kamu Komitesi" (*Vserossiiskiy Obşçestvenny Komitet Pomoşçi Golodayuşçim*, kısaltması: *Pomgol*) kuruldu.

Gorkiy'nin çağrısı üzerine ilk harekete geçen o sırada A.B.D. Ticaret Bakanı (sonraki A.B.D. Başkanı) olan Herbert Hoover oldu. Hoover aynı zamanda dünyanın en büyük yardım teşkilatı olan Amerikan Yardım İdaresi'nin (*American Relief Administration*, kısaca *ARA*) de başkanıydı. Hemen Sovyet yöneticileriyle bir anlaşma imzalayan *ARA*, 1921 Eylül'ünde Sovyet Rusya'daki yardım faaliyetlerine başladı. Bir diğer anlaşma da 1921 Ağus-

⁴ Fisher, ss. 504-505; Weissman, ss. 3-6; Pipes, ss. 411-412.

⁵ Weissman, ss. 4-6.

tos'unda Moskova'da Sovyet hükümet temsilcileri ve Cenevre Konferansı adına Rusya'ya Yardım İşleriyle İlgili Yüksek Komiser tayin edilen Norveçli tanınmış hayırsever Dr. Fridtjof Nansen arasında imzalanmıştı. İngiliz yardım kuruluşları, Çocukları Kurtarın Vakfı (*Save the Children Fund*), Dostlar Cemiyeti (*Society of Friends*, diğer adıyla Quaker Hareketi) ve İsveç Kızılağacı Nansen tarafından imzalanan bu anlaşma kapsamında faaliyet göstereceklerdi.⁶ 1921 sonbaharında, Milletler Cemiyeti Cenevre'de düzenlediği toplantılarda Rusya'da açlığa maruz kalan insanlara yardım meselesini ele aldı. Neticede, Fransa'nın Rusya sâbık Büyükelçisi Joseph Naulens başkanlığında bir komisyon tesis edildi. Ancak Naulens anti-Bolşevik görüşleriyle tanınmış olduğundan Sovyet Hükümeti komisyonun Rusya'ya girmesine müsaade etmedi. 6 Ekim 1921'de Büyük Britanya, Fransa, Belçika, İtalya, Almanya ve bir sıra diğer devletlerin temsilcileri Brüksel'de bir araya gelerek Rusya açlarına yardım meselesini görüştüler. Müzakereler neticesinde, Çarlık devri borçlarını kabul etmesi şartıyla Rusya'ya kredi açılmasına karar verildi. Çaresiz durumdaki Sovyet Hükümeti bu şartı kabul etmek zorunda kaldı.⁷

Bu arada, açlığa ve yaşanan müthiş manzaralara ilişkin haberler de özellikle Batı basınında geniş biçimde yer almaktaydı. Bütün bu haberler, dünyada pek çok insanı ve teşekkülleri dehşete düşürerek, onları açlık kurbanlarına yardım için harekete geçmeye sevk etti. Açlık dönemi boyunca Sovyet Rusya'ya dünyanın pek çok ülkesinden yardım yağdı. Yardım gönderenler arasında Avrupa'nın hemen bütün memleketlerinin yanısıra, Arjantin, Uruguay, Küba, Avustralya, Güney Afrika, İran, Afganistan ve başka ülkeler de yer almaktaydı.⁸ Açlık boyunca Rusya'da milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve daha fazlası müthiş acılar çekmiş ise de, ülke dışından gelen yardımlar felâketin çapının azaltılmasında hayatî rol oynamıştır. O dönemde Rusya'da faaliyet gösteren yabancı teşkilatlar arasında en önemlisi ve en büyük yardımı yapanı *ARA*'ydı. Bizzat Sovyet yetkilileri tarafından da teyid edildiği üzere, açlığın hüküm sürdüğü iki yılı aşkın bir süre içinde *ARA*'nın getirdiği yiyecek miktarı yaklaşık 540.000 tonu bulurken, faaliyetinin en üst seviyede olduğu esnada *ARA* on milyondan fazla insanı beslemekteydi.⁹ Kazan, Saratov, Orenburg, Samara, Simbirsk, Ufa ve Kır-

⁶ Benjamin Robertson, *The Famine in Russia* (Londra, [1922]), ss. 4 ve 6.

⁷ Süleyman Rahimov, "Golod osobenno svirepstvoval v derevnyah ...", *Çasırlar Avazı-Eho Vekov* (Kazan), no.: 3/4 (1997), ss. 113-114.

⁸ A.g.m., s. 115.

⁹ Weissman, ss. 198-199.

rım'da faaliyet göstererek, mahallî halka gıda ve diğer yardımlar temin eden *ARA* istasyonları, 1923'ün Haziran-Temmuz aylarına kadar kesintisiz hizmet verdi.¹⁰ Diğer yabancı yardım teşkilatları da açlık dönemi içinde toplam iki milyon tonu aşkın gıda malzemesi temin ederek, yaklaşık üç milyon aç Sovyet vatandaşını beslediler.¹¹

Sovyet Rusya'da en şiddetli açlık felâketine maruz kalan ülkeler arasında çok sayıda Türk ve Müslüman nüfusun yaşadığı İdil boyu ve Kırım da yer almaktaydı. Gerçekten de, Samara ve Çelyabinsk vilâyetleri ile Volga Alman Muhtar Cumhuriyeti ve Başkurt Muhtar Cumhuriyeti (ki bu son iki muhtar cumhuriyetin birleşik toplam nüfus kaybı % 20.6 olmuştu) açlığın en ağır darbe indirdiği bölgelerdi.¹² Tataristan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde de durumun daha iyi olduğunu söyleyebilmek mümkün değildi.

İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Dış Yardım

1921-1922 kışında, İdil boyunda açlık en korkunç boyutlarına ulaşmıştı. Köylerde ve bilhassa da demiryollarından uzakta kalan mahallerde vaziyet tam bir faciaydı.¹³ Demiryolu hattı üzerinde az-çok yiyecek temininin mümkün olabildiği hallerde dahi, ormanlık bölgede yaşayan Başkurtlar ve hayvancılıkla uğraşan diğerleri buna ulaşabilmekten mahrumdu. Zira atları çoktan ölüp gitmiş ve kendi başlarına karla kaplı arazide istasyonlara gidecek mecalleri kalmamıştı.¹⁴

Yiyecek herşeyin tükenmesi çaresiz kalan insanları normal hallerde yenmesi düşünülemeyecek maddeleri yemeye icbar ediyordu. Ağaç kabukları, çeşitli otlar, yapraklar ve hattâ bir çeşit toprak bile yenmekteydi. Yabânî otları, ağaç yapraklarını yahut kabuklarını kullanarak bir çeşit "ekmek" pişirebilenler şanslı sayılıyordu. Eğer bu saydığımız malzeme "ekmeğin" somun halinde tutması için yeterli olmazsa, içine hayvan gübresi katılıyordu. Köpek, kedi, sıçan, sincap, kurbağa ve muhtelif kemirgenler gibi hayvanlar, hattâ irice böcek türleri yakalanıp yenilmekteydi.¹⁵ Meselâ, Baş-

¹⁰ Fisher, s. 395.

¹¹ Pipes, s. 417.

¹² A.g.e., s. 419.

¹³ Dr. Kozlov, "Otçyot o deyatelnosti rossiyskogo obşçestva Krasnogo Kresta v Tatrespublike", *Çasırlar Avazı-Eho Vekov* (Kazan), nos. 3/4 (1997), s. 132.

¹⁴ Andrey Yegorov, "Ademner Tudırğan Afet (1921 Yılğı Açlıq Faciğası)", *Tulpar* (Ufa), no.: 2 (Eylül-Ekim 1994), s. 52.

¹⁵ A.g.m.; Weissman, s. 3.

kurdistan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi'ndeki belgelerde, 1921-1922 kışında Belebey ilçesinde hamamböcekleri dâhil her türlü haşeratin yendiği anlatılırken, "lüks" kabul edilen kedi ve köpek etinin ise bulunduğu zaman kura ile paylaşıldığı kaydedilmektedir.¹⁶

Açlık her türlü insanî değerleri yok edecek ve akıl almaz dehşet sahnelerini yaşatacak boyutlardaydı. Bu ortamda yamyamlık vakaları da gayet yaygın hale geldi. O günlere ait resmî belgelerde, bizzat kendi çocuklarının, kardeşlerinin ve diğer aile fertlerinin etlerini yiyen cinnet geçirmiş bir çok insanlar hakkında teferruatlı bilgilere rastlamak mümkündür.¹⁷ Bu dehşet verici yamyamlık hadiselerinin yalnızca açlıktan ölmüş olanların cesetlerinin yenmesine münhasır olmadığını belirtmek gerekir. Bizatihi etini yemek maksadıyla insanların, özellikle de çocukların cinayete kurban gitmeleriyle de karşılaşılmaktaydı.¹⁸ Açlıktan çıldırma noktasına gelmiş binlerce köylü bir lokma yiyecek bulmak için evlerini terk ediyorlar, geride bıraktıkları çocukları ise kaçınılmaz olarak ölüme mahkûm oluyordu.¹⁹ Ebeveynlerin daha yavaş ve korkunç bir ölümden kurtarabilmek için çocuklarını öldürdüğü vakalar da görülmekteydi.²⁰

İlgilenecek insan yokluğundan dolayı içme suyu, kanalizasyon ve her türlü temizlik sistemlerinin çökmesi İdil boyunda ayrı bir felâkete yol açacak mahiyetteydi. Meselâ, Kazan şehrinin sokakları bakımsızlıktan çöp, dışkı ve her türlü pislik içindeydi; lâğım vazifesi gören sarnıçlar taşmış, pis sular her tarafa yayılmıştı.²¹ Hal böyleyken, bölgeyi salgın hastalıkların kaplaması kaçınılmazdı ve öyle de oldu. Bu ortamda yiyecek kadar ilâç yardımı da bir zaruret haline geldi. Âdetâ çırılçıplak yaşamakta olan binlerce insan için âcilen giyecek de gerekmektedir.

İdil boyuna *ARA* yardımı 1921 Eylül ayında ulaştı. A.B.D. Kongresi'nin Rusya'daki açlık kurbanları için 20 milyon dolar tutarında yardım yapmayı kabul etmesi *ARA*'nın faaliyetlerinin genişletilmesine âmil oldu. *ARA* bölgeye büyük miktarda gıda maddesi, giyecek ve ilâç temin etti. Ocak 1922 sonlarına gelindiğinde, İdil boyunda açlık çekilen hemen her yerleşim

¹⁶ İgor Narskiy, *Jizn v katastrofe. Budni naseleniya Urala v 1917-1922 gg.* (Moskova, 2001), s. 361.

¹⁷ Yegorov, ss. 52-53; Weissman, s. 7. O döneme ait, aile fertleri arasındakiler dahil pek çok yamyamlık vakasına ait resmî belgeler için, bakınız (Rahimov'un makalesinden hemen sonra) *Çasrlar Avazı-Eho Vekov* (Kazan), nos. 3/4 (1997), ss. 118-121.

¹⁸ Yegorov, s. 52.

¹⁹ Weissman, s. 7.

²⁰ Yegorov, s. 52.

²¹ Fisher, s. 88.

yerinde *ARA*'nın açtığı aşevleri çalışmaktaydı. *ARA* tarafından bölgeye getirilen gıda maddelerinin toplam miktarı Mayıs 1922 itibarıyla 5213 vagona (5 milyon pudan* fazla) ulaşmış bulunuyordu.²² İdil boyunca açlığın ortadan kaldırılmasında oynadığı hayati role rağmen, *ARA*'nın faaliyetleri elbette ki Sovyet yönetiminin siyâsî kaynaklı şüphelerinden ve engellerinden muaf değildi. Bir ara, Tataristan'da *ARA* adına çalışan üç Rus görevli mahallî idareciler tarafından tevkif bile edildi. Bu üç görevli ancak *ARA*'nın gıda getirmeyi durdurma tehdidi karşısında serbest bırakıldılar.²³ *ARA* İdil-Ural Tatar diasporasının vatanlarındaki kardeşlerine yardım göndermesine de aracılık etmekteydi. Finlandiya'da yaşayan Tatar cemaati *ARA* vasıtasıyla İdil-Ural bölgesinde açlık çeken Müslüman din adamlarına, edebiyatçılara ve diğer aydınlara münferit olarak gıda paketleri yolluyordu. Bu yardımın ilk partisinin 1922 başlarında yerine ulaştığı ve üçüncü teslimâtın da Ağustos 1922'da adreslerine vardığı anlaşılmaktadır.²⁴ Hemen hepsi açlık karşısında çaresiz bir durumda kalmış olan İdil-Ural Türk aydınları, edipleri, din adamları ve âlimlerine tam zamanında gelen bu yardım onlar için büyük bir minneti bâis oldu.²⁵

ARA, *Pomgol*, Rusya Kızılhaçı, Alman Kızılhaçı, İsveç Birleşik Komitesi ve bir çok diğer iç ve dış teşkilâtın yardım faaliyetleri açlığın azaltılmasında yararlı olduysa da, bütün bu gayretler felâketin kısa sürede ortadan kaldırılması için yeterli değildi. Kaldı ki, müteakip yıl için de hiç ümitli olunmamasını gerektiren işaretler görülmekteydi. Zaten, açlığın tükettiği insan gücünün yetersizliği yüzünden işlenebilen toprak miktarı pek az iken, gelecek yılın hasadının önemli bir kısmı da 1922 yaz aylarındaki kuraklıkla yanıp gidecek yahut solucanlar tarafından yenecekti.²⁶

Bütün bu gelişmeler karşısında, Sovyet hükûmetinin meseleyi ele alış tarzı gerçekçilikten çok uzaktı. 1922 yaz aylarında, Sovyet basınında artık açlığın sona erdiğine ve gayet güzel bir hasat beklendiğine dair ümitli ha-

* 1 pud: 16,3 kilogram.

²² Rahimov, ss. 115-116.

²³ Weissman, s. 86.

²⁴ Abdullah Battal-Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından Rızaeddin Fahreddinoğlu* (İstanbul, 1958), ss. 28-29.

²⁵ Bu yiyecek paketlerini alanlar arasında Rızaeddin Fahreddin, Musa Carullah Bigi, Keşşafüddin Ter-cümâni, Cemaleddin Velidi, Alimcan Barudi, Hadi Atlâsi, Muhlise Bübi, Necib Asri, Fatih Kerimi, Abdurrahman Omer, Fatih Emirhan, Hasan Ata Abeşi, Muhiddin Kurbangali, Fatih Murtaza ve pek çok başka tanınmış şahıslar bulunmaktaydı. Yardım paketleri Finlandiya'daki Tatar cemaati adına Helsinki Camii İmamı Veli Ahmed Hekim tarafından gönderilmekteydi. Paketlerin gönderileceği insanların listesini Kazanlı aydın ve yazar Abdulbari Battal (Abdullah Battal-Taymas) hazırlamıştı. A.g.e., ss. 29 ve 51-54.

²⁶ Kozlov, s. 136.

berler yer alıyordu. Bu tür haberlerin aslında neye işaret ettikleri, açlığın ortadan kalkmasıyla Sovyet Rusya'nın tahıl ihracâtına başlayabileceğini ifade yahut ima etmesiyle açıklığa kavuşuyordu.²⁷ Bir başka ifadeyle, Sovyet idaresi en önemli döviz girdilerinden biri olan tahıl ihracâtının açlık gerekçesiyle kesintiye uğramasına bir an evvel son vermek arzusundaydı. Ancak, Sovyet hükümeti tarafından bile gizlenmesi mümkün olmayan vakalar “açlığın sona erdiğine” dair resmî beyanları cerh etmekteydi. Buna rağmen, Moskova fertlere doğrudan açlık yardımından, “açlığın neticelerinin ortadan kaldırılması” politikasına geçtiğini ilân etti. Böylece, 15 Ekim 1922'de, *Pomgol*'un yerini *Posledgol* (tam açılımı: *Tsentralnaya komissiya po borbe s posledstoyami goloda* yani “Açlığın Neticeleriyle Mücadele Merkezi Komisyonu”) aldı. *Posledgol*'un vazifeleri listesinde yer alan tumturaklı ifadeler ve teorik kalemler bir tarafa bırakılırsa, fiiliyatta bu kuruluşun aslı işleri ekonomik idareye ve plânlamaya ait hususlardı.²⁸ Bir an önce genel sosyalist ekonomik hedeflere yönelmeyi gaye edinen ve bunun için de gereğinde mevcut durumun üzerini örtmekten kaçınmayan bu yeni politika, açlık çekilen yerlerdeki gerçekler karşısında muazzam bir karmaşaya ve yetersizliklere yol açtı.

Kırım'da Açlık ve Dış Yardım

Sovyet Rusya'nın diğer bölgeleri açlıkla perişân olurlarken, bir müddet için Kırım bu felâkete karşı âdetâ başışık gibi görünmekteydi. Zaten, bereketli toprağı ve egzotik imajıyla bu “Yeşil Ada”ya açlığı yakıştırılabilmek de kolay değildi. Ne var ki, Rusya İç Savaşı'nda her açıdan yıkıma uğramış ve hâlâ daha toparlanabilmekten çok uzak bir halde olan Kırım henüz açlık yok iken de yeteri kadar derde sahipti. 1917 yılından itibaren muhtelif müddetlerde yarımadanın tamamına veya bir kısmına Kırım Tatar millî güçleri, Bolşevikler, Alman ordusu, İtilâf Ordusu (Fransız ve Yunanlılar), Rus Kadetler, General Anton Denikin ve General Pyotr Wrangel'in kumandalarındaki “Beyaz” Rus orduları hâkim olmuşlardı. Üç yıllık süre içinde küçük yarımada her türlü kanlı yağma ve talana sahne olmuş, en son olarak da “Beyaz” ordunun son kalesi durumundayken tamamen kuşatma şartları altında yaşamıştı.

²⁷ Charles Edmondson, “An Inquiry into the Termination of Soviet Famine Relief Programmes and the Renewal of Grain Export, 1922-23”, *Soviet Studies* (Abingdon, Oxfordshire), Cilt: XXXIII, no.: 3 (Temmuz 1981), ss. 371-372.

²⁸ A.g.m., ss. 375-376..

Nihayet, Kasım 1920'de Bolşevik orduları Kırım'ı tamamen ele geçirdiler. Bolşevik hâkimiyetinin tesisiyle birlikte, "Kızıl Terör" ve "Savaş Komünizmi" politikaları Kırım'da da uygulamaya kondu. Bu politikalar Sovyet Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi yarımadaya da son derece ağır baskı ve katliamları getirdi. Kırım'da Bolşevik idaresinin öncelikleri çökmüş durumdaki ekonomiyi ayağa kaldırmaktan ziyade "sınıf düşmanları"nı yok etmek ve ahali arasında propaganda faaliyetleri yürütmeye yöneldi. Yarımadada çok sayıda askerî birliğin bulunması da mevcut şartlar altında ekonomiye büyük yük teşkil etmekteydi. Bolşevik rejiminin özel üretimi, pazarları ve geçmişteki ekonomik ilişkileri ortadan kaldırması, Yalboyu'nda bağıcılığı millileştirmesi ve iç turistlerin gelmez olması Kırım'ın iktisadî vaziyetini daha da kötüleştirdi.²⁹

Herşeye rağmen, şiddet fırtınalarının nispeten yavaşlamasıyla birlikte, 18 Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin teşekkülü gelecek için ümit verici bir gelişme olarak görünüyordu. Yeni muhtar cumhuriyette Kırım Tatarları "yerli halk" (*korenny narod*) statüsünde, yani muhtariyetin aslî sahipleri olarak gösteriliyorlardı. Rejimin ana prensibi olan "şekilde millî, özde sosyalist" mahiyet Kırım için de geçerli olmakla birlikte, Kırım Tatarları açısından bir şekilde kendi kimlikleriyle ifade edilen bir idarî yapının kurulması geleceğe iyimserce bakılmasını mümkün kılıyordu. Hele, Bolşevik dönemi öncesinden kalma millî aydın tabakasının en azından başlangıçta yeni rejim bünyesine kabul edilmeleri bu iyimserliği destekliyordu.

Sovyet Rusya'da açlığın yaşandığı diğer bölgelere nazaran, açlık öncesi yıllarda Kırım'da iklimin daha iyi gittiği söylenebilirdi. Kırım yarımadası 1920 yılında pek hasat bereketsizliğiyle karşılaşmamıştı. Hattâ Kırım'ın bazı bölgelerinde normalin üzerinde ürün elde edilmişti. O yıl yarımadada yaklaşık yedi milyon pud hububat fazlası mevcuttu.³⁰ Ne var ki, bu tabii bereket tablosu diğer faktörlerle tamamen ortadan kaldırılacaktı.

1920 yılının büyük kısmı boyunca, önce General Anton Denikin'in ve sonra da General Pyotr Wrangel'in ordularını ve Bolşeviklerin önünden kaçarak bu son "Beyaz Ordu" kalesine sığınan yüz binlerce mülteciyi besleyebilmek için Kırım'ın imkânları sonuna kadar zorlandı. O günlerin "Be-

²⁹ Rüstem Hayali, *Oçerki istorii obşestvenno-politiçeskoj i kulturnoj žizni Kırmskih tatar v XX veke* (Akmescit, 2008), ss. 128-129.

³⁰ Fisher, s. 276.

yaz” Kırım’ı, anarşiye, yolsuzluklara ve salgın hastalıklara (bilhassa lekeli tifüs) teslim olmuş durumdaydı. Yarımada “Beyazlar”ın eli sopalı rejimi Kasım 1920’de yerini Bolşeviklerin acımasız “Kızıl Terör”üne bıraktı. Yeni Bolşevik idaresinin uygulamaya koyduğu vergiler, müsadereler ve tenkil tedbirleri bilhassa kırlık kesime büyük darbe vurdu. En azından 1921 sonbaharına kadar uygulamada kalan “Savaş Komünizmi” şartlarında hareket serbestisi, mal mübadelesi ve pazar sistemi tamamen ortadan kaldırıldı. Bu şartlar altında haydutluk da fevkalâde yaygındı. 1920 hasadının yedi milyon pudluk üretim fazlası kısa zamanda silinip süpürüldü. 1921 hasadı ise normalin çok altında olacaktı. Nihâî darbe ise tabiatın geldi. 1921 yazının olağanüstü sıcak ve kurak geçmesinin doğurduğu bereketsizlik, çekirge istilâsı ve vakitsiz yağışlar hasadın çok kötü olmasına yol açtı.³¹ Üretilen hububat miktarı olması gerekenin sekiz buçuk milyon pud altındaydı.³² Elde pek az yedek hububat kaldığından başka, Sovyet Rusya’nın zaten açlık çekmekte olan diğer bölgelerinden de bir şey umabilmek mümkün değildi. Bizzat bazı Sovyet çevrelerinin dahi tenkit ettiği üzere, gerek Moskova’daki gerekse Kırım’daki idareciler gerekli tedbirleri almakta son derece başarısız kalmışlardı.³³

Ağustos 1921’de Kırım’da durumun vehâmeti apaçık ortaya çıktı. İronik bir şekilde, Moskova’nın talimatıyla Akmesit’de İdil boyundaki açlara yardım komitesinin (*Pomgol*) teşkili de aynı ayda gerçekleşti.³⁴ Kaderin cilvesi olarak, İdil boyu açları için kurulan bu yardım komitesi bilâhare Kırım’ın bizzat kendisi için faaliyet gösterecek olan *Pomgol*’un nüvesini oluşturacaktı. Aynı günlerde, Moskova Kırım’daki yetkilileri İdil boyundan açlık kurbanlarını, şu cümleden özellikle de Tatar çocuklarını Kırım’a almaları hususunda sıkıştırmaktaydı. Dahası, yarımada yüksek oranlı vergilerin tahsili ve hattâ mahallî ürünlerin ihracı da sürdürülmekteydi.³⁵

Kırım’daki açlık ilk olarak düzenli gelir kaynaklarına sahip olmayan Çingeneler arasında ortaya çıktı. Onları takiben, güneydeki hemen hiç tahıl üretilmeyen dağlık bölgelerde yaşayan Kırım Tatar köylüleri açlıkla karşı-

³¹ A.g.e., s. 278; Vyaçeslav Georgiyeviç Zarubin-Aleksandr Georgiyeviç Zarubin, “Golod v Kırnu (1921-1923)”, *Klio* (Akmescit), nos.: 1-4 (1995), s. 34.

³² “Doklad predsedatelya TsK Pomgola na vtoroy Vsekrnmskoy Tatarskoy Bespartinyoy Konferentsii”, *Gosudarstvennyy Arhiv Avtonomnoy Respubliki Kırım* (Kırım Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi - Bundan sonra *GAARK* şeklinde gösterilecektir) (Akmescit), fond R-151, opis’ 1, delo 1, l. 163.

³³ Said, “Eto vimiranie tseloy natsii”, *Žizn Natsionalnostey* (Moskova), nos.: 6-7 (12-13) (141-142) (14 Nisan 1922), s. 11; K. Sorin, “V Kırnu”, *Žizn Natsionalnostey* (Moskova), no.: 1 (7) (136) (25 Şubat 1922), s. 9.

³⁴ Fisher, s. 278.

³⁵ Zarubin-Zarubin, s. 35.

laştılar. Açlıktan ilk ölüm vakası Kasım 1921'de kaydedildi. Açlık öylesine bir süratle yayıldı ki, Aralık 1921 sonunda ölüm sayısı 1500 veya 2000'e ulaştı.³⁶ O sırada artık açlık yarımadaının kuzeyindeki bozkır (çöl) bölgesine de yayılmış, böylelikle Kırım'ın tamamını sarmış durumdaydı. Köylüler çaresizlik içinde şehirlere kaçıyorlardı. Kırım MSSC idarecilerinin teşebbüsüyle 1 Aralık 1921'de Kırım Açlara Yardım Merkez Komitesi (*Pomgol*) kuruldu. Kırım mahallî idaresinin Kırım'ın resmen açlık bölgesi ilân edilmesi hususunda Moskova'ya yaptığı çağrılar cevapsız kaldı. Halbuki yardım alabilmek, vergi muafiyeti ve diğer özel muameleleri elde edebilmek için resmen açlık bölgesi ilân edilmiş olmak şarttı. Kırım'ın resmen açlık bölgesi ilân edilmesinin gecikmesinde, merkezî Sovyet idaresini hasat miktarı hakkında şişirilmiş rakamlarla yanıltmış olan Kırım istatistik idaresinin de bir ölçüde vebali vardı. Kırım *Pomgol*'unun ve açlıkla ilgili diğer hükûmet dairelerinin iş işten geçene kadar aldıkları tedbirler de çok yetersiz kalacaktı.³⁷

4 Ocak 1922'de, Sevastopol, Yalta ve Canköy *okrug*ları (ilçeleri) resmen "kötü hasat" (*neurojajnye*) bölgeleri ilân edilebildiler.³⁸ Moskova'nın bütün Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arazisini "açlık bölgesi" ilân edebilmesi ancak 16 Şubat 1922'de gerçekleşebildi.³⁹ Artık çok geçti. Binlerce insan sokaklarda ölmekteydi. Resmen açlık bölgesi ilânına kadar Kırımlıların ne merkezî hükûmetten, ne de yabancı yardım teşkilatlarından hiç bir yardım almaksızın kendi başlarının çaresine bakmaları beklenmişti. Yarımada-dadaki zaten pek kısıtlı olan kaynaklar çoktan tükenmiş durumdaydı.

1922'nin ilk ayları içinde Kırım'da açlık dehşet verici boyutlara ulaştı. Açlıktan aylık ölüm sayısı Ocak 1922'de 10.000'e, Şubat'ta 21.000'e ve (Kırım açlığının en kötü ayı olan) Mart'ta da 28.000'e ulaştı. 1922'nin Şubat ve Nisan ayları arasında, yarımada nüfusunun bilfiil üçte ikisi açlık çekmek-

³⁶ A.g.m.; Fisher, s. 278.

³⁷ Said, s. 11; Zarubin-Zarubin, s. 35. Kırım *Pomgol*'unun ilk başkanı Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Kırım *Oblast* Komitesi Sekreteri vazifesini yürütmekte olan A. İ. İzrailoviç oldu. 1922 yılı Şubat ayının ortalarında, Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi Başkanı Yuriy Gaven Kırım *Pomgol* başkanlığını da üstlendi. Gaven'in Kırım *Pomgol*'daki Başkan Yardımcısı B. S. Şvedov'du. Kırım *Pomgol* Merkez Komitesi'nin Kırım Tatar üyeleri arasında tanınmış şair ve dilci Bekir Sıtkı Çobanzâde, Ziraat Halk Komiseri (Bakanı) Ümer İbrahimov ve Selim Memetov da yer almaktaydı.

³⁸ Zarubin-Zarubin, s. 35.

³⁹ "O priznanii Krimskoy Avtonomnoy Respubliki golodayuşçim rayonom", *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsİK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), s. 43. Bu kararname Bütün-Rusya Merkezi İcra Komitesi Başkanı Mihail Kalinin'in ve Bütün-Rusya Merkezi İcra Komitesi Sekreteri Abel Yenukidze'nin imzalarını taşımaktaydı.

teydi.⁴⁰ Resmî kaynaklar Nisan ayında Kırım'daki günlük açlıktan ölüm sayısını 1.500 ilâ 1.600 olarak vermektedir.⁴¹ Açlıktan en ağır darbelere maruz kalan bölgeler, ahâlisinin hepsi aç durumda olan Yalta *okrugunun* tamamı ile Sudak, Karasubazar, Kezlev (Yevpatoriya), Bahçesaray, Kökköz ve Balaklava *rayonlarıydı*.⁴² Bu bölgeler yarımadadaki Kırım Tatarlarının en yoğun olduğu yerler olduğundan, durum onlar açısından özellikle vahimdi. Nisan 1922'ye ait raporlarda Karasubazar rayonundaki bazı köylerin şimdiden nüfuslarının yarısını kaybetmiş buldukları kaydediliyordu. Ahâlisinin ezici çoğunluğu Kırım Tatarı olan Bahçesaray'da ve çevresindeki yirmi köyde günde yaklaşık 250 ilâ 300 kişi ölmekteydi. Ölüm oranlarının müteakip aylarda da bu şekilde devam etmesi halinde bütün Kırım sâkinlerinin üçte birinin, Kırım Tatarlarının da % 50 ilâ 70'inin yok olacağı tahmin edilmekteydi.⁴³ Kırım Tatar halkının neredeyse tamamı açlık çekmekteydi. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi Başkanı Yuriy Gaven, yaşanan durumu "bütün bir milletin ölümü" olarak tasvir ederken mübalâğa etmiyordu.⁴⁴

Kırım'daki bu felâket günlerinin şahitlerinden olan Merkezi *Pomgol* üyelerinden İ. L. Kramnik Akmescit'te gördüklerini şöyle naklediyordu:

Çingenerle meskûn olan Çingene mahallesindekilerin hemen hepsi ölüp gitti. İnsansız sokaklarda yürümek korku veriyor. Aç çocuk kitleleri şehirde dolaşarak döküntüleri topluyorlar; acı dolu "Amca, bir ekmekcik ver" yalvarışları bir dakika bile durmuyor. Halk açlık sahnelerine alıştı. Akmescit pazarında ölen genç bir Tatar'ın can çekişirken çıkardığı çığlık, ölenlere kayıtsızca sırtını çeviren satıcıların ve müşterilerin sesleri arasında kaybolup gidiyor.⁴⁵

Açlığın Kırım'da meydana getirdiği dehşet dolu sahneler İdil boyu ve Ukrayna'dakilerden farklı değildi. Kırım'da da yenilebilir herşey, şu cümleden her türlü evcil hayvan yenilip tüketildi. Kediler, köpekler ve vahşî hayvanlar da rastlanıldığı yerlerde avlanıp yenilmekteydi.⁴⁶ Olayları

⁴⁰ Viktor Yeremeyevič Barançenko, *Gaven* (Moskova, 1967), s. 120. Zarubinler biraz daha farklı ölüm rakamları vermektedirler: Ocak: 8.000, Şubat: 14.413, Mart: 19.902, Nisan: 12.753. Bununla birlikte, onlar da o dönemdeki belgelerde atıfta bulunan istatistik verilerin hem karışık, hem de tam olmaktan uzak olduğuna işaret etmektedirler. Zarubin-Zarubin, s. 35.

⁴¹ Said, s. 11; "Kırmıskaaya respublika", *Žizn. Natsionalnostey* (Moskova), no.: 8 (14) (143) (26 Nisan 1922), s. 5.

⁴² Zarubin-Zarubin, s. 35.

⁴³ "Kırmıskaaya respublika", s. 5.

⁴⁴ Said, s. 11.

⁴⁵ Dmitriy Sokolov, *Oçerki po istorii političeskih repressiy v Kırnu (1917-1941 gg.)* (Sevastopol, 2009), s. 40.

⁴⁶ Barançenko, s. 120.

yaşayanlardan birisi, kesilen köpeklerin etinin açıkça satıldığına şahit olduğunu nakletmektedir.⁴⁷ Yamyamlık vakalarıyla da sıkça karşılaşıl-maktaydı.⁴⁸ Aç köylüler son bir ümitle şehirlere koşuyorlarsa da, burada ancak kendi ölümlerini buluyorlardı. Sokaklar, yol kenarları ve demiryolu istasyonları çürümeye yüz tutmuş cesetlerle ve terkedilmiş çocuklarla doluydu.⁴⁹ Mart 1922'de Sevastopol'den ayrılan bir İngiliz kadın, görevi cesetleri toplamak ve gömmek olan bir tanıdığının "her gece yalnızca ana caddelerde açlıktan ölmüş kimselere ait yaklaşık 60 cesetle karşılaştığını bildirdiğini" yazmaktadır.⁵⁰ İdil boyunda olduğu gibi Kırım'da da asgarî temizlik şartlarının yetersizliği veya büsbütün yokluğu yaygın salgın hastalıklara yol açmaktaydı. Tifo, tifüs ve kolera çok yaygındı. Kolera bilhassa Kefe (Feodosiya) ve Kerç'de büyük bir tehlike halindeydi.⁵¹

Açlık kaçınılmaz olarak ahlâkî değerlerin de çökmesine yol açtı. Fahişelik büyük ölçüde arttı. Sokaklarda bir parça ekmek için kendini satan çok sayıda kadın görebilmek mümkündü.⁵² Açlıkla ilişkili haydutluk vakaları sıradan durumdaydı. Esasen, Kırım'da gerek Rus İç Savaşı esnasında gerekse ondan hemen sonra, hem siyâsî hem de gayri-siyâsî karakterdeki çetecilik ve haydutluk vakaları çok yaygındı. Bolşevik rejiminin bu olguyu ortadan kaldırmak için başvurduğu şiddet tedbirlerinin hiç biri yeterli olmamıştı. Şubat 1922 başlarında, "Haydutlukla Mücadele İçin Olağanüstü Troyka" ve özel silâhlı müfrezeler kuruldu.⁵³ Siyâsî karakterdeki çeteler ancak Mayıs 1922'de genel af ilân edilmesiyle ortadan kaldırılabilirler. Ne var ki, açlık her türlü haydutluk olgusunu beslemekteydi.⁵⁴ Aç insanların soyulmaları, hattâ bu esnada öldürülmeleri ve sayısız hırsızlık vakaları açlık döneminin sıradan günlük olaylarındandı. Bu gibi suçların failleri halk

⁴⁷ Maksut Arançılı, "Maksut Arançılı'nın Hatıraları" (elyazması, 25 Aralık 1982'de Ankara'da kaydedilmiştir, yazarın yedindedir), s. 3.

⁴⁸ "Memorandum on conditions in Crimea based on information furnished by Madame Zelinskaia, an Englishwoman, who has recently arrived from Sevastopol on the 27th March [1922]", *The National Archives* (İngiltere Milli Arşivi-Bundan sonra *NA* şeklinde zikredilecektir) (Londra), F.O. 371/8178; Zarubin-Zarubin, s. 36; Barançenko, s. 120.

⁴⁹ Sorin, s. 9.

⁵⁰ "Memorandum on conditions in the Crimea ..."

⁵¹ Barançenko, s. 125; Said, s. 11; [Aynelhayat], Recai Sanay (Haz.), *Kızıl Rusya'da Bir Türk Kadını* (İstanbul, t.y.), s. 82

⁵² Barançenko, s. 120.

⁵³ "Svodka no.: 18 N.K.V.D. Kırmskoy Respubliki", *Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii* (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi - Bundan sonra *GARF* şeklinde zikredilecektir) (Moskova), f. R-393, op. 35, d. 589, l. 252; S. N. Nadinskiy, "Borba kırmskoy partorganizatsii za vosstanovlenie narodnogo hozyaystva (1921-1925 gg.)", *Borba bolşevikov za uproşenie sovetsoy vlasti, vosstanovlenie i razvitiye narodnogo hozyaystva Kırma* (Akmescit, 1958), s. 138.

⁵⁴ Barançenko, s. 123

tarafından yakalandıklarında derhal oracıkta öldürülmekte veya feci şekilde dövülmekteydiler.⁵⁵

1922 yaz başlarında, Kuban bölgesinden gelen çekirgelerin istilâsı Kırım tarımını vuran yeni bir âfet oldu. Tarlaları işlemek için insan gücünün en fazla gerekli olduğu bir zamanda, Kırım'da 300.000 kadar insan açlık çekmekte ve çalışabilecek takatte bulunmamaktaydı. Bu durumda, 1922 hasadı ancak toplanmasını müteakip bir kaç aya yeterli olabilecek miktarda kaldı.⁵⁶ Yazın biraz yavaşlar gibi görünen açlık, 1922 güzünde tekrar geri döndü. Kasım 1922'de açlıktan ölümler yine görülmeye başlandı. Aralık 1922'ye kadar açlık çeken insanların sayısı 150.000'e ulaştı.⁵⁷ Sovyet Rusya'nın diğer bölgelerinden çok daha uzun süren Kırım açlığı 1923'de ortadan kaldırılabilirdi.

Açlığın Kırım'da sebep olduğu genel tahribat devâsâ boyutlardaydı. Kırım İstatistik Dairesi'nin verilerine göre, 1921 yılında yarımada'nın nüfusu 719.531 kişi iken, bu rakam 1923'de 569.500'e düşmüştü.⁵⁸ Açlıktan ölenlerin sayısı 100.000'in üzerindeydi.⁵⁹ Ölüm vakalarının yarısından çoğu köylerde vuku bulmuştu ve kurbanların yaklaşık % 60'ı Kırım Tatarlarıydı. Çok sayıda insan da Kırım'dan kaçmak zorunda kalmış veya tahliye edilmişti. Resmî kayıtlara göre bu şekilde Kırım'ı terk eden insanların sayısı 19.132 kişidir.⁶⁰ Açlık yüzünden Karasubazar'ın nüfusu % 48, Eskikırım'ınki % 40,9, Kefe'ninki % 35,7 ve Sudak'ınki de % 36 azalmıştı. Yarımada'nın güneyindeki dağlık bölgeki bazı köylerin halkının hemen tamamı ölmüştü.⁶¹ Hal böyleyken Kırım ziraatı da 1922'de bir felâket yaşadı.⁶² Çalışabilecek insan ve hayvan kalmadığından çok sayıda tarla ekilmeden ve sürülmeden kaldı. Neticede, en çok ihtiyaç duyulduğu bir dönemde hasat

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 120; Arançılı, s. 3; Nadinskiy, s. 137.

⁵⁶ Barançenko, ss. 125 ve 128; "Report sent to Dr. Frick at Berlin from Monsieur Yavoroff, member of International Russian Relief Committee, 21 July 1922", *NA* (Londra), F.O. 371/8150.

⁵⁷ Zarubin-Zarubin, s. 38.

⁵⁸ Nadinskiy, s. 137.

⁵⁹ Veli İbraimov, "Pyat let Sovetskoy vlasti v Kırnu", *Ves Kırım. 1920-1925* (Akmescit, 1926), s. VI; Barançenko, s. 128.

⁶⁰ İbraimov, s. VI. 1923'den sonra Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi Başkanı vazifesine getirilen Veli İbraimov 1927'deki bir açıklamasında 1921-1922 açlığı esnasında hayatını kaybeden Kırım Tatarlarının sayısının yaklaşık 76.000 olduğunu belirtecekti. Zarubin-Zarubin, s. 38.

⁶¹ Zarubin-Zarubin, s. 38.

⁶² 1922'de Kırım tarımındaki kayıpların derecesini şu rakamlar bütünüyle yansıtmaktadır (1916 rakamları % 100 olarak kabul edilmek suretiyle): Toplam ekilen arazi mektarında % 24; kişi başına düşen tahıl miktarında % 25,4; iş atlarında % 36,1; iş öküzlerinde % 36; ineklerde % 78; koyunlarda % 62,4; domuzlarda % 10,4. İbraimov, s. VI.

da son derece yetersiz oldu. Bir bütün olarak tarımdaki yıkımla birlikte, Kırım ekonomisinin çok önemli ürünleri ve emek-yoğun kültürler olan bağcılık ve tütüncülük de çöktü.⁶³ Bunun da Kırım ekonomisine vurduğu darbe çok büyüktü.

Kırım'daki açlık esnasında, özellikle de âfetin başlangıcında ve en korunç aylarında yardım çalışmaları kurbanların acılarını dindirmeye yeterli olmaktan çok uzaktı. Bilhassa açlığın başlangıç döneminde açlık çeken köylüler tamamen kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldılar. Merkezî bir yardım teşkilatının kuruluşuna kadar, açlığa nispeten daha az maruz kalmış köylerde kendiliğinden teşkil edilen yardım komiteleri komşularına el uzatabilen yegâne birimlerdi.⁶⁴ Aslı yardım kurumu olarak Kırım *Pomgolu* teşkil edildiğinde merkezden pek fazla yardım beklenemeyeceğinin idraki içindeydi.⁶⁵ Kırım *Pomgolu* yalnızca mahallî imkânlardan ne kalabilmişse onlara ve muhtemel dış yardımlara bel bağlayabilirdi. Nakit para (altın) yahut barter yoluyla yurtdışından tahıl ithali şart ise de, bunun için gereken fonlar o gün için mevcut değildi. Kırım tütününü ve şarabı karşılığında Rusya'nın diğer kesimlerinden hububat temini teşebbüsleri de başarılı olamadı. Bu durumda, Kırım *Pomgolu* yurtdışından tahıl ithalini mümkün kılacak bir fon oluşturabilmek maksadıyla aç insanlara altın ve değerli eşyalar karşılığında tahıl satmaya başladı.⁶⁶ Bu maksatla, kasaba ve şehirlerde özel satış istasyonları açıldı.⁶⁷ Halkın elinde kalan ne kadar altın varsa bu yolla toplandıktan sonra, bakır karşılığında tahıl satılmaya başlandı. Elde bakır da kalmayınca döşek doldurmakta kullanılan devetüyleri (ulpaqlar) dahi bu işte kullanıldı. Böylelikle, açlık kurbanları ellerinde kalan son işe yarar malları da ellerinden çıkarmaktaydı.⁶⁸ Bu şekilde toplanan değerli mallar karşılığında merkezî Sovyet ticaret organları vasıtasıyla ülke dışından hububat satın alınıyordu. Bu gibi ithalat deniz aşırı ülkelerden de yapılmaktaydı.⁶⁹

⁶³ Nadinskiy, s. 137; Barançenko, s. 128.

⁶⁴ Barançenko, s. 121.

⁶⁵ K., "Vtoraya sessiya Krimtsik'a", *Žizn Natsionalnoy* (Moskova), no.: 5 (11) (140) (1 Nisan 1922), s. 8.

⁶⁶ Said, s. 11.

⁶⁷ Barançenko, s. 122.

⁶⁸ Arançlı, s. 2.

⁶⁹ Barançenko, ss. 121 ve 123. Meselâ, 18 Temmuz 1922'da, Ukrayna Dış Ticaret (Vneştorğ) kurumu adına bir Norveç gemisi Arjantin'den 5000 pud çavdar ve buğday getirdi. "Kırım Limanlarında", *Yeni Dünya* (Akmescit), 25 Temmuz 1922.

Kaynak temin etmek için başvuru alan ilk metotlardan biri bütün yurttaşlara konulan özel bir vergiydi.⁷⁰ *Pomgol* mahallî halkın ve özellikle de “toplumun pasif kesimleri” olarak nitelendirdiği tüccarlar, mülk sahipleri gibilerinin ellerinde kalabilmiş olan servetlerinden sonuna kadar yararlanmayı teklif etmekteydi. *Pomgol*'un teklifleri arasında bütün taşınabilir mallara vergi konulması ve katedrallerden değerli eşyaların müsadere edilmesi de bulunmaktaydı.⁷¹ Esasen, açlık Bolşeviklere her zamanki günah keçilerinin yani sağ kalabilmiş olan az sayıdaki burjuvaların, küçük tüccarların ve ruhânîlerin boğazını daha da sıkabilmeleri için fırsat vermişti. Mâbetlerde kalabilmiş son kıymetli eşyaları da alabilmek için özel bir emir çıkarıldı. Direnmeye kalkışan ruhânîlere karşı sert tedbirler uygulandı.⁷² Bunlara rağmen, kiliselerden fazla bir şey elde edebilmek mümkün olmadı. Zira bu gibi değerli eşyalar önceki müsadereelerde çoktan alınıp götürülmüştü. Ticaretle uğraşanlara ve küçük burjuvalara çocukların tayınları için özel bir vergi konuldu.⁷³ *Okrug* (ilçe) idareleri mahallî pazarlara gelen mallar ve ticarî faaliyetler üzerine vergiler koydu.⁷⁴ Nispeten hali-vakti yerinde köylülerin (yani *kulakların*) evlerinde aramalar yapıldı.⁷⁵ Bu gibi aramalarda yiyecek maddelerinin bulunması halinde bunlar derhal müsadere edildiği gibi, sahipleri de şiddetle cezalandırılmaktaydı. Kırım'daki tarihî saraylarda ve malikânelerde bulunan paha biçilmez sanat eserleri ve diğer antika eserler de müsadereye maruz kalmaktaydı.⁷⁶ Bu durumdan dehşete düşen tarihî abideleri korumakla görevli devlet memurları ve âlimler Gaven'e müracaat ederek bu uygulamanın durdurulmasını istediler.⁷⁷

Kırım *Pomgol* şehirlerde ve köylerde bedava yemek noktaları açmayı üstlenmişti. *Pomgol* ve diğer yardım kurumları nezdinde önceliği âfetten en büyük darbeyi yemiş olan çocuklar almaktaydı. Şubat 1922 itibarıyla, Kırım *Pomgol* 10.000 ilâ 12.000 çocuğu (ki bu rakam yarımadaadaki açlık çekmekte olan çocukların ancak % 5'ine tekabül etmekteydi) ve 30.000 yetişkini

⁷⁰ Barançenko, s. 120.

⁷¹ K., s. 8.

⁷² Barançenko, ss. 120-121.

⁷³ Said, s. 11.

⁷⁴ “Kırım”, *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsJK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), s. 72.

⁷⁵ Nadinskiy, s. 137.

⁷⁶ Zarubin-Zarubin, s. 37.

⁷⁷ Barançenko, s. 125. Esasen, Kırım'daki bilim adamlarının hayat şartları da gayet kötüydü. Bunlara yardım maksadıyla Sevastopol'deki Tolstoy Enstitüsü'ndeki bir grup profesör tarafından A. Şçerbak'ın başkanlığında özel bir yardım komitesi kurulmuştu. “Kırım Açlarına Muavenet”, *Vakit* (İstanbul), 24 Mayıs 1922.

beslemektedir.⁷⁸ Her ne kadar çocuklar için “yüksek kalorili” tayınlar belirlense ve özel barınaklar açılrsa da bunlar yeterli olmaktan çok uzaktı. Açlık çeken çocukların ezici çoğunluğu bu gibi “tesislerden” mahrum olduktan başka, söz konusu barınaklar en sağlıksız şartlarda ve tıklım-tıklım dolu bir halde faaliyet göstermekteydiler. Bu pis ve havasız sığınaklarda çocuklar için pek az bakım ve ihtimamdan söz etmek mümkündü. Salgın hastalıkların çok yaygın olduğu barınaklarda “her gün cesetler kütük gibi yığılmakta ve şehir dışına götürülmekteydi”.⁷⁹ Bu türden bir çocuk hastanesinin normal kapasitesi 45 kişi iken orada tam 560 çocuk bulunmaktaydı. Dahası, çocuklar için “özel yüksek kalorili” tayınlar günlük 100 gramı ancak biraz geçebilmekteydi.⁸⁰

Kırım dışından hemen hiç bir yardımın temin edilemediği ve Kırım açlığının en şiddetli olduğu dönemde (Mart 1922), açların çoğunluğu tamamen kendi kaderlerine terk edilmiş durumdaydı.⁸¹ Kırım *Pomgol*u Nisan 1922'de açlık çeken Kırımlıların ancak % 25'ini ve Mayıs'da ise % 35'ini doyurabilmekteydi.⁸² Kırım *Pomgol*u Haziran 1922'de yaklaşık 200.000 tayın dağıtabilmekteyse de,⁸³ açların asgarî 370.000 tayına ihtiyaçları olduğu göz önünde bulundurulduğunda, *Pomgol*'un dağıttığı bu rakamın hâlâ gereken miktardan çok altında olduğu anlaşılır.⁸⁴ Bütün Sovyet ülkesindeki değişikliğe paralel olarak Kırım *Pomgol*u da 19 Ekim 1922'de adını *Posledgol*'a çevirdi ve 16 Ağustos 1923'e kadar mevcudiyetini sürdürdü.⁸⁵ Haziran 1923'de, hâlâ daha devlet tarafından beslenmekte olan 150.000'i aşkın çocuk ve yaklaşık 12.000 yetişkin mevcuttu. Yetimlerin ve bakımdan mahrum çocukların sayısı 25.000'e ulaştıktan başka, 17.000 kadar da malûl ve yoksul ile sayısı 15.000'i bulan işsiz vardı.⁸⁶

Sovyet Rusya'nın diğer bölgelerinden yardım teminini kolaylaştırabilmek üzere, Kırım MSSC nispeten daha iyi durumdaki Ukrayna, Gürcistan

⁷⁸ “Kırım”, *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsIK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), s. 72; Barançenko, ss. 122 and 124.

⁷⁹ Said, s. 11.

⁸⁰ “Kırım”, *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsIK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), s. 85.

⁸¹ Zarubin-Zarubin, s. 35.

⁸² Barançenko, s. 124.

⁸³ Nadinskiy, s. 136.

⁸⁴ Bu rakam Dr. Nansen'in teşkilatının bir görevlisi tarafından verilmişti. “Kırım'da Açlık”, *Vakt* (İstanbul), 21 Temmuz 1922.

⁸⁵ Zarubin-Zarubin, s. 35.

⁸⁶ A.g.m., s. 38.

ve Azerbaycan Sovyet cumhuriyetleriyle ve Moskova vilâyetiyle irtibatlandırılmıştı. Sovyet hükûmetinin merkezî organlarının yanısıra, sözünü ettiğimiz bu bölgelerin kurumlarının ve halklarının Kırım'a yardım temin etmeleri öngörülmekteydi.⁸⁷ Bu meyanda, Ukrayna Kızılhaçı 15 Şubat ve Mayıs 1922 tarihleri arasında Kırım'a 20.000 pud kadar muhtelif gıda maddeleri gönderdi. Ukrayna'nın Kremençuk (Kermençik) vilâyeti de 1922 baharında üç tren dolusu yiyecek malzemesi yardımında bulundu.⁸⁸ Ocak-Eylül 1922 döneminde, Sovyet Rusya'nın diğer bölgelerinden Kırım'a toplam 318.091 pud tahıl nakledildi.⁸⁹

Kırım hükûmeti Tarım Halk Komiseri Ümer İbrahimov başkanlığında bir heyeti yardım temin etmeleri ricasıyla Gürcistan ve Azerbaycan'a gönderdi. Kırım heyeti bu ülkelerin hükûmetlerinden çalışanların maaşlarından ve ücretlerinden Kırım açları menfaatine kesmekte oldukları yardımların miktarlarının artırılmasını rica etti.⁹⁰ Ümer İbrahimov Bakü'de bulunduğu sırada, Mayıs 1922 başlarında Akmescit'de toplanan İkinci Bütün-Kırım Tatar Partisizler Konferansı, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Komiserleri Şûrâsı'na hitaben bir müracaat kabul etti ve bunu telgrafla İbrahimov'a bildirdi. Yuriy Gaven'in ve Partisizler Konferansı Başkanı Osman Derenayırılı'nın imzalarını taşıyan bu metin karakteristiktir:

Kırım'ın açlık çeken köylüleri adına, Bütün-Kırım Tatar Partisizler Konferansı kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emekçilerine dehşetli açlık felâketiyle mücadelede âcil yardım çağrısında bulunmaktadır. Kırım'da 400.000'i aşkın insan yani nüfusun % 60'ından fazlası açlık çekmektedir. Şu ana kadar yaklaşık 75.000 kişi açlıktan hayatını kaybetmiştir ki bunlardan 50.000'den fazlası Tattardır. Kırım Tatar halkının beşte birinden fazlası açlıktan ölmüştür. Azerbaycan'ın kendisinin de gıda temininde güçlükler çektiğini hesaba katarak, Konferans gıda dışında Azerbaycan'da bol miktarda bulunan ürünlerle yani petrol, benzin vs. gibi mallarla yardım yapılmasını rica eder.⁹¹

Konferans'ın dikkate değer kararlarından birisi de Balkanlardaki Kırım Tatar diasporası arasında bağış toplanması maksadıyla buralara üç

⁸⁷ A.g.m., s. 37.

⁸⁸ Nadinskiy, s. 136.

⁸⁹ Zarubin-Zarubin, s. 37.

⁹⁰ "Kırmskaya respublika", s. 5.

⁹¹ "Rezolyutsiya po dokladu tov. Gavena", *GAARK* (Akmescit), fond R-151, opis' 1, delo 1, l. 165 ve arka sayfası.

kişilik bir Kırım Tatar heyeti gönderilmesinin talebiydi. Konferans, Gürcistan Halk Komiserleri Şûrâsı'nın (Bakanlar Kurulu'nun) Kırım'a yaptıkları yardımlardan dolayı Gürcü halkına Kırımlıların minnetlerini ifade eden bir beyannameyi kabul etti. Benzeri bir mesaj arkasında Komintern'in bulunduğu "Milletlerarası İşçi Yardım Komitesi"ne (*Mejrabpom*) de gönderildi.⁹² Ne var ki, yardım ricalarına Azerbaycan'dan gelen cevapta Azerbaycan'ın kendisinin açlık çekmekte olduğu belirtilerek buradan kayda değer bir yardım beklemenin mümkün olmadığı ifade edilecekti.⁹³

Sovyet rejiminin abartıyla vurguladığı sembolik siyâsî önemi bir tarafa bırakılırsa aslında *Mejrabpom*'un temin edebildiği dış yardım âcil ihtiyaçlar göz önüne alındığında çok yetersizdi. Bununla birlikte, Kırım'daki açlık felâketiyle başa çıkabilmek ancak Sovyetler Birliği dışından yardım teminiyle mümkün olabilirdi. Diğer açlık bölgelerinde olduğu gibi, Kırım'daki açlara en büyük ve önemli yardım hiç şüphesiz yine *ARA*'dan gelmiştir. Ne var ki, *ARA*'nın yardım eli Kırım'a oldukça geç uzanabilecekti.

Kırım'ın en fazla gıda yardımına ihtiyaç duyduğu dönemde *ARA* Volga boyuna gönderdiği gıda malzemesinin boşaltılması için Kırım yarımadasının güneyindeki Kefe limanını kullanmaktaydı. Meselâ, 28 Şubat 1922'de, zahire yüklü büyük bir Amerikan gemisi Volga boyuna yollanmak üzere yükünü Kefe limanında boşalttı. Getirilen bu zahire yardımının bir kısmının Kırım'ın aç halkına bırakılması yönünde ne Kefe'deki *ARA* liman görevlilerine, ne de *ARA*'nın Moskova'daki merkezine Kırım yahut Moskova'daki yetkililerden bir talep gelmedi.⁹⁴ *ARA* faaliyetlerinin Kırım'a da uzanması çok daha sonra gerçekleşebilecek ve yarımada *ARA* yardım çalışmaları ancak 13 Mayıs 1922'de başlayabilecekti. *ARA*'nın Kırım'daki faaliyetleri açların beslenmesi, gıda bağıışı ve tıbbî yardım gibi hususları ihtiva etmekteydi.

Kırım'daki mahallî yetkililer *ARA*'yı sevinçle karşıladılarsa da, bu Amerikan kurumunun faaliyetlerine kuşkuyla yaklaşan Moskova'dan gönderilen irtibat memurları problem çıkartmaktaydı. Şu cümleden, açlık çeken insanlara yardım etmekten ziyade Bolşevik göz açtırmazlığını muhafazayla ilgilenen bu gibi memurlardan birisi kendisini "öncelikle bir Kızıl Ordu generali, sonra bir Komünist Parti üyesi ve ancak ondan sonra bir yardım

⁹² Aynı yerde.

⁹³ "Kırmaskaya respublika", s. 5.

⁹⁴ Fisher, s. 279.

görevlisi” olarak tarif ediyordu. *ARA*’nın Kırım’daki besleme hizmetleri Haziran 1922’de başladı. Aradan bir ay geçmeden *ARA*’nın Kırım’da doyurduğu insan sayısı 95.300’ü buldu.⁹⁵ Kırım’daki *ARA* Müdürü Edward Fox’un belirttiği üzere, yarımada’daki faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemde *ARA* yaklaşık 146.000 çocuğu doyurmakta, 700 besleme istasyonunu işletmekteydi. O sıralarda Kırım’da 150 kişilik idarî personeli olan *ARA*’nın mahallî besleme istasyonlarında 3.000 kişi çalışmaktaydı. *ARA* Kırımlı çocukları 14 ay, yetişkinleri de dört ay süreyle beslemiştir.⁹⁶ Kırım’daki faaliyetlerinin ikinci yılında *ARA* çalışmalarını güneye teksif ederken, onunla irtibatlı olan ve Vatikan tarafından gönderilen Katolik Misyonu da Kezlev (Yevpatoriya) bölgesinde yardım faaliyetlerini yürütüyordu.⁹⁷

ARA’nın yanısıra Kırım’da on bir yabancı yardım teşkilatı daha faaliyet göstermekteydi. Bununla birlikte, bunlardan hiç birisinin faaliyetinin çapını *ARA* ile mukayese etmek mümkün değildir.⁹⁸ Nansen Anlaşması’na uygun olarak, Kırım’da Dr. Nansen Misyonu ve Mennonitler de çalışmaktaydı. 1 Ağustos 1922 itibarıyla, Nansen Misyonu günde 20.000 çocuğu ve 12.000 yetişkini doyururken, Mennonitler ise 20.000 çocuk ve 10.000 yetişkine gıda temin ediyordu.⁹⁹ Kırım’ın yerli Alman halkı da Almanya’daki soydaşlarından yardım celbetmişti. Sovyet Rusya’daki açlık çeken Almanlara gıda yardımında bulunan Alman *Feit* misyonu Kırım’a 170.000 pud hububat, 100 vagon dolusu mısır, 50 vagon dolusu baklagiller ve 20 vagon dolusu da darı gönderdi.¹⁰⁰ Ayrıca, Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi (*Joint Distribution Committee*, kısaca *JDC* yahut “*Joint*”), Amerikan Quaker Hareketi ve Papa’nın Katolik Misyonu ile Hollanda ve İtalyan Kızılhaçları da Kırım açlığının ileriki safhalarında muhtelif yardımlar temin etmiştir.¹⁰¹

Açlık çeken Kırımlılara bir diğer yardım da Türkiye Hilâl-i Ahmeri vasıtasıyla Anadolu’dan gelecekti. Gerek açlığın muazzam boyutları, gerekse

⁹⁵ A.g.e., ss. 279-280.

⁹⁶ “Missiya miloserdiya. Pismo direktora *ARA* v Kırımı Mistera Foksa”, *Tavrışeskie vedomosti* (Akmescit), no.: 10 (Mart 1922). 1 Eylül 1922 itibarıyla, *ARA* Kırım’da 117.276 yetişkini, 42.293 çocuğu ve 3.100 hastayı beslemekteydi. Zarubin-Zarubin, s. 37.

⁹⁷ Fisher, s. 280. Katolik Misyonu’nun gelişinde Kırım Tatar siyaset adamı Cafer Seydahmet’in rolüne aşağıda değineceğiz.

⁹⁸ Barançenko, s. 121.

⁹⁹ “International Committee for Russian Relief. High Commissariat of Dr. Nansen. Information no.: 30. Geneva, August, 30th, 1922”, *NA* (Londra), F.O. 371/8150, s. 30.

¹⁰⁰ Barançenko, s. 122.

¹⁰¹ Zarubin-Zarubin, s. 37.

de diğer dış yardımlar göz önüne alındığında miktar itibarıyla oldukça mütevazı kalan bu yardım “Yeni Türkiye”nin tarihinde fazla dikkat çekmemiş, ancak gayet mânâlı ve benzersiz bir sayfayı teşkil etmektedir.

Kırım Tatarları ve Türkiye

Türkiye, Kırım ve Kırım Tatarları için daima fevkalâde özel bir önemi haiz olmuştur. Osmanlı Türkiyesi Kırım tarihinde çok önemli bir rol oynamış olduğundan başka, buranın yerli halkı olan Kırım Tatarları Anadolu ve Balkanlar'daki Türklere linguistik, dinî ve kültürel açılarından en yakın Türk halkıydı. Dahası, 1783'de Kırım'ın Rusya tarafından istilâ ve ilhakını müteakip yüzbinlerce Kırım Tatarı hiç durmayan bir süreç halinde Osmanlı İmparatorluğu'na göç edegelmişti. Bu muazzam muhaceret dalgalarının neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'na göçmüş olan Kırım Tatarlarının sayısı vatanlarında kalabilenleri kat kat aşmış ve Kırım Tatarları Kırım'da azınlık haline gelmişlerdi. Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki siyâsî duvarların varlığına rağmen, Kırım Tatarları her zaman Türkiye'ye büyük ilgi gösterirler ve oradaki gelişmeleri takip etmeye çalışırlardı. XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında Kırım Tatarlarının millî uyanış devrini yaşamaları ve Rusya İhtilâli'nin getirdiği gelişmeler neticesinde 1917-1918 yıllarında bağımsız bir Kırım Tatar devletinin teşekkül noktasına gelmesi, Türkiye ve Kırım Tatarları arasındaki ananevî bağlara yepyeni boyutlar kazandırmıştı. Kırım Tatarlarının Türkiye'ye yönelik ilgi ve sempatisinin tezahürleri Kırım'da Bolşevik idaresinin tesisinden sonra bile devam etmekteydi. Bunda, Rus İhtilâli'nin ve İç Savaş'ın en korkunç dönemlerinden sağ çıkmayı başarabilmiş olan Kırım Tatar milliyetçi aydınlarından bir çoğunun Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Sovyet idaresine dâhil edilmelerinin de önemli rolü vardı.

Bu bakımdan, açlık felâketinin en karanlık günlerinde Kırım'ın Türkiye'den yardım istemesi şaşırtıcı değildi. 2 Şubat 1922'de, Kırım MSSC Merkezî İcra Komitesi Prezidyumu açlık çeken Kırımlılara yardım çağrısıyla Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir heyet gönderilmesi kararını kabul etti.¹⁰² Bu karar Kırım MSSC Merkezî İcra Komitesi'nin 2-4

¹⁰² “Protokol no.: 14. Zasedaniya Prezidiuma Tsentralnogo İspolnitelnogo Komiteta Kr. A.S.S.R. Fevralya 2-go dnya 1922 goda”, *GARF* (Moskova), f. R-393, os. 35, d. 589, l. 5.

Mart 1922 tarihlerinde yapılan ikinci birleşiminde tasdik edildi.¹⁰³ Buna göre, Ankara'ya gönderilecek heyet Hasan Sabri Ayvazov ve Mahmut Nedim'den oluşacaktı.¹⁰⁴ Hasan Sabri Ayvazov 1917 İhtilâli öncesindeki dönemde Kırım Tatar milli hareketlerinin en tanınmış isimlerinden biri olup, 1917'de Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın eş-başkanlığına seçilmişti. Ayvazov Kızıl Terör'ün ilk dalgasından sağ çıkmayı başardı. 1920'lerin başlarında Kırım Tatar aydınlarının desteğine ihtiyaç duyan Sovyet rejimi bu aydınların Bolşevik olmayışlarını o an için göz ardı edebilmekteydi. Nitekim, o dönemde Ayvazov da yeni idare içinde kendine yer bulabildi. Aynı durum Kırım'daki cedit geleneğinden gelen genç milliyetçi aydınlardan Mahmut Nedim için de geçerliydi.¹⁰⁵ Türkiye'ye olan sevgisi iyi bilinen ve Türkiye'de pek çok nüfuzlu bağlantıları olan Hasan Sabri Ayvazov gibi bir şahsiyetin Ankara'ya heyet başkanı olarak gönderilmesi gayet yerinde bir karardı. İlginç olan şuydu ki, Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında anti-Bolşevik Kırım Bölge Hükümeti'nin İstanbul'daki elçisi de aynı Ayvazov'du.¹⁰⁶

Kırım MSSC Merkezî İcra Komitesi'nin İkinci Birleşimi bir de "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Müracaat" kabul etti. Söz konusu Müracaat, erken dönem Sovyet jargonununun karakteristik tarzıyla, bütün Şark halklarının emperyalizme karşı ortak mücadelesine atıfta bulunmakta ve bu arada dikkatli ifadelerle Türkiye Türkleri ve Kırım Tatarları arasındaki özel bağlara da işaret etmekteydi. Müracaat'ta Kırım MSSC, Kırım Tatarlarının yırtıcı ve sömürücü Çarlık boyunduruğundan kurtuluşlarının tecessüm etmiş hali olarak tasvir edilmekteydi. "İnkılâpçı Türkiye" ve Sovyet Rusya ortak düşmanları olan kana susamış dünya emperyalizminin önündeki setlerdi. Emperyalizm bütün Şark halklarının, şu cümleden olarak da Rusya Federasyonu terkiğine dâhil olan hür millî cumhuriyetlerin amansız düşmanıydı. Müracaat'ta inkılâpçı Türk halkı Çarlık'a karşı mücadelelerinde hürriyetlerini kazanmış bulunan, ancak hâlen aklıktan yok olmakta olan kardeşlerine yardım elini uzatmaya çağırılıyordu. Bu kardeş yardımı, em-

¹⁰³ K., ss. 7-8. Bir kaynakta, Türkiye'ye bölgeye böyle bir heyet gönderilmesi teklifini Osman Derenayır-ı'nın yaptığı belirtilmektedir. Vladimir Mihayloviç Broşevan-Aleksandr Andreyeviç Formançuk, *Krımskaya respublika: god 1921-y* (Akmescit, 1992), s. 75.

¹⁰⁴ "Vtoraya sessiya Kr. TsİK'a", *GARF* (Moskova), f. R-393, os. 28, d. 362, l. 525.

¹⁰⁵ Gerek Ayvazov gerekse Mahmut Nedim bilâhare Stalin terörünün kurbanları oldular ve 1938'de idam edildiler.

¹⁰⁶ Hasan Sabri Ayvazov'un 1918 öncesindeki faaliyetleri için, bakınız Edige Kırmal, *Der nationale Kampf der Krimtürken* (Emstedten/Westfalen, 1952) ve Hakan Kırmalı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Faaliyetler (1905-1916)* (Ankara, 1996).

peryalizmin zulmünden kurtulma mücadelesinde Şark halklarının birliğinin teminatı olacaktı. Kırım'ın işçileri ve köylüleriyle, açlık azabını çekmekte olan Tatar halkı inkılâpçı Ankara'nın emekçi kitlelerinin âcil yardımını beklemekteydi.¹⁰⁷

Kırım'dan Anadolu'ya yapılan yegâne, belki de ilk yardım çağrısı Kırım MSSC Merkezî İcra Komitesi'nin Müracaat'ı değildi. Muhtemelen 1922 Mart ayı başlarında Yalta havalisindeki Müslümanların açlara yardım toplantısının neticesinde de Ankara'ya başvurulması kararı alınmıştı. Kırım MSSC Merkezî İcra Komitesi yahut Kırım Merkezî *Pomgol* ile ne ölçüde ilişkili olduğunu tespit edemediğimiz bu çağrı Türkiye'nin Batum başşehirli (başkonsolosluğu) vasıtasıyla Ankara'ya iletilmişti. Çağrıda açlığın feci sahneleri tasvir edildikten sonra, bu felâkete çoğunlukla köylü Müslüman ahalinin maruz kaldığına ve hiç bir taraftan yardım gelmediğine dikkat çekilmekteydi. Çağrıda, "Kırım ahalisi tamamıyla mahv olmak arefesini yaşamaktadır" deniliyordu.¹⁰⁸ Batum şehirliğinden Ankara'ya ulaştırılan bu çağrı mektubu 29 Mart 1922'de Hariciye Vekâleti tarafından hükûmete havale edildi. Ancak, Ankara hükûmetinin bunu görüşmesi ancak 8 Mayıs 1922'yi bulacaktı ki, bu tarihte zaten Anadolu'da yardım kampanyası bilfiil başlatılmış durumdaydı.¹⁰⁹

Türkiye'nin Zor Günleri

Kırım açlık faciasının dehşetlerini yaşamaktayken, Türkiye de yakın tarihinin en zor dönemlerinden birinden geçmekteydi. "Harb-i Umumi"den muazzam tahribat ve toprak kayıplarıyla teslim olarak çıkan Osmanlı Devleti'nin son günlerini yaşamakta olduğu belliydi. Osmanlı hukukî varlığı, İtilaf devletlerinin işgali altındaki payitahtı İstanbul'daki bir gölgeden ibaret kalmış gibi görünmekteydi. İmparatorluk bakiyesi son topraklar olan Anadolu'da kurulan Büyük Millet Meclisi idaresi ise batı bölgelerini elinde bulunduran Yunan ordularıyla gayet zor şartlar altında istiklâl savaşını sürdürmekteydi. 1921 yaz aylarında Yunan askerî ilerleyişi Ankara kapılarına kadar dayanmış, ancak Eylül 1921 başlarında neticele-

¹⁰⁷ "Обращение II-й Сессии Крымского Тsentралного Испolнителного Комитета Советов к Великому Национальному Собранию в Ангоре", *GARF* (Moskova), f. R-393, op. 28, d. 362, l. 529.

¹⁰⁸ *T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (Bundan sonra *BCA* olarak gösterilecektür) (Ankara), Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no.: 116.806.11.

¹⁰⁹ Aynı yerde.

nen Sakarya muharebeleri ile Yunan birlikleri geri çekilmeye mecbur bırakılmışlardı.

Eski imparatorluk kaynaklarının çoğundan mahrum bırakılmış, İtilaf devletlerini karşısına almış ve 1920-1922 yılları arasında üç ayrı cephede savaşmak zorunda kalmış bulunan Ankara hükûmeti diplomatik sahada da yalnız durumdaydı. Kanlı bir iç savaştan yakında muzaffer çıkmış olan ve eski Çarlık topraklarını bir bir uhdesinde toplamakta olan Sovyet Rusya için de güney sınırlarında İtilaf devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin varlığı büyük bir endişe kaynağıydı. Bundan dolayı, Sovyet Rusya İtilaf güçleriyle mücadele etmekte olan Ankara hükûmetini tabii müttefik olarak görmekteydi. Ankara da içinde bulunduğu zor durumda her türlü para ve silâh yardımına şiddetle ihtiyaç duyuyordu. Böylece, birbirleriyle iki asrı aşkın bir süredir defalarca savaşmış olan iki ülkenin I. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni rejimleri tarihte benzeri olmayan bir ittifak içine girme gereğini duydular. Sovyet Rusya'nın Ankara hükûmetini ilk tanıyan ülkelerden olması da şaşırtıcı değildi.

Mevcut durumda iki hükûmet arasındaki en önemli konu Ankara'nın âcilen ihtiyaç duyduğu mâlî ve askerî yardımın Bolşevik idaresi tarafından temini meselesiydi. Esasen, Türkiye topraklarındaki İtilafçı emperyalist tehdidin def edilmesi en az Türkiye kadar Sovyet Rusya için de hayatî bir zaruretti. Dahası, emperyalistlere karşı savaşmakta olan bir ülkeyi desteklemek Sovyet Rusya'nın üslenmeye büyük itina gösterdiği "mazlum milletlerin savunucusu" rolü için de gerekliydi. Bu, özellikle Şark halkları için geçerliydi. "Ezilen Doğu'yu emperyalist Batı'ya karşı ayağa kaldırma" davası için yeni Türkiye bölgede kilit ve pilot bir müttefik olabilirdi. Türkiye'nin hemen Bolşevikleşmesi mümkün olmasa bile, o dönem için Türkiye'de Batı aleyhtarı ve Sovyet Rusya'ya hayırhah bir rejimin bulunması Moskova için yeterliydi.

Ankara'dan Sovyet Rusya'ya Giden İlk Yardım

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temin ettiği mütevazı açlık yardımı iki hükûmet arasındaki sıcak ilişkilerde kayda değer bir olguyu teşkil etmektedir. Ankara hükûmeti Rusya'daki açlık felâketinden oldukça erken bir tarihte haberdar olmuş ve hareket geçmişti. Ankara'daki Sovyet elçisi S. P. Natsarenus Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Çiçerin'e yazdığı bir mektupta 12 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] ile uzun bir görüşme yaptığını ve paşanın "Samsun vilâyetinde

bulunan devlete ait bütün hububatın açlık çeken Rus kardeşler için Lenin'e teslimine dair [Büyük Millet] Meclisi'nin kararını tasdik ettiğini" bildirmekteydi.¹¹⁰ Nitekim, 3 Eylül 1921'de, Mustafa Kemal Paşa Moskova'daki Türkiye Sefiri Ali Fuat Paşa'ya [Cebesoy] Ankara hükümetinin Anadolu'nun Karadeniz sahillerindeki bazı depolarda bulunan hububatın % 40'ını Sovyet Rusya'ya yardım olarak gönderme kararını aldığını bildirdi.¹¹¹ Ali Fuat Paşa da bir kaç gün sonra gönderdiği yazısında, Çiçerin'in Natsarenus'dan aldığı bilgiye nazaran Samsun sancağının hasadının tamamını Sovyet Rusya'ya bağışlamasından dolayı Rusya hükümetinin Ankara'ya minnettarlığını bildirdiğini kaydediyordu.¹¹² 18 Eylül 1921'de, Ankara hükümetinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey [Tengirşek] Natsarenus'a, hükümetinin Rusya'ya evvelce bildirilen Karadeniz Ereğlisi'ndeki depolardaki bulunan 30 ton darıdan başka, 800 ton zahire ve bakliyat göndermeye karar verdiğini haber verdi.¹¹³ 27 Eylül 1921'de, Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği yardımıdan dolayı Ankara hükümetine teşekkür ettikten sonra, Ali Fuat Paşa'ya yardımın gönderileceği limanları sordu.¹¹⁴

Burada şunu kaydetmek gerekir ki, Ankara hükümeti bu temasların yapıldığı günlerde son derece kritik anlar yaşamaktaydı. Herşeyden önce, Türk mukavemetini tamamen kırmayı amaçlayan büyük Yunan taarruzu başarıyla ilerlemiş ve Ağustos 1921'de Yunan birlikleri Batı Anadolu'da geniş toprakları işgal ederek Ankara yakınlarına kadar gelmişti. Büyük Millet Meclisi hükümetinin bu büyük tehdidi durdurabilmesi, ancak Sakarya nehri kıyısında yapılan ve 13 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar bir ay devam eden muharebelerle mümkün oldu. Her iki orduya da büyük kayıplara mal olan Sakarya muharebeleri, Türk İstiklâl Harbi'nde bir dönüm noktasıdır. Neticede Türk güçleri son müdafaa hattını tutabildi ve Yunan ordusu geri çekilmeye mecbur edildi. Bu muharebelerde Sovyet Rusya'dan temin edilmiş olan silâh ve malzemenin kullanılması nihaî Türk zaferinde belirleyici bir rol oynadı.

¹¹⁰ Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri* (Ankara, 2010), ss. 110-111.

¹¹¹ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, Cilt: I (Ankara, 1981), s. 353.

¹¹² A.g.e., s. 355.

¹¹³ *Doküman vneşney politiki SSSR*, Cilt: IV (Moskova, 1960), s. 356. Natsarenus aynı gün hükümeti ve Rusya halkı adına Yusuf Kemal Bey'e minnettarlığını bildirdi. A.g.e., ss. 355-356.

¹¹⁴ "Dışişleri Halk Komiserliği'nden Türkiye'nin Moskova'daki Elçisi Ali Fuad Paşa'ya, 27 Eylül 1921", *Arhiv Vneşney Politiki Rossijskoy Federatsii* (Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi) (Moskova), fond 132, opis' 4, kor. 2, papka 4, l. 49.

Batı cephesindeki bu hayatî olaylar olurken, Türkiye'nin doğusunda da gayet önemli gelişmeler gerçekleşmekteydi. 22 Eylül 1921'de, Ankara ve Moskova arasında diplomatik ilişkileri kuran ve şekillendiren Moskova Antlaşması'nın karşılıklı tasdik edilmiş nüshaları Kars'da teati edildi. Dört gün sonra, Transkafkasya'nın nihaî haritasını ve siyasi yapısını belirleyecek olan Kars Konferansı, Türkiye (Ankara), Sovyet Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan delegelerinin iştirakiyle toplandı. Bu heyetlerden son üçü zaten yakında Sovyetleştirilmiş devletlerden olduğundan, asıl müzakereler Türkiye ve Sovyet Rusya arasında cereyan etmekteydi. 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması Moskova Antlaşması'nı bilfiil tasdik ve teyid etmekle, Türkiye ve (sonradan alacağı isimle) Sovyetler Birliği arasındaki Transkafkasya sınırlarını ortaya koyuyordu. İşte Ankara hükûmeti Eylül 1921'in bu kritik şartları altında Sovyet Rusya'ya açlık yardımı göndermekteydi. Hiç şüphesiz, olayların bu kritik kesişme noktasında Sovyet Rusya'ya bir jest yapma mülâhazası da -en azından bir ölçüde- insanî düşüncelerin yanında rol oynamış olmalıdır. Yine de, bu mülâhazalar dahi söz konusu yardımın değerine ve manâsına halel getirmez. Zira o sırada Ankara hükûmetinin her türlü gıda ve malzemeye şiddetle kendi ihtiyacı bulunmaktaydı. Her halükârda, Türkiye'den Sovyet Rusya'ya ilk açlık yardımı bir toplum hareketinin neticesi olmaktan ziyade diplomatik sürecin ürünüydü. Anadolu'nun bundan sonraki yardım faaliyeti ise, açlık bölgelerindeki durum ile oralarda yaşayan soydaş ve dindaşlarının fecî halinden haberdar olan Türkiye halkının doğrudan iştiraki ile gerçekleşecekti.

Kırım Açlığı ve Türkiye

Moskova ve Ankara arasındaki ilişkiler bağlamında Kırım'ın özel bir yeri bulunmaktaydı. Sovyet yöneticilerinin, Kırım'ın yerli Türk/Müslüman halkı olan Kırım Tatarlarına yönelik Sovyet politikasının Moskova'nın Ankara nezdindeki vitrininde etkileyici bir örnek teşkil etmesini öngördükleri anlaşılmaktadır. Bizzat Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması (18 Ekim 1921) olgusunda da bunun Türkiye üzerinde yapacağı muhtemel tesir öncelikle göz önünde bulundurulmuştu. Sovyet Rusya'nın o dönemdeki milliyetler politikasını yansıtan yarı-resmî organ durumundaki *Jizn Natsionalnostey* dergisindeki makalelerden birinde şöyle yazılmaktaydı:

... Kırım Yakın Doğu'ya köprüdür ve öyle veya böyle Kırım'daki inkılâbın kaderi komşu ülkelerdeki Müslümanlar, özellikle de Türkiye'dekiler arasında doğrudan yankısını bulacaktır. Burada söz konusu

olan yalnızca coğrafi yakınlık değil, Kırım'ın Rusya boyunduruğunda olduğu bütün dönem boyunca Türkiye'ye gitmiş olan Tatar muhacirlerin husûle getirmiş olduğu karşılıklı kültürel münasebetlerdir.¹¹⁵

Gerçekten de, Kırım'daki gelişmeler daima Türkiye'de yankı yapmakta ve izlenmekteydi. Bu bakımdan, Türkiye gündemindeki büyük sıkıntılara rağmen, Kırım'daki gelişmelere hem İstanbul hem de Ankara basını zaman zaman yer veriyordu. Tabiatıyla, Türkiye gazeteleri Kırım'dan daima doğrudan, güvenilir ve düzenli bilgi edinemediğinden dolayı durumun ve olayların yanlış yorumlanmasıyla da karşılaşılmaktaydı. Genel olarak bakıldığında, Türk basını Bolşeviklerin 1917-1918 yıllarında Kırım'da yaptıkları zulmü ve işledikleri cinayetleri henüz unutmuş değildi. Yine de, yeni dönemde Kırım Tatarlarının Sovyet Rusya ile el ele vererek güzel bir gelecek inşa edebileceklerine dair ümitler bu gazetelerin satırlarına yansımaktaydı. 1921 Kasım ayında Kırım'dan İstanbul'a yeni gelmiş bir kişiyle yapılan ve yeni idare altında Kırım Tatarlarının millî şuurlarının ve kültürel uyanışının övüldüğü bir röportaj, bu gelecekte ümitli yaklaşımın tipik bir misalidir. Kendisiyle röportaj yapılan kişi Türk ordusunun Sakarya zaferinin Kırım Tatarları arasında tasavvur edilemeyecek kadar sevinç doğurduğunu, halkın camilerde Anadolu kahramanları için mevlid okuttuğunu ve Türk askerinin nihaî muzafferiyetine dua ettiklerini anlatıyordu. Kırım'dan gelen kişi Yalta ve civarında açlık görülmekle birlikte Kırım yarımadasının diğer bölgelerinde pek böyle bir durum olmadığını da ifade etmekteydi. 16 Kasım 1921'de yayınlanan bu röportaj, muhtemelen Türk basınında Kırım'daki açlığı zikreden ilk yazıydı.¹¹⁶

Ocak 1922 başlarında, İstanbul ve Ankara gazetelerinde Kırım'ın istiklâlini ilân ettiği yahut hiç değilse iç işlerinde tamamen serbest olup dış ülkelerle doğrudan diplomatik münasebetler dahi tesis edebilecek kadar geniş bir muhtariyet elde ettiği şeklinde haberler yayımlandı. Milliyetçi Türk hükûmetinin çizgisinde veya ona yakın olan Ankara ve İstanbul gazeteleri bu "müstakil kardeş Türk ülkesi"ni sevinç ve heyecanla kutluyorlardı.¹¹⁷ Gerçekte Kırım'ın yahut Kırım Tatarlarının istiklâle kavuşmuş olma-

¹¹⁵ Said Halimov, "Kırmskaya Avtonomnaya Respublika", *Žizn Natsionalnostey* (Moskova), no.: 1 (Ocak 1923), s. 120.

¹¹⁶ "Kırım'da Hayat-ı Umumiye ve Müslümanlar", *Vakit* (İstanbul), 16 Kasım 1921.

¹¹⁷ "Kırım İlan-ı İstiklâl Etti", *Tevhîd-i Efkâr* (İstanbul), 5 Ocak 1922; "Kırım'ın İstiklâli", *İkdam* (İstanbul), 7 Ocak 1922; "Türklük Yeni Bir İstiklâl Daha Selâmlıyor", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 9 Ocak 1922; "Müstakil Kırım", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 9 Ocak 1922; "Kardaş Kırım Cumhuriyeti'nin Hududu", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 27 Ocak 1922.

ları söz konusu değildi. Ancak, belli ki Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin teşekkül etmesi bunun Sovyet Rusya'dan bağımsız bir siyasî varlık olduğunun tahayyül edilmesine yol açmıştı. Bu gibi aşırı iyimser yorumlar Kırım'daki gelişmelerin asıl mahiyetinden haberdar olunmamasından kaynaklanmakla birlikte, yine de Türk kamuoyunun hissiyatını (daha doğrusu temennilerini) yansıtmaları ve müteakip aylardaki yaklaşımında belirleyici olmaları bakımından önem arz etmekteydi.

12 Şubat 1922'de, İstanbul'da yayınlanan *Vakit* gazetesinde çıkan kısa bir haberde "Kırım müstakil cumhuriyeti"nin Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile temas etmek üzere Ankara'ya bir heyet göndermeye karar verdiği bildirilmekteydi. Buna göre, Şubat 1922'de gelmesi beklenen Kırım heyetine Hasan Sabri Ayvazov başkanlık edecekti. *Vakit*, bu gelişmeyi "Şark'da müstakil hükûmetlerden birisinin daha Ankara ile tesis-i münasebet etmiş olması" olarak memnuniyetle karşılamaktaydı.¹¹⁸ Açlıktan hiç söz edilmeyen bu haberde, Ayvazov başkanlığındaki Kırım heyetinin geliştiği Kırım'daki kardeşlerin istiklallerini kazanmış olmaları bağlamında izah ediliyordu. Bir ay sonra İstanbul basınında yer alan ve Ankara'daki özel muhabirlerinden alındığı gösterilen bir başka haberde ise "Kırım, Başkurt, Kırgız ve Tatar Müslümanları namına birleşik bir heyet"in Ankara'ya müteveccihen yola çıktığı bildirilmekteydi. Buna göre, söz konusu birleşik heyette Kırım Tatarları adına Hasan Sabri Ayvazov ve Başkurtlar adına Moskova'daki Şarkiyat Okulu Müdürü Abdullah İsmet Beyler yer alacaktı. Bu ziyaretin açlık ile ilgili olup olmadığı hakkında gazetede bilgi bulunmamaktaydı.¹¹⁹ Bu haberde, belirtildiği şekilde gerçekleşmediğini bildiğimiz bu ziyaret ile açlık için yardım talebinde bulunacak Türk/Müslüman heyetlerine ilişkin bazı bilgilerin karıştırılmış olduğu bellidir.

O günlerde Türk kamuoyu henüz Kırım'daki ve diğer yerlerdeki Türk/Müslüman açlık kurbanları hakkında pek bilgilendirilmiş veya harekete geçirilmiş değildi. Her ne kadar genel olarak Rusya'da açlık olduğuna dair bazı haberler yayınlanmışsa da, Rusya'dan doğrudan haber kaynaklarına sahip olmayan İstanbul basını başlangıçta açlık çekmekte ve ölmekte olanlar arasında milyonlarca Türk ve/veya Müslümanların da bulunduğu hakkında malumat sahibi değildi. Kırım'daki açlığa dair ilk kayda değer haberler Mart 1922 sonlarında çıkmaya başladı.

¹¹⁸ "Kırım'dan Ankara'ya Heyet", *Vakit* (İstanbul), 12 Şubat 1922.

¹¹⁹ "Asya İslâmları ve Ankara", *İkdam* (İstanbul), 13 Mart 1922.

Kırım'daki felâketten ilk haberdar olan ve harekete geçen kuruluşun Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'deki Kırım Tatar muhacirler tarafından 1908'deki Meşrutiyet İnkılâbı'nın hemen sonrasında İstanbul'da kurulmuş olan Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Türkiye'deki en eski Kırım Tatar cemiyetiydi. Cemiyetin Kırım Tatar muhacirlerin yoğun olarak yaşadığı başka bazı yerlerde de şubeleri bulunmaktaydı.¹²⁰ Kırım'dan aldığı haberler üzerine Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi hemen açlık kurbanları için bir yardım kampanyası başlattı.¹²¹ Kendisine başvuru İstanbul'daki Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi de kampanyaya 2000 Osmanlı lirası ile katıldı.¹²² Merkez-i Umumî bu destek ile kalmayarak, 10 Nisan 1922'de Ankara'daki Hilâl-i Ahmer Murahhas Heyeti'ne de bir yazı ile müracaat etti. Yazıda, İstanbul'dan yapılacak yardım pek az olabileceğinden, kampanyanın Ankara Murahhas Heyeti ve Sovyet Sâlib-i Ahmeri (Kızılhaçı) vasıtasıyla yürütülmesinin daha faydalı olacağı belirtilmekteydi.¹²³

Bu arada, Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi yardım kampanyasını açlığın dehşetli sahnelerini tasvir eden bir beyanname ile halka duyurdu. Söz konusu beyanname, bu kampanyanın Hilâl-i Ahmer'le işbirliği içinde yürütülmekte olduğu ve Hilâl-i Ahmer'in makbuzlarıyla iâne toplanmasına başlanmış olduğu kaydediliyordu. Her türlü iâne toplanması, bu paralarla yardım malzemesi satın alınması ve bunların Kırım'da dağıtılmaları işleri Hilâl-i Ahmer denetiminde yapılacaktı. Toplanacak yardım önemli bir miktara ulaşırsa, bu yardım İdil boyundaki soydaşlara da teşmil edilecekti.¹²⁴ Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi açlık dolayısıyla Kırım'dan kaçmış olan bazı mültecilere de bakmak zorunda kalmıştı. Nisan 1922 itibarıyla 16 kişilik bu felâketzede grubunun konaklama ve bakım masrafları sınırlı imkânlarını

¹²⁰ "Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin Millete Beyannâmesi", *Birinci Gök Kitab. Hakkın Sesleri* (İstanbul, 1919), s. 147.

¹²¹ "Kırımlılara Yardım", *Vakit* (İstanbul), 1 Nisan 1922.

¹²² A.g.m.; "Hilâl-i Ahmer'in Kırım Müslümanlarına Muaveneti", *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 8 (15 Nisan 1922), s. 179. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan bu dergide "Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi" yerine sehven "Kırım Cemiyet-i Hayriyyesi" ibaresi yer almıştır. Aynı metin *Peyâm-ı Sabah* tarafından aynen iktibas edilmiştir. "Kırım Müslümanlarına Muavenet", *Peyâm-ı Sabah* (İstanbul), 22 Nisan 1922. Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi kampanyasına verdiği destek münasebetiyle Hilâl-i Ahmer'e 6 Nisan 1922'de bir teşekkür mektubu gönderdi. "Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne, 6 Nisan 1922", *Türkiye Kızılay Derneği Merkez Arşivi* (Bundan sonra *TKDMA* şeklinde anılacaktır) (Etişmesgut, Ankara), Kutu no.: 74, Belge no.: 199.

¹²³ "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nden Hilâl-i Ahmer Ankara Murahhaslığı'na, 10 Nisan 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 57.

¹²⁴ "Kırım Açları İçin Türk ve Müslüman Dünyasına Bir Müracaat", *İkdam* (İstanbul), 13 Nisan 1922.

aşığından dolayı, cemiyet bu konuda da Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi'nden yardım istemek zorunda kaldı.¹²⁵

7 Nisan 1922'de, tanınmış bir Kırım Tatar siyaset adamı olan Cafer Seydahmet [Kırimer] İsviçre'den İstanbul'a geldi.¹²⁶ Cafer Seydahmet Aralık 1917'de Kırım Demokratik Cumhuriyeti esasını ilân eden parlamentonun yani Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın baş mimarlarından biri ve 1918'deki Kırım hükûmetinin Dışişleri Bakanı'ydı. Bolşeviklere karşı savaşmış olan Cafer Seydahmet, faaliyetlerini Kırım'da sürdürmesi imkânsız hale gelince, 1919'da Kurultay ileri gelenlerinin kararıyla Kırım Tatar istiklâl davasını dış dünya nezdinde savunmak üzere vatanından ayrılarak Avrupa'ya gitmişti. İstanbul'daki siyasî ve münevver çevrelerde gayet iyi tanınan ve itibar gören Cafer Seydahmet bu gelişinde de bir çok önemli şahsiyetle görüşme imkânı buldu. Kırimlı siyasetçi basına da beyanat verdi. İstanbul gazetelerinde geniş yer alan bu açıklamalarında, Cafer Seydahmet Kırım'daki feci durumu dile getirerek Türk halkının Kırım Tatar kardeşlerine derhal yardım elini uzatmasını rica etmekteydi.¹²⁷ Cafer Seydahmet'in Türkiye'deki bağlantıları İstanbul'daki Osmanlı yetkilileriyle ve Dersaadet basınıyla sınırlı değildi. Daha Avrupa'da bulunduğu sıralardan itibaren Ankara hükûmetinin buralardaki temsilcileriyle sıkı irtibatla olduğu gibi, bunlar vasıtasıyla Bolşeviklerle dahi dolaylı temasları vardı. Cafer Seydahmet Avrupa'daki ve Türkiye'deki faaliyetlerinin iki maksadı olduğunu izah ediyordu: "Birisi, Avrupa'daki açlara yardım müesseselerinden Kırım'ı da hissedar etmek, onların muavenetlerini talep eylemek. Diğeri Kırım idare-i dâhiliyyesine, istiklâline ait bazı teşebbüslerde bulunmak."¹²⁸ Cafer Seydahmet 19 Nisan 1922'de Ankara'ya geldi.¹²⁹ Ankara'da açlık yardımı temini için çalışmalarda bulunmanın yanı sıra, Büyük Millet Meclisi hükûmetinin Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkilerinden istifade ederek Sovyetler'den oradaki Müslüman halklar ve hususan da Kırım Tatarları lehine bir takım siyâsî tavizler elde etmeyi ummaktaydı.¹³⁰

¹²⁵ "Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Merkez-i Umumîsi'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne, 30 Nisan 1922", *TKDAM*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 42.

¹²⁶ "Cafer Seydahmet Bey", *Vakit* (İstanbul), 8 Nisan 1922.

¹²⁷ "Kırım'daki Dindaş ve Milletdaşlarımızın Hâli", *İkdam* (İstanbul), 10 Nisan 1922; "Kırım Hariciye ve Harbiye Nâzırı Cafer Seydahmet Bey'le Bir Hasbîhâl", *Tevhîd-i Efkâr* (İstanbul), 10 Nisan 1922.

¹²⁸ "Kırım'daki Dindaş ve Milletdaşlarımızın Hâli", *İkdam* (İstanbul), 10 Nisan 1922.

¹²⁹ "Seyid Cafer Bey Şehrimizde", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 20 Nisan 1922; Ahmed Hidayet, "Bir Kırım Murahhası Ankara'da", *İkdam* (İstanbul), 22 Nisan 1922.

¹³⁰ "Kırım Hariciye ve Harbiye Nâzırı Cafer Seydahmet Bey'le Bir Hasbîhâl", *Tevhîd-i Efkâr* (İstanbul), 10 Nisan 1922.

İşin ilginç tarafı, Cafer Seydahmet'in gelişinden sadece iki gün önce, yani 17 Nisan 1922'de, Kırım MSSC'nin temsilcileri sıfatıyla Hasan Sabri Ayvazov ve Mahmut Nedim de Ankara'ya ulaşmışlardı.¹³¹ Önceki yıllarda Kırım Tatar millî istiklâl hareketinin (bilâhare şekil aldığı teşkilat olarak Millî Fırka'nın) en önemli iki şahsiyeti olup, aynı zamanda da yakın dost olan Cafer Seydahmet ve Hasan Sabri Ayvazov'un (o esnada da esasta aynı görüş ve idealleri paylaşmalarına rağmen) kendilerini Ankara'da iki birbirine çok zıt kampı temsil ediyor bulmaları talihin garip bir cilvesiydi.¹³² Sovyet devletinin bir temsilcisi sıfatıyla Ayvazov elbette ki faaliyetlerini esas olarak Ankara'daki Sovyet diplomatik misyonunun resmî kanalları üzerinden yürütmek zorundaydı. Zaten Ayvazov Ankara'da bulunduğu süre içinde buradaki Sovyet sefaretinde Kırım hükûmetinin müşaviri sıfatını taşıyacaktı.¹³³

Cafer Seydahmet ile Hasan Sabri Ayvazov'un açıkça işbirliğinde bulunmaları her ne kadar siyâsî açıdan uygun olmasa da, bu iki Kırım Tatar milliyetçi siyaset adamı aynı anda Ankara'da buldukları süre içinde elbette birbirleriyle temas kurmuşlardı. Hattâ, başlangıçta hem Cafer Seydahmet, hem de Ayvazov ile Nedim aynı yerde, yani Ankara'nın o yıllardaki en meşhur hanı olan Taşhan'da kalmaktaydı.¹³⁴ Nitekim, Ayvazov ve Nedim, gelişinden hemen sonra Cafer Seydahmet ile buluştular. Ayvazov'un yıllar sonra Sovyet zindanındayken yazdığı hatırat mahiyetindeki ifadesinde kaydettiğine göre, görüşmenin ilerleyen kısımlarında tatsız bir hava oluştu. Cafer Seydahmet Ayvazov ile Nedim'i açlık felâketiyle iyi mücadele edememekle ve mensup oldukları gizli Kırım Tatar milliyetçi teşkilatının (Millî Fırka) vazifelerini yerine getirmemekle, dolayısıyla halklarına ihanet etmekle suçladı. Kırımîlilerin arasındaki bu görüşme, Ayvazov'un

¹³¹ "Kırım Mümessili Sabri Ayvazov Yoldaş Şehrimizde", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 18 Nisan 1922; "Kırım Murahhası Ankara'da", *Açık Söz* (Kastamonu), 19 Nisan 1922.

¹³² Bu iki tanınmış Kırımîlî şahsiyetin aynı anda Ankara'da bulunmaları İstanbul basınının dikkatinden kaçmamıştı. İstanbul'da yayınlanan *İkdam* gazetesi, "Seydahmet ile Ayvazov'un siyaset cihetinden iki muarız karargâha mensup ve hâdim oldukları halde, kendi memleketlerinin bugünkü açlık felâketine karşı mücadelede, samimî bir silâh arkadaşlığı gibi omuz omuza mücadele meydanına atılmaları"na işaret etmekteydi. "Kırım Açları", *İkdam* (İstanbul), 1 Mayıs 1922. *İkdam* yazarının Kırım Tatar yakın tarihinin bu iki çok önemli şahsiyeti arasındaki ilişkilerin gerçek mahiyetinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Seydahmet ve Ayvazov gerçekte hiç de "siyaset cihetinden iki muarız karargâha mensup ve hâdim" olmayıp, en baştan beri birlikte hareket eden, ancak mevcut şartlar altında farklı roller oynamak durumunda kalan iki "samimî silâh arkadaşı" idiler ve (bazı fikir ayrılıklarına bakmaksızın) Ayvazov'un 1938'de Stalin rejimi tarafından idamına kadar da öyle kaldıkları anlaşılmaktadır.

¹³³ "Kırım Mümessili Sabri Ayvazov Yoldaş Şehrimizde", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 18 Nisan 1922.

¹³⁴ *Poslednyaya rukopis Sabri Ayvazova delo partii "Millî Fırka"* (Akmescit, 2009), ss. 97-98.

naklettiği şekliyle öfkeli ve kırgın bir ortamda neticelendi.¹³⁵ Bununla birlikte, Ayvazov'un bu ifadeleri özellikle milliyetçilikle ve Cafer Seydahmet gibi ülke dışındaki milliyetçilerle (Stalinist rejimin tasviriyle "halk düşmanlarıyla") temasta bulunmakla suçlandığı bir tutukluluk ortamında yazdığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu bakımdan, idam kararıyla neticelenmesi çok muhtemel olan (ki öyle de olacaktır) bir suçlama altındaki Ayvazov'un özellikle bu hususlardaki gerçeği bütünüyle yansıtabilme lüksüne sahip olmadığına veya en azından görüşmenin asıl mahiyetinin ve ayrıntılarının Ayvazov'un ifadesine yansıdığından farklı yönleri bulunduğuna şüphe yoktur.¹³⁶ Yine de, onun Ankara'dayken Cafer Seydahmet ile bir şekilde ters düşmüş olduğu doğru görünmektedir. Bununla birlikte (Mahmut Nedim'in teşebbüsüyle) Cafer Seydahmet'in Sovyet Büyükelçisi Aralov ile bir görüşme yaptığını da biliyoruz.¹³⁷

Sovyet Rusya'nın dostluğunun çok önemli olduğu Ankara'da Cafer Seydahmet istediği faaliyet ortamını bulamadı. Türk basınının her zaman ilgi gösterdiği bir şahsiyet olan Cafer Seydahmet'in Ankara'daki çalışmalarıyla ilgili olarak Ankara basınında haber yahut başka yazıların çıkmaması, hattâ onun orada bulunduğu dahi zikredilmemesi dikkat çekicidir. Gerçekten de, Cafer Seydahmet Ankara'da 10 gün kadar uğraşmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmedi. Kendi ifadesine göre, Ankara'da karşılaştığı eski dostları da ona soğuk davranmışlardı.¹³⁸ Esasen Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıda değineceğimiz ifadeleri bu duruma açıklık getirmektedir. Böylece, Ayvazov'un aylarca Ankara'da kalmasına karşılık, Seydahmet Anadolu milli mücadelesinin başşehirinden çok daha erken ayrıldı. Cafer Seydahmet Ankara'dan ayrılmadan önce Hasan Sabri Ayvazov ile bir kere daha buluştu. Ayvazov'un ifadesine göre, Cafer Seydahmet Kemalistlerin İttihadçılara hiç benzemediklerini ve Ankara'da her yerde

¹³⁵ A.g.e., s. 98.

¹³⁶ Her halükârda, her iki ismin de aynı yöndeki milliyetçiliklerinden ve (Ayvazov her ne kadar mevcut şartlar altında Bolşeviklerle çalışmak durumunda olsa da) Bolşeviklere karşı olan antipatilerinden şüphe edilemez. Nitekim, kendisini ölüme götürecek olan tutuklanmasının öncesinde, Temmuz 1934'de Ayvazov bir Türk denizcisi ile bir ananın arkasına gizleyerek Cafer Seydahmet'e bez üzerine yazılmış bir imdat mektubu gönderecekti. Ayvazov mektupta Cafer Seydahmet'ten âcilen Türkiye'deki dostları vasıtasıyla Türkiye'ye getirilmesini rica edecek, aksi takdirde hayatta bırakılma şansının olmadığını anlatarak şöyle söyleyecekti: "Burada biraz daha kalmak ölmek yahut öldürülmek demektir. Ben ölümden değil, köpek gibi hafiyen telef edilmekten korkuyorum. Ölümden, çekişmekten korksa edim çoktan buradan giderdim, o zamanlar memleketten çıkmak için imkân çok edî. Ben tek başıma kalıp, son noktaya kadar 35 sene evvel üzerime aldığım vazifeyi icra ettim. Artık imkân bitti. ... Tarih için yazacak şeylerim, söyleyecek sözlerim var. Bunu benden başka yapacak yoktur." Ayşe Aktaş, "Tarihi Önemi Haiz İki Bez Mektup", *Kırım* (Ankara), no.: 6 (Ocak-Şubat-Mart 1994), ss. 31-32.

¹³⁷ *Poslednyaya rukopis Sabri Ayvazova delo partii "Milli Firka"*, s. 98.

¹³⁸ A.g.e., s. 99.

Sovyet etkisini gördüğünü söyledi. Cafer Seydahmet Ayvazov'a Kırım'a dönmeyerek kendisiyle birlikte İstanbul üzerinden Paris'e gitmesini teklif ederek, aksi takdirde onunla işi bittikten sonra Bolşeviklerin onu er ya da geç ortadan kaldıracaklarını belirtti. Bununla birlikte, Ayvazov Kırım'a dönmeye kararlı olduğunu izah etti. Bir daha karşılaşma imkânını bulamayacak olan bu iki Kırım Tatar aydını (eğer Ayvazov'un ifadeleri gerçeği yansıtıyorsa) birbirlerinden gergin bir ortamda ayrıldı.¹³⁹

Cafer Seydahmet 1922 yılı Mayıs ortalarına doğru Cenevre'ye döndü.¹⁴⁰ Kırımlı siyasetçi Avrupa'da Kırım açlarına yardım temini maksadıyla muhtelif devletlere ve kuruluşlara, şu cümleden Vatikan'a, Mısır'a ve başka yerlere müracaatlarını sürdürdü.¹⁴¹ Onun 1922 sonlarında Vatikan'da bizzat Papa XI. Pius ile yaptığı görüşmenin gayet yararlı olduğu anlaşılmaktadır. Cafer Seydahmet'in anlattıklarından çok müteessir olan Papa, başbakanı statüsündeki Kardinal Pietro Gasparri'ye Kırım açlarına yardım gönderilmesi emrini verdi. Gerçekten de kısa bir süre Vatikan'dan gönderilen Katolik Misyonu ve gıda yardımı Kezlev'e ulaştı.¹⁴² Cafer Seydahmet aynı dönemde Barış Konferansı münasebetiyle pek çok yabancı diplomatik ve siyâsî heyetin bulunmasından istifade ederek Lozan'da da aynı gayeyle lobi yapacaktı.¹⁴³

Ayvazov'a gelince, o da Ankara'ya varır varmaz Türk kamuoyunu ve hükûmet çevrelerini harekete geçirebilmek üzere çalışmalarına başlamıştı. 20 Nisan 1922'de Sovyet sefarethanesinde Ankara'nın ileri gelen bir çok hükûmet, siyaset ve basın adamının katıldığı bir konferans düzenledi.¹⁴⁴ Bu konferansta Kırım'daki açlığın dehşet verici boyutlarını gözler önüne seren ve dinleyicilerde derin etki yaptığı anlaşılan bilgiler verdi. Ayvazov, açlığın sebebini (Rus İhtilâli'nin patlak vermesinden bu yana) Kırım'ın büyük istilâlara uğraması ve yarımada her biri oraya yıkarak ve yakarak giren tam 13 ayrı hükûmetin birbiri ardına hâkim olması ile açıklamaktaydı. Açlık hakkında rakamlar veren Ayvazov, açlıktan en ziyade çocukların ve ül-

¹³⁹ A.g.e., ss. 99-100.

¹⁴⁰ "Kırım Murahhası Cafer Bey", *İkdam* (İstanbul), 17 Mayıs 1922.

¹⁴¹ İbrahim Otar, "Cafer Seydahmet Kırmer", *Emel* (Ankara), no.: 1 (Kasım 1960), s. 24.

¹⁴² "Papa 11nci Pi'yin Ölümü ve Kırımlılar", *Emel Mecmuası* (Köstence), no.: 136 (Mart 1939), ss. 31-32.

¹⁴³ Cafer Seydahmet bu meyanda, "Kırım Tatar Parlamentosu Başkanı ve Delegesi" sıfatıyla 27 Kasım 1922'de Lozan Konferansı'ndaki Mısır heyetinin başkanına müracaat ederek Türkiye Hilâl-i Ahmeri vasıtasıyla açlık çeken Kırımlılara yardım etmeleri ricasında bulundu. "Cafer Seydahmet'ten 1922'de Lozan Konferansı'ndaki Mısır heyetinin başkanına, 27 Kasım 1922", İsmail Otar'ın Özel Arşivi (İstanbul).

¹⁴⁴ "Konferans", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 20 Nisan 1922; "Dünkü Konferans", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 21 Nisan 1922.

kenin üreticileri olan Kırım Tatarlarının zarar gördüğünü söyledi. Açlığın fecî sahnelerinden örnekler dile getirirken, köpek eti yemek zorunda kalan insanlardan, Bahçesaray'da bir kaç çocuğu öldükten sonra cinnet geçiren bir kadının kalan bir çocuğunu kesip yemesinden ve ailece intihar edenlerden söz etti. Kırım temsilcisi konferansını şu ifadelerle tamamladı:

Biz Türkiya'nın nasıl fedakârlıklar içinde olduğunu biliyoruz. İrkî, dinî, siyasî merbutiyet dolayısıyla buraya geldik. Bir darbimesel vardır, "Kardaş, kanlı günde yoldaş" derler. Kan ve din kardaşlardan yardım bekliyoruz. Türkiya'nın vereceği bir lokmayı İtilâfçılardan bir çuval ununa tercih ederiz.

İtilâfın unu bizi zehirler, Türkiya'nın en ufak muaveneti bize şifadır. İtilâfçıların siyaseti bize açlık getirdi. Biz de kan, din kardaşlarımıza gidelim dedik. Kırım hükümetinden Büyük Millet Meclisi'ne bir beyannameyi hâmlen geldik. Az veren candan verir derler ve bu candan gelen şey bizim için çok kıymetlidir.¹⁴⁵

Ankara'da "Kırım Açlarına Yardım Heyeti"nin (KAYH) Kurulması

Ayvazov'un konferansının meyveleri hemen orada ortaya çıkmaya başladı. Ayvazov'un sözlerini tamamlamasını müteakip salonda açlara yardım için Büyük Millet Meclisi'nin sekiz tanınmış üyesinden ve Matbuat Umum Müdürü'nden oluşan bir müteşebbis komite teşkil edildi.¹⁴⁶ Ayvazov aynı gün, Kırım MSSC hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yolladığı ve açlığın tasvir edilerek yardım ricasında bulunulan mektubu yetkililere takdim etti.¹⁴⁷

Ayvazov üç gün sonra yani 24 Nisan 1922'de daha geniş bir dinleyici kitlesi karşısında aynı muhtevada bir diğer konferans verdi. Dinleyici kitlesi Kırım temsilcisinin anlattıkları karşısında derinden etkilenmişti. Konferansta, Menteşe Mebusu Tevfik Rüşdü Bey'in [Aras] teklifi üzerine bütün ülke çapında yardım toplama faaliyetlerini yürütecek bir "Kırım Açlarına Yardım Heyeti" (bundan sonra KAYH şeklinde gösterilecektir) ve onun Anka-

¹⁴⁵ "Zavallı Kırım!", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 24 Nisan 1922.

¹⁴⁶ Komitenin üyeleri arasında, Celâl Bey [Bayar] (Saruhan Mebusu, müstakbel Başbakan ve Cumhurbaşkan), Adnan [Adıvar] (İstanbul Mebusu), Tevfik Rüşdü Bey [Aras] (Menteşe Mebusu, müstakbel Hariciye Vekili), Numan Usta (İstanbul Mebusu, işçi lideri, Kırım Tatar asıllı), Fuad Bey [Umay] (Bolu Mebusu) ve Ağaoğlu Ahmed [Agayev/Ağaoğlu] (Matbuat Umum Müdürü ve *Hakimiyet-i Millîyye* gazetesi başyazarı, Azerbaycan asıllı, Azerbaycan Türklerinin önde gelen aydınlarından). "Dünkü Konferans", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 21 Nisan 1922.

¹⁴⁷ "Kırım Açları İçin Muavenet Talebi", *Vakit* (İstanbul), 22 Nisan 1922.

ra'daki şubesi mahiyetindeki Ankara merkez heyeti teşkil edildi. "Kırım Açlarına Yardım Heyeti"nin reisliğine Türk ordusunun en tanınmış kumandanlarından Refet Paşa [Bele], Ankara şubesinin başına da Ankara Vâlisi Abdülkadir Bey seçildi. Böylesine mümtaz isimlerin başkanlığında kurulan bu komiteler Türkiye'deki açlık yardımı faaliyetlerinin merkezî organları olacaktı.¹⁴⁸

Anadolu basını Ayvazov'un konferanslarına büyük ilgi göstererek geniş yer ayırdı. Nitekim, Anadolu gazetelerinde Kırım Müslümanlarıyla Türkiye halkının kardeşliğini ve derhal Kırım'a yardım edilmesini şiddetle vurgulayan pek çok yazı çıktı.¹⁴⁹ Ankara'da yayınlanan yarı-resmî *Hakimiyet-i Milliye*, Türkiye için eski müreffeh günlerin, bolluk ve ikramların geride kaldığını teessüfle hatırlatmakla birlikte, Anadolu halkının kendisi hiç değilse kuru bir ekmeğe olsun bulabilirken, "orada ırkdaşlarının dininin, âdetlerinin men' ettiği şeyleri bile kaparak yemesini, kedilere ve köpeklere kosacak kadar bir elemin pençesinde çırpınmasına kalbi mütehammil" olmadığını ve kendi kuru ekmeğini paylaşmaya razı olduğunu yazıyordu. Aynı yazıda, "Kırım tarihi bizim tarihimize karışmış ve Kırımlılar ile bizler kaynaşmışızdır, Kırım'ın ölümünü değil, saadetini isteriz. Kırım'ın ızdırabı, bizi daima dilhûn ediyor. Onun için kalplerimiz ile birlikte ellerimiz de açılmalı ve Kırım bizden beklediği şifayı bulmalıdır" da denilmekteydi.¹⁵⁰

Böylece teşekkül eden KAYH hemen faaliyete girişti. İlk iş olarak, Türkiye'nin bütün vilâyet, sancak, kazâ ve nahiye merkezlerinde aynı maksatla heyetler kurulması çalışmaları başlatıldı. Bu KAYH şubeleri mahallî

¹⁴⁸ Rusya ve Kırım Açlarına Türkiye Yardım Heyeti üyeliklerine şu isimler seçildi: Refet Paşa [Bele] (Heyet Reisi), Tevfik Rüşdü Bey [Araş] (Menteşe Mebusu), Mahmud Esad Bey [Bozkurt] (İzmir Mebusu), Dr. Ömer Lütfi (Hilâl-i Ahmer murahhaslarından), Dr. Fuad (Himaye-i Etfal Kâtib-i Umumişi), Numan Usta (İstanbul Mebusu, Kırım Tatar asıllı), Hacı Veli Efendi [Bayraktar] (Eskişehir Mebusu, Kırım Tatar asıllı). Ankara merkez heyetine seçilenler ise şunlardı: Abdülkadir Bey (Başkan, Ankara Vâlisi), Ankara Müftüsü, Bulgurluzâde Mehmed Efendi (eşraftan), Attarzâde Rasim Efendi (eşraftan), Şemseddin Efendi [Bayramoğlu] (Ankara Mebusu), Ali Bey (Ankara Belediye Reisi), Kınacızâde Şâkir Efendi [Kınacı] (Ankara Mebusu), Necati Bey [Kurtuluş] (Bursa Mebusu), Hatifzâde Mehmed Efendi (eşraftan). Bu isimlerden başka, Osman Bey [Özgen] (Lazistan Mebusu), İsmail Şükrü Bey [Çelikalay] (Karahisar-ı Sâhib Mebusu), Yahya Galip Bey [Kargı] (Kırşehir Mebusu), Rıza Bey [Silsüprü] (Kırşehir Mebusu) ve Nâzım Bey'in (Harput sâbık Vâlisi) de her iki heyetin çalışmalarına yardımcı olmalarına karar verildi. "Kırım'a Muavenet", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 25 Nisan 1922; "Kırım Açlıktan Kırılıyor, Mahvoluyor", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 25 Nisan 1922.

¹⁴⁹ "Zavallı Kırım!", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 24 Nisan 1922; "Açlığın ve Ölümün Tehdidindeki Kardeşlerimiz!", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 23 Nisan 1922; "Kırım'daki Açlar Hakkında Ankara'da Verilen Bir Konferans", *İkdam* (İstanbul), 4 Mayıs 1922. "Kırım'daki Açlar Hakkında Ankara'da Verilen Bir Konferans", *Güzel Trabzon* (Trabzon), 9 Mayıs 1922; "Kırım'a Muavenet", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 25 Nisan 1922; "Kırım Açlıktan Kırılıyor, Mahvoluyor", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 25 Nisan 1922; Kırım'da Kaht ve Açlık", *Babakk* (Konya), 12 Mayıs 1922.

¹⁵⁰ "Zavallı Kırım!", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 24 Nisan 1922.

hükümet daireleri ve eşraf ile işbirliği içinde çalışacaklardı. Bağışlar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin mahallî şubeleri vasıtasıyla da toplanacak ve Hilâl-i Ahmer'in merkezî veznesine gönderilecekti. KAYH dış ülkelerdeki hayır kurumlarından da bağış ve yardım toplanmasını göz önünde bulundurarak, Avrupa'daki Türk temsilciliklerine ve muhtelif zevâta müracaat edecekti.¹⁵¹ KAYH bunlardan başka, îâne toplamak üzere Rus ve Azerbaycanlı sanatçıların iştirakiyle büyük bir müsamere düzenlenmesi, Ankara Matbuat Cemiyeti'nin kampanya için İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne başvurarak destek istemesi gibi kararlar da aldı.¹⁵² KAYH Ayvazov'a da resmen bir mektup yazarak, KAYH'nin kurulmuş olduğunu Kırım hükûmetine bildirmesini ve yarımada'daki son durum hakkında bilgi vermesini istedi.¹⁵³

30 Nisan 1922'de Türkiye halkına hitaben bir beyanname yayınlanarak faaliyetlerini duyuran KAYH îâne çağrısında bulundu. Beyannamede, "tarihimizin her sahnesinde alâkası olan, garp Türkleri menâkıbına asırlarla en şanlı surette iştirak etmiş bulunan kardaş Kırım'ın uğradığı bu hal" karşısında harekete geçilmiş olduğu anlatıldıktan sonra, Türkiye'nin içinde bulunduğu müşkilata rağmen Osmanlı Türklerinin Kırımlı kardeşlerinin imdadına süratle koşacağı ifade ediliyordu.¹⁵⁴ Aynı gün Ankara'daki Matbuat Cemiyeti de bir tamim yayınlarak İstanbul ve Anadolu basınına "Kıradeniz'in şimal yalısında tarihî, ırkî, dinî rabitalarla kardeşimiz olan bir memleketin felâketzede halkına yapılacak yardım"a çağırırdı.¹⁵⁵

Türk basını bu çağrılara çok çabuk ve etkili bir şekilde karşılık verdi. Aslında, gerek İstanbul gerekse Anadolu basınında zaten Nisan 1922'den itibaren, Kırım'daki açlık hakkında pek çok haber, yorum ve makaleler yayınlanmaya başlanmıştı. Basının yardım kampanyasına desteği tesirli ve ısrarlı bir şekilde sürdürüldü. Türkiye çapında gazeteler kampanyayı teşvik ederek mahallî olarak îânedeki bulunanların listelerini basmaktaydı. Bunun

¹⁵¹ "KAYH Reisi Refet Paşa'dan Ankara Hilâl-i Ahmer Heyet-i Murahhasasına, 26 Nisan 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 6; "Kırım'daki Aç Kardeşlerimize Yardım İçin", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 27 Nisan 1922.

¹⁵² "Kırım'a Yardım", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 26 Nisan 1922; "Kırım Muhtâcînine Muavenet", *Vakıf* (İstanbul), 27 Nisan 1922; "Kırım Açlarına Yardım Heyeti", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 27 Nisan 1922; "Kırım Muhtâcîni Menfaatine Müsamere", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 27 Nisan 1922; "Kırım Muhtâcînine Muavenet", *Açık Söz* (Kastamonu), 27 Nisan 1922.

¹⁵³ "Kırım'daki Aç Kardeşlerimize Yardım İçin", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 27 Nisan 1922.

¹⁵⁴ "Kırım Açlarına Yardım Heyeti'nin Beyannamesidir", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 1 Mayıs 1922; "Kırım Açları İçin", *İkdam* (İstanbul), 11 Mayıs 1922.

¹⁵⁵ "Matbuat Cemiyeti'nin Tamimi", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 1 Mayıs 1922; "Kırım Açlarına Yardım", *Açık Söz* (Kastamonu), 4 Mayıs 1922; "Kırım Açlarına Muavenet", *Vakıf* (İstanbul), 5 Mayıs 1922.

yanında, mümkün olduğu kadar yabancı basın vasıtasıyla Kırım'daki son gelişmeler takip edilmekte, Rusya'dan zaman zaman gelen mülteci ve ziyaretçilerle mülâkatlar yapılmasına itina gösterilmektedir.¹⁵⁶ Önde gelen muharrirler de Türk halkını kardeşlerine yardıma çağıran duygulu makaleler kaleme alıyorlardı. İstanbul basınının tanınmış yazarlarından Falih Rıfki [Atay], açlık çeken Kırımlıları "sesleri olmayan mustaribler" olarak tasvir etmekteydi.¹⁵⁷ Kastamonu'dan yazan muallim İsmail Hakkı, İstiklâl Harbi için her fedakârlığı yapmasına rağmen Anadolu halkının en fakirinin bile hiç değİlse yiyeceğı ekmeğı bulunduğunu, halbuki Kırım'ın en zengininin dahi bundan mahrum olduğunu yazıyordu. İsmail Hakkı, derhal yardımlarına koşulması çağrısında bulunduğı Kırım Tatarlarının Anadolu Türkleri ile olan ilişkisine de değiniyordu: "Tarihimizin parlak ve tehlikeli devrelerinde fedakârâne sadakatle bize bağı olan Kırım bizden ayrılıktan sonradan hatırımızdan çıkmadı ve çıkamazdı. Zira orası bir vücudun en mühim âzâlarından biriydi. Onlar da bizi, bizim onları düşündüğümüz kadar düşündüler ve sevdiler."¹⁵⁸ Bazı gazetelerde de düzenli olarak hemen hemen her gün okuyucularına devam etmekte olan kampanyayı hatırlatan başlıklar yayınlanmaktaydı.¹⁵⁹

KAYH'nin gayelerinden biri yardım kampanyasını ülke dışına da yaymak olduğundan, bu doğrultuda da adımlar atıldı. Bu maksatla, Refet Paşa İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reis Muavini Hamid Bey'e [Hasancan] çektiğı 14 Mayıs 1922 tarihli telgrafta Kırım Tatarlarının içinde bulunduğu durumun Havass Ajansı vasıtasıyla dünyaya duyurulmasını rica etti.¹⁶⁰ KAYH'nin Türkiye dışındaki irtibatları arasında Avrupa'nın bazı şehirlerinde bulunan ve oralardaki Türk talebelerin gittikleri Türk Yurdu cemiyetleri yer alıyordu. Bütünüyle milliyetçi çizgideki Türk Yurdu cemiyetlerinin faaliyetlerine Rusya Türklerinden kimseler de katılmaktaydı.

¹⁵⁶ Açlığın korkunç boyutlarını ve yönlerini anlatan bu gibi haber ve raporların karakteristik bazı örnekleri için, bakınız, "Kırım'da Açlık", *Vakit* (İstanbul), 23 Nisan 1922; "Açlara Yardım İçin", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 9 Mayıs 1922; "Kırım'da Açlık Şiddetleniyor," *Vakit* (İstanbul), 19 Mayıs 1922; "Kırım'da Açlık Ne Derecededir?," *İkdam* (İstanbul), 9 Haziran 1922.

¹⁵⁷ Falih Rıfki [Atay], "Sesleri Olmayan Mustaribler", *Akşam* (İstanbul), 24 Mayıs 1922.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı, "Kırım Açlarına Yardım", *Açık Söz* (Kastamonu), 17 Mayıs 1922.

¹⁵⁹ *Hakimiyet-i Milliyye*'nin 10, 12, 15, 24, 26 ve 28 Mayıs 1922 tarihli nüshalarında şu slogan yer almaktaydı: "Kırım açlarını unutmayınız. İanelerinizi Hilâl-i Ahmer veznelerine teslim ediniz." Konya'da yayınlanan *Babalık* gazetesinin 15-18, 21-24, 26, 28 Mayıs ve 8 Haziran 1922 tarihli sayılarında ise şu slogan tekrarlanıyordu: "Kırımlılara yardım her Türk ve her Müslüman'a borçtur. Düşününüz ki biçare kardaşlarımız açlık yüzünden insan eti yiyecek kadar muztılar ve elim bir vaziyete düşmüşlerdir."

¹⁶⁰ Mesut Çapa, "Anadolu'dan Kırım'a Yardım ve Yusuf Akçura'nın Bir Mektubu", *Türk Kültürü* (Ankara), no.: 359 (Mart 1993), s. 155.

KAYH Avrupa'daki Türk Yurdu cemiyetlerini yardıma çağırdığında, bunların üyeleri sınırlı imkânlarına rağmen bu çağrılarını karşılıksız bırakmadı.¹⁶¹ KAYH, Milletlerarası Kızılhaç Komitesi'ne ve Türkiye dışındaki Müslüman teşkilatlarına da müracaatta bulundu. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi Refet Paşa'ya yazdığı cevabî mektubunda, Kırım'a yardım için teşebbüse geçtiklerini bildirerek, konuya ilişkin bilgi ve belgelerin gönderilmesini rica etti. KAYH'nin çağrısına Fas'ın Kazablanka (Casablanca) şehrinden ilginç bir karşılık geldi. Fransız Fası'nın Genel Valisi olan Mareşal Louis Hubert Gonzalve Lyautey, 22 Haziran 1922 tarihli mektubunda Refet Paşa'nın müracaat telgrafı üzerine hükûmetinin dikkatini Kırım'daki açlığa çektiğini ve oradaki bedbaht insanların imdadına yetişilmesi telkininde bulunduğunu bildiriyordu.¹⁶² Mareşal Lyautey'in bundan önce de Kırım'daki açlık çekenler için yardım toplanması için teşebbüslere giriştiği ve onun daha Mayıs 1922'de Fransız Kızılhaç'ından orada bir kampanya düzenlemesini istemiş olduğu bilinmekteydi.¹⁶³

Kırım Tatar Çocuklarını Türkiye'ye Getirme Teklifi

KAYH açlık çeken Kırım Tatar çocuklarından bir miktarını Anadolu'ya getirerek onları buradaki köylere ve hanelere dağıtmayı da düşünmüştü.¹⁶⁴ Esasen, Sovyet Rusya'daki açlıktan kaçarak Türkiye'ye iltica eden Türk/Müslüman çocuklarının bakımı meselesi 1922 yılı boyunca Türk yetkililerin ciddiyle üzerinde durdukları bir husustu. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa 21 Mart 1922 tarihli yazısında, Rusya'da açlıktan kaçan on binlerce Müslüman çocuğun Türkiye'de iskânının söz konusu olduğu hakkında Ankara'yı uyarıyordu. Karabekir Paşa, gerek Rusya'da görevli olarak bulunan Büyük Millet Meclisi temsilcisi Burdur Mebusu Soysalılı İsmail Subhi [Soysalhoğlu] Bey'den, gerekse Transkafkasya ülkelerinin diplomatlarından aldığı bilgilere göre şimdiye kadar 10.000 Müslüman çocuğun Azerbaycan'a, 5.000'inin de Gürcistan'a sevk edilmiş olduğunu, 10.000 çocuğun daha Azerbaycan'a sevk edilmek üzere bulunduğunu ve bu sonunculardan yarısının yollarda hayatını kaybettiğini bildirmişti. Hayatta

¹⁶¹ "Lozan Türk Yurdu Muharrerât ve Zabt-ı Sâbık Defteri", elyazması, *Türk Tarih Kurumu Arşivi*, no.: Y/653, 12 Haziran 1922 ve 9 Ekim 1922 tarihli oturumlara ait kayıtlar. Cafer Seydahmet Lozan Türk Yurdu Cemiyeti'nin üyesi olduğu gibi, burada Rusya'daki açlığa dair konuşmalar da yapmıştı (Kaynak temini için Mehmet Şahingöz'e teşekkür ederiz).

¹⁶² "Kırım İçin", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 26 Haziran 1922.

¹⁶³ "Fas İslâmlarının Kırım Açlarına Muaveneti", *Vakit* (İstanbul) 17 Mayıs 1922.

¹⁶⁴ "Kırım Muhtâcinine Muavenet", *Vakit* (İstanbul), 27 Nisan 1922; "Kırım Açlarına Yardım Heyeti", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 27 Nisan 1922; "Kırım Mültecilerine Muavenet", *Babalık* (Konya), 27 Nisan 1922.

kalan çocukların da ölüm ve sefalet tehdidi altında olduklarından şüphe edilemeyeceğinden, söz konusu diplomatlar bunların Türkiye'ye iskânını rica etmekteydi. Paşa, bunlardan şimdilik 2.000 kadarını nispeten ucuz olan Erzurum ve Erzincan'da yerleştirebilecek durumdaysa da, geri kalanları için ordu bütçesi yeterli olmayacağından İktisat veya Dahiliye Vekâletlerince teşebbüste bulunulmasını istemektedir.¹⁶⁵ Bunun üzerine, malî durumun müsait olmamasına rağmen Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti 2.000 çocuğun iâşesini üstlendi. Ayrıca, Himaye-i Etfâl ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri de biner çocuğun bakımlarını üzerlerine almayı kabul etti.¹⁶⁶

Rusya'daki aç Türk çocuklarına sahip çıkılması meselesi Büyük Millet Meclisi platformuna yakında Rusya'dan dönmüş olan Soysallı İsmail Subhi Bey tarafından getirildi. İsmail Subhi Bey Rusya'da bulunduğu esnada açlık felâketine bizzat şahit olmuş ve gördüklerinden derinden etkilenmişti. Soysallı'nın 3 Nisan 1922'de Büyük Millet Meclisi'ne verdiği takrirden şu ifadeler yer almaktadır:

Rusya'da Ural ve Volga havâlisinde olan açlık tûyleri ürpertecek bir derece-i fecaattedir. Bundan en ziyade müteessir olanlar da Müslüman Başkurtlar, Tatar ve Kazak Kırgızlardır. Bu açların bilhassa çocuklarından binlercesini memleketimize getirip, vilâyetlerde, livalarda, kazâlarda, karyelerde gerek mümkün olabilecek vesâit-i resmîye ile ve gerek hususî surette aile nezdlerine yerleştirmek hem insanî ve hem de iktisadî âcil bir mesele-i mühimmedir. Yirmi-otuz bin çocuğun memleketimizin muhtelif cihetlerine serpiştirilmesi için Büyük Millet Meclisi âzâ-yı muhteremesi ile ayrı ayrı bilistişare teşebbüste bulunmak ve hükûmetin zaten bu bâbda giriştiği resmî muamelâtı da takviye ve itmâm etmek üzere her şubeden iki âzâ intihâbı suretiyle bir encümen-i mahsus tefrîkini teklif ederim.¹⁶⁷

İsmail Subhi Bey takririni savunurken yaptığı açıklamada, Türkiye'de de pek çok fakir ve yetim çocuk olduğunu kabul etmekle birlikte, onların, halleri tasavvur edilemez ve anlatılamaz derece olan Rusya'dakiler kadar

¹⁶⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 18, *Devre: 1, İctima Senesi:3* (Ankara, 1959), s. 480.

¹⁶⁶ "Umûr-ı Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekili'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığı'na, 29 Mart 1922" and "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığı'ndan Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa'ya, 29 Mart 1922" *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 40; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 18, *Devre: 1, İctima Senesi:3* (Ankara, 1959), s. 480.

¹⁶⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 18, *Devre: 1, İctima Senesi:3* (Ankara, 1959), s. 479.

fecî durumunda bulunmadığını söyledi. Bunlardan ne kadarı kurtarılabilse o kadarı kârdi.¹⁶⁸

Meclisin o günkü müzakeresinde mebuslar âdetâ ittifakla ülkede çok sayıda bakıma muhtaç çocuklar bulunmasına ve mevcut imkânların yetersizliğine bakmaksızın, Rusya'daki aç Müslüman çocuklarına sahip çıkmanın bir insanlık vazifesi olduğunu vurguladılar. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâleti Türkiye'deki 59 idare mahalline oradaki yetim çocuk sayısını sormuş, cevap gönderen 33 yerde toplam 86.000 yetim bulunduğu anlaşılmıştı.¹⁶⁹

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekili Dr. Rıza Nur da kürsüye gelerek şunları söyledi:

Ma'teessüf vaziyet ciddidir. Epeyce çocuk açlıktan dolayı bizim hududa geliyor. gelirken de yolda ölüyor. Bunlara ma'teessüf bir yardım yapmanın imkânı yoktur. Bu hududa gelmekte olan çocuklar yirmi bin, yirmi beş bin çocuk tahmin ediliyor. Bendeniz bunu düşündüm. Yapabileceğimiz şey ancak iki bin çocuğu mevcut eytamhanelere yerleştirmektir. Bu malumâtı Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne vermiştim. Kendileri de bununla meşgul oluyor. Elimizde mevcut epeyce yetim çocuklarımız vardır. Ma'teessüf bunlara yetişecek paramız yoktur. Eytamhanelerimizin hali pek perişandır. Bunlar varken tabii onlar da geliyor. Fakat açlıkta kalmasın diye hiç olmazsa iki bin kadar çocuğu şöyle böyle öteye beriye sıkıştırabileceğiz. Ondan sonra bendeniz Hilâl-i Ahmer'in muavenetine müracaat ettim ve ne kadar çocuğa bakabilirsiniz dedim. Zannedirim ki, oradan da pek yakında bir cevap gelecektir. Diğer taraftan da Kâzım Karabekir Paşa da iki bin çocuk alıyor. Orada eytamhanelerde bakacaktır ve barındıracaktır, fakat bendeniz bunun için yegâne düşünebildiğim şey, bu çocukların bâki kalan kısmını köylere, şehirlere aileler nezdine yerleştirmek ve dağıtmaktır. Bundan başka çare yoktur.¹⁷⁰

Neticede, Büyük Millet Meclisi meseleyle ilgilenmek üzere özel bir komisyon kurulmasına karar verdi.¹⁷¹ Çalışmalarını yapan komisyon 1 Mayıs 1922'de açıkladığı raporunda, muhtelif vilâyetlere müracaat ettiklerini ve bunların bir çoğundan bir hayli sayıda çocuğun iâşe ve iskânlarını temin

¹⁶⁸ Aynı yerde, s. 480.

¹⁶⁹ Aynı yerde, ss. 479-482.

¹⁷⁰ Aynı yerde, ss. 481-482.

¹⁷¹ Aynı yerde, s. 482. Bu özel komisyona seçilenler arasında Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey [Soyer] ve Erzurum Mebusu Mehmet Salih Efendi [Yeşiloğlu] de bulunmaktaydı. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 19, *Devre: 1, İctima Senesi:3* (Ankara, 1959), s. 104.

edebilecekleri cevabı alındığını, ancak Türkiye'ye gelmesi söz konusu olan on binlerce çocuk için Büyük Millet Meclisi'nin ilgili kanunları ivedilikle ele alması gerektiğini beyan etti.¹⁷² Bilâhare, bu komisyonun üyelerinden Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey [Soyer], maaşlıların birer günlük maaşlarının Rusya ve Kırım'dan gelecek çocuklar için kesilmesine dair kanun teklifi verdi.¹⁷³

Konuyu Meclis platformuna getiren Soysallı İsmail Subhi Bey teklifini bir gazete makalesi halinde daha teferruatlı olarak kamuoyunun dikkatine sundu. İsmail Subhi Bey makalesinde Türkiye'nin Kırım'daki açlara para yahut gıda yollamak suretiyle yardım edebileceğine inanmadığını yazıyordu. Savaş içindeki Türkiye'nin gönderebileceği meblağ Kırım'ı bir gün bile doyurmaya yetmezdi. Yegâne yardım yolu Kırım Tatarlarını Türkiye'ye getirmektir. Yetişkinleri getirmek mümkün olmasa dahi küçükler getirilebilirdi. Bu aç insanlara Türkiye'de ekmek ve iş bulunur, bir kısmı ölse bile hiç olmazsa çoğu kurtulurdu. İsmail Subhi Bey'e göre, yapacak başka bir şey yoktu.¹⁷⁴

Kırım'dan Türkiye'ye çocuk getirme teklifi Ankara'ya gelen Kırım temsilcileri tarafından sıcak karşılanmadı. Aynı gazetede yazdığı bir makale ile Soysallı'yı cevaplayan Mahmut Nedim, gayet kibar bir dil kullanmakla birlikte bu fikri uygun görmediklerini ortaya koydu. Kırım'lı aydın, öncelikle nakil vasıtalarının böyle bir iş için yetersizliğini dile getirmekteydi. Zaten güçsüz kalmış olan çocuklar haftalarca yol zahmetine tahammül edemez, daha yolda iken mahvolurlardı. Zaten her Kırım Tatar çocuğunu Türkiye'ye getirmeye kalkmak büyük bir masrafı gerektirirdi. Kaldı ki, Türkiye'de evlere dağıtılacak çocuklar gereği gibi terbiye de edilemeyeceklerdi. Yapılması gereken, böyle bir masrafın çok daha azıyla bu çocuklara Kırım'da bakmaktı.¹⁷⁵ Mahmut Nedim'in makalesinde yazdığı itiraz sebeplerinin yanında asıl açıkça beyan edemediği bir prensip meselesinin bulunduğu şüphe yoktur. Mahmut Nedim'in de aralarında bulunduğu milliyetçi Kırım Tatar aydınlarının temel stratejilerinden biri Kırım Tatarlarının Türkiye'ye göçlerinin önüne geçmektir. Son yüz kırk yıl boyunca devam eden bu göç süreci yarımada'daki Kırım Tatar nüfusunu eriteğinden

¹⁷² TBMM *Zabıt Ceridesi*, Cilt: 19, *Devre: 1, İctima Senesi:3* (Ankara, 1959), s. 449.

¹⁷³ Aynı yerde, s. 40.

¹⁷⁴ İsmail Suphi Soysallı, "Rusya Açlarına Muavenet Hakkında Bir Fikir", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 25 Nisan 1922.

¹⁷⁵ "Mebus-ı Muhterem İsmail Soysallı Beyefendi'nin Mektubu Münasebetiyle", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 27 Nisan 1922.

bu halkın felâketinin hem neticelerinden, hem de sebeplerinden biri olarak görülmekteydi. Bu bakımdan, Sovyet rejiminin o dönem için birlikte çalışmayı uygun gördüğü Ayvazov ve Nedim gibi Kırım Tatar milliyetçileri Türkiye'ye göçü desteklemek şöyle dursun, diasporadaki Kırım Tatarlarından hiç değilse bir kısmını Kırım'a geri getirmenin yollarını aramaktaydı. Bu bakımdan, şu veya bu şekilde Kırım Tatarlarının Kırım haricine göç etmelerini ihtiva edecek her türlü projenin onlara ters geleceği açıktı.

Böyle olmakla birlikte, Ayvazov Büyük Millet Meclisi'nin sekiz yaşından büyük 10.000 Kırımlı çocuğu kabul etmeye hazır olduğunu Kırım hükûmetine bildirdi. Konu Kırım Merkezi *Pomgol*u tarafından 9 Mayıs 1922'da müzakere edilerek, "prensip olarak 5.000 çocuğun Kırım'dan Ankara'ya naklinin mümkün olduğu" açıklandı.¹⁷⁶ Bununla birlikte, proje hayata geçirilmedi. Ne var ki, bu aradan kırk yıl geçtikten ve bu arada Kırım Tatarları topyekûn Kırım'dan sürgün edildikten sonra bu mesele tekrar ele alınarak, Türk ve Kırım Tatar milliyetçilerinin bir komplosu olarak takdim edilecekti. Sürgün sonrası yeniden yazdırılan Kırım tarihinin Stalinist yazarlarından biri Ayvazov'u ve Nedim'i Kırım'dan Türkiye'ye çocuk ihracatı planının mimarları olarak gösteriyordu. Yazara göre, bu meş'um plan Sovyet hükûmeti tarafından durdurulmuştu.¹⁷⁷

Kırım'dan ve Açlık Çeken Diğer Bölgelerden Türkiye'ye Mülteci Akını

Soysallı'nın Kırım'dan Türkiye'ye çocuk getirme teklifi gerçekleşmedi. Ancak açlık dolayısıyla binlerce Kırım Tatar mülteci Kırım'dan Türkiye'ye akmaktaydı. Açlık esnasında Türkiye'ye gelen Kırım Tatar mültecilerin sayısına dair mevcut veriler sahih olmaktan çok uzak olduğu gibi, aynı zamanda da bir hayli karmaşıktır. Mülteciler Türkiye'ye hem deniz (İstanbul'a ve Anadolu'nun Karadeniz limanlarına) hem de kara (kuzeydoğu vilâyetlerine) yollarıyla gelmekteydi. Bunların nasıl ve hangi statüyle geldikleri, (eğer kaydoldularsa) nerelerde kaydoldukları ve resmen hangi

¹⁷⁶ "Protokol no.: 35 Zasedaniya Prezidiuma TsK Pomgola 9 Maya 1922 goda", *GAARK* (Akmescit), fond R-652/1922, delo 59, l. 126.

¹⁷⁷ İ. S. Çirva (Haz.), *Oçerki po istorii Krıma*, Part III, *Krıv v period sotsialistiçeskogo stroitelstva (1921-1941 gg.)* (Akmescit, 1964), s. 41. Bu iddialar bütünüyle gerçek dışıdır. Ayvazov'un veya Mahmut Nedim'in teklifi destekledikleri yönünde hiç bir delil olmadıktan başka, yukarıda belirtildiği üzere her ikisinin de teklife hiç sıcak bakmadıkları açıktır. Dahası, yazarın (Çirva?) tam da iddiasını ispat için aıtta bulunduğu ve muhtevasını tahrif ettiği belgenin aslında (hâlen Kırım Muhtar Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde bulunan ve yukarıdaki dipnotta gösterilen belge), Kırım *Pomgol*'un fikri tasvip ettiği görülmekte olup, Sovyet hükûmetinin bunun tatbikini durdurduğuna dair en ufak bir işaret mevcut değildir.

ülkenin yurttaşlığına ve pasaportuna sahip oldukları hususları ancak bunlara ilişkin (Türkiye, Rusya, Ukrayna, Kırım, vs.) arşiv malzemesinin tamamı kullanıma açıldığında bir ölçüde mümkün olabilecektir. Bu husustaki bir çok fiilin resmî kayıtlardan bağımsız olduğu düşünülecek olursa, o durumda dahi tam ve tartışılmaz rakamlara ulaşmak muhtemel gözükmemektedir. Bütün bunlara rağmen, sayılarının binlerle ifade edildiği açık olan söz konusu mültecilerin münferit partiler halinde gelişlerine dair hiç değilse kısmî veriler mevcuttur. Meselâ, 11 Nisan 1922'de, Rus vapuru *İlyic*'in getirdiği erkek, kadın ve çocuktan oluşan 500 kişilik bir mülteci grubunun Samsun limanına çıktığı biliniyor.¹⁷⁸ Mayıs sonuna kadar Samsun'a çıkan Kırım Tatar mültecilerin toplam sayısı 2.091'i buldu. Türk yetkililer bu rakamın 30.000'e ulaşabileceğini hesaplıyorlardı.¹⁷⁹ 560 Kırım Tatar mülteci de Mayıs 1922'nin ilk yarısında Batum üzerinden Trabzon'a geldi.¹⁸⁰ Batum Rusya'dan Türkiye'ye gelen mültecilerin ana yollarından birinin üzerinde yer alıyordu. Mültecilerden pek çoğunun Anadolu'ya geçene kadar Batum'da bir müddet kaldıkları anlaşılmaktadır. Batum'daki Türkiye Başkonsolosluğu sınırlı imkânlarıyla sefalet içindeki bu mültecilere yardım etmeye çalışıyordu.¹⁸¹ Türkiye'nin kuzey-doğu bölgelerine yönelik mülteci akını 1922 yılı boyunca devam etti. Şubat 1923'e kadar gelen mülteci sayısı (İran'dan gelenlerle birlikte) 14.000'e ulaştı.¹⁸² Her ne kadar bu rakamın ne kadarını Kırım'dan ve Sovyet Rusya'nın diğer kısımlarından açlık dolayısıyla gelenlerin teşkil ettiğini bilmiyorsak da, bunların hiç az olmayan bir oranda olduğu şüphesizdir. Ağustos 1922'de, Ankara'daki Sovyet elçisi Semyon İ. Aralov'un ricası üzerine, Bütün-Rusya Merkezi İcra Komitesi Prezidyumu "açlık dolayısıyla Kırım'dan Türkiye'ye iltica eden yaklaşık 1.000 Tatar'ın" Rusya vatandaşlığı haklarının mahfuz tutulması

¹⁷⁸ "Kırmılı Beş Yüz Bedbaht Mülteci", *İkdam* (İstanbul), 23 Mayıs 1922.

¹⁷⁹ "Kırım Muhacirleri", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 25 Mayıs 1922.

¹⁸⁰ "Trabzon'da Kırım Mültecileri", *Vakit* (İstanbul), 16 Mayıs 1922.

¹⁸¹ En azından Eylül 1922'ye (belki de çok daha sonrasına) kadar, Batum'daki Türkiye Başkonsolosluğu'nun mültecilere ilişkin olarak alabildiği yegâne meblâğ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1 Haziran 1922'de gönderdiği 1000 Türk lirasından ibaretti. "Hariciye Vekâleti'nden Ankara Hilâl-i Ahmer Heyeti-i Murahhasası'na, 18/19 Haziran 1922" ve "Batum Başşehbender Vekili'nden Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'na, 9 Eylül 1922", *TKDMA* (Etişegut, Ankara), Kutu no.: 1198, Belge nos.: 39 ve 53.

¹⁸² Bu mültecilerin çoğu bir müddet önce Kars ve Ardahan bölgelerini terk ederek Rusya'ya hicret eden Molokanlardan kalma evlere veya ev yıkıntularına yerleştirildiler. Bu talihsiz insanlar bütünüyle sefalet ve yokluk şartları içinde yaşamaktaydılar. Anlaşıldığına göre söz konusu mültecilerin problemleriyle ilgilenen yegâne yetkili kurum olan Şark Ordusu mülteciler için âcil olarak gıda, giyecek, tohumluk zahire ile damızlık ve çiftlik hayvanı talebinde bulunmaktaydı. "Şark Cephesi Kumandan Vekili'nden Ankara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Murahhaslığı'na, 26 Şubat 1923", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 52.

kararını kabul etti.¹⁸³ Türk kaynaklarında verilen rakamlarla mukayese edildiğinde Kırım Tatar mültecilerin sayısına ilişkin Sovyet kararnamesindeki bu rakamın gerçeğin çok altında olduğu görülür. Bu durum bir yanlış hesaplama veya kayıt hatasından kaynaklanabileceği gibi, kasdî olarak da söz konusu rakam düşük gösterilmiş olabilir.

Tam rakamlar ne olursa olsun açlık yüzünden Türkiye'ye gelen mültecilerin sayısının kayda değer miktarda olduğuna şüphe yoktur. Ne var ki, Türkiye'ye gelebilenler gelmek isteyip de buna muvaffak olamayanların yanında pek az sayıda kalmaktaydı.¹⁸⁴ Sovyet rejimi yabancı tebaası olmayanların ülke dışına çıkmalarının önüne büyük engeller koymuştu. Sovyet Rusya'dan dışarı çıkabilmek için gereken pasaportu elde edebilmek sıradan bir insan için ve normal yollardan âdetâ imkânsız gibiydi. Olayların şahitlerinden biri o günlerde böyle bir seyahat belgesinin 3,2 milyon rubleden aşağı elde edilemediğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ Açlığın getirdiği fakirlik ve sefalet şartlarında pek az insanın buna gücünün yetebileceği açıktır. Elbette ki, bir çok mülteci de Türkiye'ye illegal yollardan ve pasaportsuz olarak geldi. Bunun yanısıra, bir çok Kırım Tatarı uzun yıllar önce şu yahut bu şekilde elde etmiş oldukları Osmanlı pasaportuna sahipti. Bunlardan bir çoğu da bu felâket günlerinde ellerindeki Osmanlı pasaportlarını kullandılar. Diğer bir ifadeyle, o dönemde teknik olarak "Türkiye'ye dönen" Osmanlı tebasının da pek çoğu aslında Kırım Tatarıydı.

Kırım Tatar mültecilerin işe ve iskân meseleleriyle Maliye Vekâleti ile birlikte Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti uğraşmaktaydı.¹⁸⁶ Kırım Tatar mültecilerin çoğu Samsun vilâyetine iskân olundu.¹⁸⁷ Batum üzerin-

¹⁸³ "Sohranenie prava grajdanstva RSFSR", *Pravda* (Moskova), 26 Ağustos 1922. Bu karar A.B.D. diplomatlarının da dikkatini çekmişti. "Amerika Birleşik Devletleri'nin Riga'daki Temsilcisi Evan E. Young'dan Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı'na, 28 Eylül 1922", *U.S. National Archives* [A.B.D. Milli Arşivi] (Washington, D.C.), General Records of the Department of State, Political Relations between Russia and other States, 1910-1929, no.: 2769.

¹⁸⁴ Haziran 1922'de Kırım'ı ziyaret eden bir Türk memuru olan Veli Necdet Bey binlerce Kırım Tatarının Türkiye'ye gitmeye can attığını bildiriyordu. "Ukrayna'da Muahedelerin Teatisi Merasimi", *İkdam* (İstanbul), 26 Ağustos 1922.

¹⁸⁵ "Kırım'da Açlık Şiddetleniyor", *Vakit* (İstanbul), 19 Mayıs 1922.

¹⁸⁶ "Kırım Muhtâcîni", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 11 Mayıs 1922; "Kırım ve Yerli Muhtaçlara Yardım", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 22 Mayıs 1922.

¹⁸⁷ "Kırım Muhacirleri", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 19 Mayıs 1922; "Kırım Muhacirleri", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 25 Mayıs 1922. Samsun'a peyderpey gelmekte olan Kırım mültecilerin iskânlarıyla meşgul olmak üzere Sıhhiye Vekâleti tarafından Tokat Sıhhiye Müdürü Fuad, mühendis Remzi ve ziraat mütehassısı Galip Beyler'den oluşan bir heyet teşkil edildi. "Kırım Mültecilerinin Kabulü", *Hakimiyet-i Millîyye* (Ankara), 16 Haziran 1922.

den Trabzon'a gelenler geçici olarak Trabzon'da kalacaklardı.¹⁸⁸ Ankara hükümetinin Kırım Tatar mültecilere yönelik iskân politikası onları münhasıran Samsun vilâyetinde, mümkünse de yerli Pontos Rumlarından kalan köylerde yerleştirmektir. Bu maksatla hükümetce mahallî şartlar dikkatle incelendi ve belirli bir miktar para tahsis edildi. Bununla birlikte, söz konusu meblâğ bu hususta gereken masraflar için yeterli değildi. Kırım Tatar mültecilerden yalnızca Samsun vilâyetine yerleşenler hükümet yardımı alabilecekler, başka yerlere gidenlerin buna hakkı olmayacaktı.¹⁸⁹ Şu cümleden, Samsun'un Tepecik köyüne en az 166 Kırım Tatar mültecinin (42 hane) yerleştirildiği biliniyor.¹⁹⁰ Kırım Tatar mültecilerin yerleştirildiği bir diğer köy de, yine tahrip edilmiş eski bir Rum köyü olan Kavak kazâsına bağlı Karadağ köyüydü.¹⁹¹

Mültecilerin içinde bulunduğu feci durum karşısında, Ankara hükümeti "Kırım'dan memleketimize iltica eden ve uzun zamandan beri devam eden açlık, sefalet-i fizyolojiye ve mahrumiyet-i maddiyeden pek bîtâb ve kuvvâ-yı bedeniyelerini zâyi' etmiş bulunan zavallı Kırımlılar"a dair bir kararname yayınladı. Kararnameye göre, muhacir ve mülteciler hakkındaki kanuna uygun olarak Kırım mültecilerine verilen îâşe bedeli onların yaşam güçlerinin iadesine yeterli olmadığından, bedenlerinin güçlenmesi ve çalışıp hayatlarını kazanabilecek hale gelmeleri için üç ay müd-

¹⁸⁸ "Trabzon'da Kırım Mültecileri", *Vakit* (İstanbul), 16 Mayıs 1922.

¹⁸⁹ *BCA*, Toprak İskân Genel Müdürlüğü Fonu, Fon Kodu: 272.79, Yer no.: 72.1.6.

¹⁹⁰ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun* (Ankara, 2000), s. 123. Feci durumdaki mültecilerin ihtiyaçlarının temini için hükümetin yardımı hiç şüphesiz ki yeterli değildi. Bununla birlikte, mültecilerin mahallî halktan hayırsever insanların önemli yardımlarıyla karşılaştıkları da oluyordu. Meselâ, kendisi de aslen Kırım muhaciri bir aileden gelen Kefelizâde Hacı Mehmed Efendi oğlu Yusuf Efendi Tepecik köyüne yerleştirilen Kırım Tatar mültecilere çift hayvanı, tohumluk ve yemeklik zahire verdiği gibi, köyün su şebekesini de yaptırmış ve mültecilerin çocuklarının tahsili için görevlendirilen muallimin de ücretini karşılamıştı. İpek, s. 51. Tepecik köyüne Kırım Tatar mültecilerin iskânından kısa bir süre sonra, 1924'de Yunanistan'dan gelen mübadele göçmenleri de yerleştirildiler. Tepecik'deki hayat şartlarına uyum sağlayamayan ve karşılaştıkları problemlerle başa çıkamayan Kırım Tatarları tedricen köyden başka yerlere göç ettiler. 1940'lara gelindiğinde Tepecik'e yerleştirilmiş Kırım Tatarlarının büyük kısmı köyü terk etmiş durumdaydı (Abdurrahman Batuşşah [1925 Tepecik doğumlu] ile 28 Haziran 2004'de yapılan mülâkat). 2004 yılı Temmuz ayında yaptığımız araştırmada köyde yalnızca tek bir Kırım Tatarı (Naciye Erol) yaşamaktaydı.

¹⁹¹ *BCA*, Toprak İskân Genel Müdürlüğü Fonu, Fon Kodu: 272.79, Yer no.: 72.1.6. Karadağ'a da Kırım Tatar mültecileri müteakip 1924'de Yunanistan'dan gelen mübadele göçmenleri yerleştirildi. İki farklı yerden gelen muhacirler arasında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde sayıca daha az olan Kırım Tatarları Karadağ'ı terk ederek Tepecik'e, Samsun'a veya Ankara'ya göç ettiler. Karadağ'daki son Kırım Tatarı da 1925 yılında buradan ayrıldı [Abdurrahman Batuşşah (1925 Tepecik doğumlu) ile 28 Haziran 2004'de yapılan mülâkat].

detle her yetişkin kişiye birer kilo ve küçüklere de yarım kilo ekmek bedeli verilecekti.¹⁹²

Kırım'dan mülteci akınının müteakip aylarda da devam etmesi üzerine, Ankara hükûmeti 24 Ağustos 1922'de mültecilerin nakil masraflarına ilişkin bir kararname daha yayınladı. Kararnamede Kırım'dan gelen mültecilerin Türkiye sınırları dâhilinde varacakları herhangi bir limanda kendilerine Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nce emsalleri gibi yardım yapılacağı beyan edilmekteydi.¹⁹³ Bilâhare, 25 Ekim 1922'de, müteakip yılın bütçesi müzakereleri sırasında, bilhassa Rusya ve Kırım'dan gelerek Türkiye'nin muhtelif yerlerine iskân edilmekte bulunan mülteciler dolayısıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâleti'nin ilgili şubesinin kapasitesinin genişletilmesine karar verildi.¹⁹⁴

Anadolu'daki Yardım Kampanyası

Öte yandan, açlık çeken Kırımlılara yardım kampanyası Anadolu'nun her tarafında olağanüstü bir ilgi ile devam etmekteydi. KAYH'nin hemen hemen bütün ülke çapında gayet etkili bir şekilde teşkilatlandığı ve en ücra kasabaların bazılarında bile mahallî altkomitelerin teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum KAYH merkezinin teşkilatlanma başarısı olduğu kadar, hükûmetin destek veren yaklaşımının, Hilâl-i Ahmer merkezinin ve şubelerinin geniş bir teşkilat ağıyla çalışmalarının, basının konuyu halka duyurmaktaki tesirliliğinin ve nihayet kendi dindaş ve soydaşlarının da maruz kaldığı böylesine muazzam bir âfeti duyması üzerine harekete geçen Anadolu halkının içten duygularının ve köklü hayırseverlik geleneklerinin bir neticesiydi. Türkiye'nin her tarafında yüz binlerce Kırım Tatar muhacirin bulunması da kamuoyu ilgisinin genişlemesinde ilâve bir faktör olmuştur. Bununla birlikte, Anadolu'nun hiç Kırım Tatarının yaşamadığı veya pek az Kırım Tatarının yaşadığı bölgelerinden de gayet kayda değer miktarda yardım gelmiş olması, meselenin Türkiye'de Kırım Tatar diasporasına münhasır olmanın çok ötesinde geniş bir ilgi uyandırdığını açıkça göstermektedir.

¹⁹² "Bakanlar Kurulu Kararı, 17 Mayıs 1922", *BCA* (Ankara), Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer no.: 5.16.15.

¹⁹³ "Bakanlar Kurulu Kararı, 24 Ağustos 1922", *BCA* (Ankara), Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer no.: 5.25.10.

¹⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 24, Devre: I, İctima Senesi: 3 (Ankara, 1960), s. 158.

Anadolu'da yardım kampanyası muhtelif şekillerde sürdürülmekteydi. Çoğu halde KAYH'nin kendiliğinden teşekkül etmiş mahallî altkomiteleri veya Hilâl-i Ahmer şubeleri kampanyanın öncülüğünü yapıyordu. Mahallî bir gazetenin (meselâ, Konya'da *Babalık*, Kastamonu'da *Açık Söz*, Artvin'de *Yeşil Yuva*, Samsun'da *Ahali*, Ordu'da *Güneş* [mecmua], vs.) ısrarlı yayınlarıyla yardım kampanyasını başlattığı yahut sahiplendiği, hattâ bilfiil organize ettiği sık sık görülmekteydi.¹⁹⁵ İâne toplanmasının yanısıra gelir getirecek başka faaliyetler de gerçekleştiriliyordu. Şu cümleden olarak, müsamereler,¹⁹⁶ müzayedeler¹⁹⁷ ve sergiler¹⁹⁸ düzenlenmesi, at yarışlarından hisse alınması,¹⁹⁹ rozet²⁰⁰ ve özel bilet²⁰¹ satışı gibi kampanyayı destekleyici uygulamalar yapılmaktaydı. Pek çok daire ve iş yerinin personeli de kendi arasında yardım topluyordu.²⁰² Ordu birliklerinde ise zâbitler ve erler arasında aktif bir yardım toplama kampanyası yürütülmekteydi.²⁰³ Memurların, postacıların, işçilerin, gazetecilerin ve başkalarının birer günlük maaşlarını hibe etmeleri ile sıkça karşılaşıyordu.²⁰⁴ Açlık çeken Kırmılılar için teşkilatlı olarak yürütülen yardım kampanyalarına şu şehir ve kasabalardan yardımlar geldiğini tespit edebildik: Adapazarı, Ertuğrul, Gölpazarı, Mihalga-zi, Osmaneli, Bolu, Samsun, Zonguldak, Küre, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Çan, Burdur, Sandıklı, Alâiyye, Mersin, Adana, Seyhan, Kozan, Ana-

¹⁹⁵ *Babalık* okuyucularını fitrelerini açlık çeken Kırmılılara vermeleri yönünde teşvik etmekteydi. Neticede, Konya ve çevresindeki kasabalardan pek çok insan fitrelerini bu maksada hasrettiler. Bu fitreler ve toplanan diğer yardımlar *Babalık* gazetesi vasıtasıyla Ankara'ya gönderildi. Ahmet Avanas, *Millî Mücadelede Konya* (Ankara, 1998), s. 254. *Ahali* gazetesi de Samsun'daki idarehanesinde Kırmı açları için iâne toplamaktaydı. "Kırım Açlarına Yardım", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 18 Mayıs 1922.

¹⁹⁶ Giresun İdman Yurdu Giresun'da böyle bir müsameret teşkil etti. "Kırmılılara Yardım", *Babalık* (Konya), 16 Haziran 1922.

¹⁹⁷ "Polatlı'da Kırım İanesi", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 4 Haziran 1922.

¹⁹⁸ Ordu'daki İsmet Paşa kız mektebi hâsılâtı Kırım açlarına ait olmak üzere bir sergi açtı. Sergide talebelerin yapıkları nakışlar, resimler ve elişleri takdim edilmekteydi. "Kırım Muhtâcını Menfaatine Sergi", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 1 Haziran 1922.

¹⁹⁹ "Erciyes'de Kırmılılara Yardım", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 7 Haziran 1922.

²⁰⁰ "Rizelilerin Kırım İanesi", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 8 Haziran 1922.

²⁰¹ *BCA* (Ankara), Diyanet İşleri Reisliği Fonu, Fon Kodu: 51, Yer no.: 7.64.32.

²⁰² Ankara Polis Müdürlüğü personeli de aralarında yardım toplamıştı. "Polislerimiz ve Kırım İanesi", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 21 Haziran 1922.

²⁰³ "11. Fırka Kumandanı Miralay Celil'den Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhashî'ne, 25 Mayıs 1922" ve "41. Fırka, 16. Bölük Kumandanı'ndan Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhashî'ne, 29 Mayıs 1922", *TKDM4*, Kutu no.: 1198, Belge nos.: 11 ve 31; "Kırım İanesi", *Babalık* (Konya), 14 Haziran 1922.

²⁰⁴ Ankara Postahanesi personeli ve Keskin fabrikasının bütün işleri birer günlük maaşlarını bağışladı. "Aleni Teşekkür", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 12 Mayıs 1922. Kırıkkale'deki silâh sanayi işçileri de birer günlük maaşlarını hibe etti. "Kırım Açlıktan Kırılıyor, Mahvoluyor", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 25 Nisan 1922. *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinin bütün yazarları, musahhihleri, matbaacıları ve diğer işçileri de birer günlük maaşlarını bağışladı. "Kırım Açlarına Yardım İçin Yeni Gün Amelesinin Kararı", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 26 Nisan 1922. Bir çok devlet memuru maaşlarının % 5'ini bağışladı. "Kırmılılara Yardım", *Hakimiyet-i Milliye* (Ankara), 28 Nisan 1922.

mur, Çorum, Sungurlu, Eskişehir, Konya, Beypazarı, Sincan, Polatlı, Kayseri, Sivas, Zârâ, Şebîn Karahisar, Gümüşhane, Maden, Elaziz, Harput, Yümni/Malatya, Siirt, Pervari, Diyarbakir ve Siverek.²⁰⁵ Kırım'daki açlık kurbanları için îâne toplandığına dair belgelere ulaşabildiğimiz bu şehir ve kasabalardan başka daha pek çok yerde benzer faaliyetlerin yürütülmüş olduğuna hiç şüphe yoktur.

Kırım'daki açlık kurbanlarına yardım temininin konusunun Türkiye kamuoyunda yoğun bir şekilde gündemde olduğu günlerde, Yunan ordusuna karşı nihai taarruza geçme hazırlıkları yapan Ankara hükûmetinin en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi de Sovyet Rusya'dan gelecek maddî yardımdı. Nisan 1922'de, Mustafa Kemal Paşa Ankara'daki Sovyet elçisi Aralov'dan, önceki yıl yapılan görüşmelerde kararlaştırılmış bulunan 10 milyon ruble değerindeki yardım paketini Moskova'ya hatırlatmasını rica etti.²⁰⁶ Ağustos 1922'de gerçekleşecek olan Büyük Taarruz'un arefesinde, Sovyet silâh ve cephane yardımları hayli düzenli bir şekilde Ankara hükûmetine ulaşacaktır.²⁰⁷ Bu arada, Moskova'daki Türk diplomatik misyonu Nisan 1922'de kısa süreli bir kriz de yaşadı. Sovyet Rusya'nın başşehirindeki bazı Türk diplomatları Çeka (Sovyet gizli polis ve istihbarat teşkilatı) tarafından Moskova'daki Polonyalılarla birlikte casusluk faaliyetlerine karışıkları ithamıyla gözaltına alınarak aramaya ve sert muameleye maruz

²⁰⁵ Adapazarı, Bolu, Zonguldak, Ertuğrul, Gölpazarı, Mihalgazi, Osmaneli, Çan, Alâiyye, Burdur, Sandıklı, Beypazarı, Sincan, Çorum, Sungurlu, Zârâ, Harput, Maden, Gümüşhane, Şebîn Karahisar, Yümni/Malatya, Bitlis, Siirt, Pervari, Siverek ve Diyarbakir'deki mahalli Kırım Açlarına Yardım Komiteleri'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile o bölgelerde toplanan yardımlar hakkında yazışmaları için, bakınız, *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge nos.: 2, 3, 4, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 33 ve 56. Kırım açları için yardım toplanan diğer şehir ve kasabalar için, bakınız, Artvin için: "Kırım Açlarına Yardım Heyeti", *Yeşil Yüva* (Artvin), 1 Ağustos 1922; Çapa, s. 155; Konya için: "Kırım Mültecilerine Yardım", *Babalık* (Konya), 8 Haziran 1922; "Kırım Açlarına Muavenet Komisyonu", *Babalık* (Konya), 13 Ağustos 1922; "Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 14 Haziran 1922; "Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 15 Haziran 1922; Mersin için: "Mersin'de Kırım Açları İçin", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 4 Mayıs 1922; "Kırım Muhtâcîni İçin", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 9 Haziran 1922; Elaziz için: "Kırım İçin", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 26 Haziran 1922; Ordu için: "Kırınıllara Mühim Bir İâne", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 23 Haziran 1922; Zonguldak için: "Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 15 Haziran 1922; Eskişehir, Kozan, Seyhan, Alâiyye ve Anamur için: "Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 15 Haziran 1922; Polatlı için: "Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 15 Haziran 1922; "Polatlı'da Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 4 Haziran 1922; Samsun için: "Kırım Açlarına Yardım", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 18 Mayıs 1922; Ordu için: "Kırım Muhtâcîni Menfaatine Sergi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 1 Haziran 1922; *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclisi'ne Umumiyesi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor* (İstanbul, 1923), s. 148; Giresun için: "Kırınıllara Yardım", *Babalık* (Konya), 16 Haziran 1922; Rize için: "Rizelilerin Kırım İânesi", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 8 Haziran 1922; Kayseri için: "Erciyes'de Kırınıllara Yardım", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 7 Haziran 1922.

²⁰⁶ Semyon İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları* (İstanbul, 1967), s. 114.

²⁰⁷ Bülent Gökay, *A Clash of Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923* (Londra, 1997), s. 120.

kaldı. Bu olayı protesto eden Türk Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılması ile kriz daha da büyüdüse de, bu tatsız durum Türk-Sovyet münasebetlerinde bir kopmaya yol açmadan kapatılabildi.²⁰⁸ Bu sıkıntılı dönemde, açlık çeken Kırımlılar için açılmış olan kampanyanın devam ediyor olması ve kamuoyunun bu konudaki büyük heyecanı, iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiş olmalıdır. Nitekim, 17 Mayıs 1922'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi Başkanı Yuriy Gaven'e çektiği telgrafta Aralov kampanya dolayısıyla duyduğu sevinci yansıtmakta ve Türkiye'yi övmekteydi.²⁰⁹

Kırım'a İlk Parti Yardım Malzemelerinin Gönderilmesi

Türkiye'de açlar için yardım kampanyasının hayli mesafe almasıyla birlikte, Kırım'a gönderilecek ilk parti yardım malzemesi 1922 Mayıs ayı ortalarında hazır duruma geldi. Yapılan bağışlarla Ankara'da 500 çuval buğday unu satın alındı. Buna İstanbul'daki Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi vasıtasıyla toplanan para ile Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi tarafından satın alınan 500 çuval un daha eklendi. Bu durum Ankara'daki Sovyet misyonuna bildirilerek bu unların her türlü müsadere ve vergiden muaf tutulması istendi.²¹⁰ Bununla birlikte, Hilâl-i Ahmer Kırım'a göndereceği unları tamamen Kırım Tatarlarına dağıtılabilecekleri endişesiyle Sevastopol'de Bolşevik yetkililere teslim etme hususunda istekli değildi. Buna bağlı olarak, Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi unların doğrudan Akmesic'deki Müslüman kooperatif heyetine teslim edilmesi gerektiği görüşündeydi. Ancak, Ankara'daki KAYH merkezi böyle bir tavrın Ruslara karşı açıkça güvensizlik gösterilmesi mânâsına geleceği mülâhazasıyla uygun olmayacağını bildirdi. Bunun üzerine, Ankara yardım malzemesinin evvelce kararlaştırıldığı üzere Hilâl-i Ahmer'ce tayin edilecek görevliler marifetiyle Sevastopol'e gönderilip orada teslim edilmesine, ancak söz konusu görevlilerin unların Kırım Tatarlarına dağıtılmasına nezaret etmelerine karar verdi.²¹¹

²⁰⁸ Bu olayın baş aktörleri tarafından tasviri için, bakınız, Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları* (21/11/1920 - 2/6/1922) (İstanbul, 1955), ss. 329-348.

²⁰⁹ Barançenko, s. 125.

²¹⁰ "Kırım Açlarına Yardım Heyeti Kâtib-i Umumîsi Mahmud Esad Bey'den [Bozkurt] Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhashî'na, 9 Mayıs 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 7.

²¹¹ "Kırım Açlarına Yardım Heyeti Kâtib-i Umumîsi Mahmud Esad Bey'den [Bozkurt] Ankara Hilâl-i Ahmer Murahhashî'na, 16 Mayıs 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 5.

Yardım malzemesini Kırım'a götürecek olan heyet Hilâl-i Ahmer memurlarından Hasan ve İlhami Beyler ile Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Reisi Hacı Mesud Efendi'den oluşmaktaydı.²¹² Heyet yola çıkmadan önce, Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Kırım'da yardımın dağıtım işine yardımcı olmak üzere Akmescit, Sevastopol, Bahçesaray, Kezlev, Yalta, Kefe ve Canköy şehir ve kasabalarının yerli Kırım Tatar ileri gelenlerinden ve aydınlardan belirlenmiş kimselerin isim listesini Hilâl-i Ahmer'e teslim etti.²¹³

Yardım kafilesi olan unlarla birlikte 24 Mayıs'da İstanbul'dan ayrılarak, Novorossiysk üzerinden 31 Mayıs 1922'de Sevastopol'e vardı. Unlar Sevastopol'de koruma altındaki bir depoya yerleştirildikten sonra, yardım heyeti Kırım Tatar cemaatiyle temasa geçmek üzere Kırım'ın başşehri Akmescit'e gitti. Yardım heyeti Akmescit'de aralarında Bekir Sıtkı Çobanzâde (Kırım Merkezî İcra Komitesi üyesi ve ünlü şair), Selim Memetov (Dış Ticaret Halk Komiseri), Ümer İbrahimov (Tarım Halk Komiseri), Süleyman İdrisov (Tarım Halk Komiserliği Müsteşarı) ve Seytcelil Hattat'ın (Akmescit Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Reisi) da bulunduğu önde gelen Kırım Tatarlarının yanısıra Kırım Merkezî İcra Komitesi Başkan Yardımcısı B. S. Şvedov ile görüştüler. Kırimlılar yardımdan dolayı derin minnettarlıkları bildirdiler, ancak unları Kırım Tatarları adına almayı kabul edemeyeceklerini, çünkü açların iâşesi hususunun münhasıran hükûmetin yetkisinde olduğunu ve Kırım'ın Rus ahalisine karşı ayrımcılık yapmanın doğru olmayacağını kibarca ifade ettiler. Neticede, Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Şûrâsı Başkanı [Başbakan] Sahipgeryey Saidgaliev'in başkanlığında yapılan müzakerede, unların Kırım hükûmetine teslimiyle hükûmet tarafından dağıtılması, mahallî Kırım Tatar komitelerinin de bu dağıtıma nezaret etmesi kararlaştırıldı. Türk heyeti gittiği yerlerde Kırım Tatarları tarafından gözyaşlarıyla karşılandı. Hasan ve İlhami Beyler Kırım'dan 10 Haziran 1922'de ayrıldı.²¹⁴

Hacı Mesud Efendi ise Kırım'da iki aydan fazla bir süre kalarak yarımadadaki Kırım Tatar yerleşim yerlerinin ve müesseselerinin pek çoğunu

²¹² "Kırım'a Giden Yardım Heyetimiz", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 24 Mayıs 1922; "Kırım Açları İçin", *İkdam* (İstanbul), 25 Ağustos 1922; "Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne, 17 Mayıs 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 74, Belge no.: 203-1. Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin bu mektubunda yardım malzemesini götürmesi öngörülen geminin adının "Galiçya" olduğu kaydedilmektedir.

²¹³ "Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne, 22 Mayıs 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 74, Belge no.: 203.

²¹⁴ "Kırım'daki Aç Dindaşlarımıza Muavenet", *İkdam* (İstanbul), 24 Temmuz 1922; "Kırım'ın Sefaleti Son Derecededir", *İkdam* (İstanbul), 17 Haziran 1922.

gezdi. Gerek Hacı Mesud Efendi, gerekse sözünü ettiğimiz iki Hilâl-i Ahmer görevlisi Türkiye'ye döndüklerinde, Kırım Tatarlarının sadece yiyecek ve giyecek değil, bunların yanında ısrarla kültür ve eğitim kurumlarında yararlanmak için Türkçe kitap ve gazeteler de istediklerini beyan ettiler.²¹⁵ Haziran 1922'de, (Türkiye-Ukrayna Anlaşması'nın tasdik edilmiş suretlerinin teâtisi için Harkov'a giden heyet mensuplarından) Türk diplomat Veli Necdet Bey de Kırım'ı ziyaret etti. Veli Necdet Bey Türkiye'ye dönüşünde *İkdam* gazetesinde kendisiyle yapılan mülâkatta Kırım'da şahit olduğu dehşet verici açlık sahnelerini anlattı.²¹⁶ Türk yetkililer Kırım'dan ayrıldıktan sonra getirdikleri unun yapılan anlaşmaya uygun şekilde açlık çeken Kırım Tatarlarına dağıtıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁷

Türkiye ve İdil-Ural Bölgesindeki Açlık

İdil-Ural bölgesi açlık felâketine Kırım'dan önce duçâr olmuş idiye de, Türkiye kamuoyu İdil-Ural Müslümanlarının durumundan Kırım'dakilerden daha sonra haberdar oldu. Bunun sebebinin Kırım ile Türkiye arasında İdil boyuna nazaran daha yakın ilişkiler bulunması ve Türkiye'ye yardım isteyen Kırım Tatar heyetlerinin gelmiş olması olduğu açıktır. Aslında, İdil-Ural bölgesinin Müslüman Türkleri dış ülkelerdeki kardeşlerine ana dinî teşkilatları olan İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Merkezî Ruhânî İdaresi (bundan sonra kısaca "Diniyye Nezâreti" olarak anılacaktır) vasıtasıyla çoktan müracaat etmişlerdi.²¹⁸ Açlığın doğurduğu muazzam ihtiyaçlar karşısında ateist Sovyet rejimi dinî kurumların da yardım arama çabalarına dâhil olmasına göz yummak zorunda kaldığı gibi, o felâketli dönem için onların toplum ve dış dünya üzerindeki otoritelerinden de yararlandı. Sovyet idaresinin ilk onyılı içinde çok ciddi baskılara maruz kalmış olmalarına rağmen dinî kurumların çoğu mevcudiyetlerini sürdürdü-

²¹⁵ "Kırım Ne Haldedir?", *İkdam* (İstanbul), 20 Haziran 1922; "Kırım Açları İçin", *İkdam* (İstanbul), 25 Ağustos 1922; "Kırım'daki Kardeşlerin Selâmı", *Vakat* (İstanbul), 26 Ağustos 1922.

²¹⁶ "Ukrayna'da Muahedelerin Teatisi Merasimi", *İkdam* (İstanbul), 26 Ağustos 1922. Bir diğer Türk diplomatı olan Başşehbender (Başkonsolos) Sabri Bey'in de 18 Temmuz 1922'de bir Türk harp gemisi ile Yalta'ya gelerek Türkiye baltarının meseleleriyle ilgilendiği biliniyor. "Türkiye Başşehbenderi", *Yeni Dünya* (Akmescit), 25 Temmuz 1922.

²¹⁷ Akmescit'de yayınlanan ve Kırım'daki en önde gelen Türkçe/Kırım Tatarca gazete olan *Yeni Dünya*'da derc olunan bir haberde Yalta okruğu Pomgolı'nun Türkiye Hilâl-i Ahmer'inden gelen ve Yalta okrugundaki aç Müslümanlara tahsis edilen 150 çuval unu 18 Temmuz 1922'de Kırım Merkezî Pomgolı'ndan aldığı kaydedilmektedir. "Hilâl-i Ahmer'in Hediyesi", *Yeni Dünya* (Akmescit), 25 Temmuz 1922.

²¹⁸ Genel Türkçe (Kazan Tatarca) kullanışta "İçki Rusiye ve Sibir Müslümanları Diniyye Nezâreti" şeklinde zikredilen bu kurumun adının Rusça resmî varyantı *Tsentralnoe Duhoovnoe Upravlenie Musulman Vnutrenney Rossii i Sibiri*'dir (tam Türkçe karşılığıyla: İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Merkezî Ruhânî İdaresi). Bu makale boyunca genel kullanışa uyarak söz konusu kurumu kısaca "Diniyye Nezâreti" olarak anmayı tercih ettik.

bilmişlerdi. Hattâ (II. Dünya Savaşı sonraki dönemde görüleceğinin aksine) dinî kurumların başlarında hâlâ dindar halk kitlelerinin saygı duyduğu eski gelenekten gelme ve Bolşevik idaresinin kuklaları olmayan gerçek din adamları bulunmaktaydı. Bu durum başta Ufa'daki Diniye Nezaretî olmak üzere Müslüman dinî teşkilatları için de geçerliydi. Diniye Nezaretî'nin başında ilmî ve dinî ünü Rusya sınırlarının çok ötesine taşan ve Çarlık devrinde Rusya Türklerinin aydınlanma hareketlerinin en önemli isimlerinden olan Müftü Rızaeddin Fahreddin bulunmaktaydı. Cedid geleneğinden gelmekte olan daha pek çok ulemâ Diniye Nezaretî'nin kadrolarında yer aldığından, bu kurum, daha doğrusu onun mensupları Sovyet Rusya dışında da büyük ölçüde saygı görmekte ve bilhassa Türkiye ile sıkı şahsî ilişkiler içinde bulunmaktaydı.

Sovyet Rusya'daki diğer dinî teşkilatlarda olduğu gibi, Diniye Nezaretî'nin açlık yardımı faaliyetleriyle, ülke içinde ve dışında îâne toplaması işleri gayet sıkı bir denetim altındaydı.²¹⁹ Diniye Nezaretî îâne toplamanın ve açları doyurmanın yanında yetimlere ve evsiz çocuklara barınak temin etmekle de meşgul oluyordu.²²⁰ 1922 yılının ilk aylarında Diniye Nezaretî "Müslüman Ülkelerin Kardeş Müslümanlarına" hitaben bir Müracaat yayınladı. Müracaat'da açlık âfetinin korkunç manzaralarının tasvir edilerek, şöyle deniliyordu: "Açlık acımasız eliyle herkesi, öncelikle de iktisadî açıdan daha az sağlam olan toplulukları tırpanlıyor. Çarlık rejiminin sömürgeci ve Ruslaştırıcı siyasetinin neticesinde, bu gibi topluluklara herkesten önce, hâlen açlık çekmekte olan bölgelerimizin çok eski zamanlardan beri sâkinleri olan Müslüman Türk halkları (Tatarlar, Başkurtlar, Kırgızlar) girmektedir. Bunların hali müthişten de ötedir: Derhal yardım gereklidir." Müslüman ülkelere ve halklara âcil yardım çağrısında bulunulan Müracaat'da, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Diniye Nezaretî arasındaki anlaşmaya göre ülke dışından gelecek yardımların Diniye Nezaretî'nin gözetiminde açlık çeken Müslümanlara dağıtılacağı vurgulanmaktaydı.²²¹

²¹⁹ "Polojenie o poryadke deyatelnosti tsentralnogo duhovnogo upravleniya musulman vnutrenney Rossii i Sibiri po okazaniyu pomoşçi golodayuşçim", *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsIK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), ss. 40-41; "Instruktsiya, ustanavlivayuşçaya poryadok sbora pojertvovaniy sredi veruyuşçih, ih napravlenie i formu otçyotnosti", *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsIK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), s. 42; "Instruktsiya o poryadke sbora pojertvovaniy i otçyotnosti organov Pomgola pri Tsentralnom Upravlenii musulman R.S.F.S.R.", *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsIK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), ss. 42-43.

²²⁰ Gaysa Hüseyinov, *Rizaidin bin Fehridin* (Ufa, 1997), ss. 204-205.

²²¹ "Vozzvanie i obraşçenie k bratyam musulmanam musulmanskih stran", *Byulleten Tsentralnoy Komissii pomoşçi golodayuşçim VTsIK* (Moskova), nos. 5-6-7 (Şubat-Nisan 1922), ss. 39-40.

Diniyye Nezareti'nin Müracaat'ının Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk/Müslüman halkların tarihinde, özellikle de 1917 öncesindeki rolüyle çok önemli yere sahip bir siyasetçi, din adamı ve seyyah olan Abdürreşid İbrahim tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Diniyye Nezareti'ndeki din âlimleri yardım temini için aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Müslüman ülkelere heyetler gönderilmesini müzakere ettiklerinde, Abdürreşid İbrahim buna şiddetle karşı çıktı. Ona göre, I. Dünya Savaşı'nda Rusya Müslümanları Rusya ordusunda Türk askerlerine karşı savaşmak durumunda kaldıklarından başka, devam etmekte olan Türk İstiklâl Harbi'ni de seyretmekle yetinmekteydi. Bu bakımdan, Türkiye Türklerinin yiyecek son lokmalarını vermekten çekilmeyecek olmalarına rağmen, onlardan bunu istemek utanç vericiydi. Ancak Abdürreşid İbrahim'in bu itirazı kabul görmedi ve Diniyye Nezareti yardım temini için Türkiye'ye bir heyet gönderilmesi kararını verdi.²²² Diniyye Nezareti ayrıca Mısır, İran, Afganistan, Litvanya, Estonya ve Doğu Türkistan'a (Kaşgar) da heyet yollanmasını kararlaştırdı.²²³ Sovyet hâkimiyeti altındaki ülkelerde açlık yardımı faaliyetlerine katılan ve dış memleketlerdeki dindaşlarına yardım çağrısında bulunan yegâne Müslüman teşkilatı Diniyye Nezareti değildi. Şeyhülislâm Ahund Aga Agaalizâde'nin başında bulunduğu Transkafkasya (Şii) Müslüman Ruhanî İdaresi de açlık kurbanları için iâne toplamaya girişmişti. Transkafkasya (Şii) Müslüman Ruhanî İdaresi de 23 Mayıs 1922'de yardım çağrısıyla dünya Müslümanlarına hitaben bir Müracaat yayınladı. O dönemde Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan ünlü Bolşevik Sergey M. Kirov'un yayınlanmadan evvel bu Müracaat'ın müsveddesini okuyarak düzeltmeler yapmış olduğunu da kaydetmek gerekir.²²⁴

Sovyet Müslümanlarının dış ülkelerdeki dindaş ve soydaşlarına yaptıkları yardım çağrıları Türkiye'den, Afganistan'dan ve Finlandiya'da yaşamakta olan İdil-Ural Tatarlarından karşılık buldu.²²⁵ Türkiye'de açlık çeken Kırım lılar için yürütülmekte olan iâne kampanyasının başarısının Diniyye Nezareti'ni özellikle Türkiye'ye başvurmaya sevk etmiş olması muhtemeldir. Esasen, Diniyye Nezareti yalnızca dünya Müslümanlarına hitaben

²²² Musa Carullah Bigi (Haz.: İsmail Türkoğlu), "Tarihin Unutulmuş Sahifeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* (İstanbul), no.: 110 (Ekim 1997), ss. 113-114. Bilemediğimiz bir sebepten dolayı Musa Carullah Bigi'nin adı altında neşredilen bu hatıralar gerçekte Abdürreşid İbrahim'e aittir.

²²³ "Aç Kardeşlerimizin Murahhasları Şehrimizde", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 28 Temmuz 1922.

²²⁴ "Обращение к мусульманам всего мира", *Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv sotsialno-političeskoj istorii* (Rusya Sosyal-Siyasi Tarih Devlet Arşivi) (Moskova), f. 80, os. 6, d. 15, ll. 1-2.

²²⁵ Hüseyinov, s. 204.

yayınladığı Müracaat ile kalmamış, ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Şer'iyye Vekili Abdullah Azmi Efendi'ye ve Ankara'daki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne doğrudan doğruya yazmıştı. Paralel metinlerden ibaret olan bu mektuplar, Müftü Rızaeddin Fahreddin ile Diniyye Nezareti nezdinde Açlara Yardım Komisyonu Reisi Kadı Keşşafüddin Tercümânî imzalarını taşımaktaydı. Benzer müracaatlarda olduğu gibi burada da, açlığın dehşetli sahneleri tasvir edilerek, "pek eski zamanlardan beri Türk kabileleri Müslüman akvâmının oturağı" olan İdil-Ural bölgesinin açlığa en ziyade maruz kalan yerlerin başında geldiği vurgulanmaktaydı. 12 milyon Müslüman Türk'ün açlıktan helâk olma tehlikesi altında olduğunun hatırlatıldığı mektuplardan Umûr-ı Şer'iyye Vekâleti'ne hitaben yazılanında, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Şer'iyye Vekâleti[nin] bütün âlemi İslâm'ın dinî mercî'i olduğunu nazar-ı itibara alarak" Türkiye'ye gönderilen yardım heyetinin faaliyetine büyük ümitler bağlandığı belirtilmekteydi.²²⁶ Bu son ifadeler Rusya Müslümanlarının dünya Müslümanlarını birleştiren Hilâfet'in manevî varlığını da artık Ankara'daki idare nezdinde görmeye başladıklarına delâlet etmekteydi.

Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Şer'iyye Vekâleti kendisine gönderilen mektuba "Yeryüzünde Mevcut Bütün Müslümanlara" hitaben yayınladığı beynamede Rusya'daki Müslümanlara âcilen yardım çağrısı yaparak karşılık verdi. Beynamede, "asırlardan beri Müslümanlığı müdafaa için cihad meydanlarında kan dökerek refahtan mahrûm kalan Türkiye Müslümanları" şimdi vatanlarının istilâsına karşı savaşmakta ve bizzat başka Müslümanların yardımlarına ihtiyaç duymakta iken, Rusya'daki dindaşlarının içine düştüğü hali işitince kendi dertlerini unutarak son lokmalarını onlara uzattıklarına değiniliyordu.²²⁷ Umûr-ı Şer'iyye Vekâleti bu beyannamenin Türkçe aslını Türkiye'nin şehir ve köylerine dağıtırken, Arapça ve Farsça tercümelerini de İslâm âleminin muhtelif yerlerine göndermeyi ihmal etmedi.²²⁸

Diniyye Nezareti Türkiye'ye gönderdiği heyet İdil-Ural Tatarlarının saygıdeğer iki şahsiyetinden oluşmaktaydı. Bunlardan biri tanınmış din âlimi ve maarifçi Ubeydullah Bûbî, diğeri ise maarifçi, dilci ve arabiyatçı Tahir

²²⁶ "Beyannâme. Yeryüzünde Mevcut Bütün Müslümanlara", *BCA*, Diyanet İşleri Reisliği Fonu, Fon Kodu: 51, Yer no.: 8.66.31; "İçki Rusiye ve Sibir Müslümanları Diniyye Nezâreti'nden Ankara'daki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne, 11 Haziran 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 74, Belge no.: 152.

²²⁷ "Beyannâme. Yeryüzünde Mevcut Bütün Müslümanlara", *BCA*, Diyanet İşleri Reisliği Fonu, Fon Kodu: 51, Yer no.: 8.66.31.

²²⁸ "Rusya'daki Müslümanlar", *İkdam* (İstanbul), 28 Ağustos 1922.

Ahmedcanulu İlyâsî'ydi. Bûbî ve İlyâsî'nin İstanbul'a 1922 Haziran ayı içinde vardıkları anlaşılmaktadır. Ne var ki, daha İstanbul'a ayak bastıkları anda başları derde girdi. Sınırları bekleyen İtilaf devletleri polisleri onları derhal tevkif ederek, pasaportlarına ve diğer belgelerine el koydu. İdil-Ural Tatar âlimleri beş gün nezarethanede tutulduktan sonra İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer yetkililerinin teşebbüsleri neticesinde serbest kaldılsa da, İtilaf polisi belgelerini iade etmedi. Diniyye Nezareti heyeti ancak Hilâl-i Ahmer'in kendilerine temin ettiği seyahat belgeleriyle Ankara'ya gidebilecek ve orada Sovyet sefarethanesinde yeni pasaport çıkartabilecekti.²²⁹

Bûbî ve İlyâsî'nin İstanbul'da Hilâl-i Ahmer yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerde, Kırımlılar için sürdürülmekte olan yardım kampanyasının "Rusya Müslümanları"nın (yani, İdil-Ural bölgesinin Türk Müslüman halkını) da içine alacak şekilde genişletilmesi kararlaştırıldı. İstanbul gazetelerinden *Vakıf*'a verdikleri mülâkatta, İdil-Ural bölgesindeki feci durum hakkında bir beyanname yayınlamak istediklerini söyleyen Bûbî ve İlyâsî, Rusya Müslümanları'nın bir temsilcisinin Mısır Hilâl-i Ahmeri'nden yardım istemek üzere Mısır'a gideceğini de bildirdi.²³⁰ Bir ay sonra çıkan bir gazete haberinde İlyâsî'nin Mısır'ı ziyaret edeceği kaydedilmekteydi.²³¹ Ancak, İstanbul'daki İngiliz yetkilileri izin vermediği için İlyâsî'nin Mısır seyahati gerçekleşemeyecekti.²³² İlyâsî Mısır'a gidemediyse de, İstanbul'da bulunduğu günleri Osmanlı payitahtında çevreyi gezip, muhtelif kimselerle temas kurarak ve özellikle de buradaki İdil-Ural diasporası hakkında araştırmalar yaparak değerlendirdi.²³³

Diniyye Nezareti heyetinin diğer üyesi olan Ubeydullah Bûbî İstanbul'a yabancı olmadığı gibi, maarif sahasındaki başarılı faaliyetleriyle ünü Rusya dışına taşımış bir şahsiyetti. 30 yıl kadar önce İstanbul'da tahsil görmüş olan Ubeydullah Bûbî, kardeşleri Muhlise Hanım ve Abdullah ile bir-

²²⁹ [Keşşafüddin Tercümânî] K. Tercümanov, "Oproverjenie lojnih soobşçeniî, napeçatannih v Tatarskoy gazete 'Eşçi' /Raboçiy/, izdayuşçeyssa v g. Moskve v no.no. 19, 21, 26 e/g.", *GARF* (Moskova), f. R-393 (İçişleri Halk Komiserliği [NKVD RSFSR]), op. 43A, d. 8, l. 15.

²³⁰ "Rusya Açları", *Vakıf* (İstanbul), 27 Haziran 1922.

²³¹ "Aç Kardeşlerimizin Murahhasları Şehrimizde", *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 28 Temmuz 1922.

²³² Tercümanov, "Oproverjenie ..."

²³³ Arzu Ocaklı, "İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Neden ve Sonuçları (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi (İstanbul, 2001), ss. IV, 58-59, 63, 87, 95-96 ve 98-99. Tahir İlyâsî Türkiye seyahati boyunca bir de seyahatname tutmuştu. Söz konusu seyahatname halen Kazan'da Dr. Marsel Ehmetcanov'un yedinde bulunmaktadır. Tahir İlyâsî de Stalin terörünün kurbanı olarak 1929'da önce Sibiryâ'ya, bilâhare Aşağı Vologda bölgesinde bir köye sürgün edildi. Son sürgün yerindeyken ağır şartlara dayanamayarak 1933'de hayatını kaybetti. Marsel Ehmetcanov, "Tahir İlyâsî", *Çarıklar Avazı-Eho Vekov* (Kazan), nos. 3-4 (2010), s.170.

likte İdil-Ural Müslümanlarının en önde gelen eğitim müesseselerinden birisi olan modern İj-Bûbî medresesini kurmuşlardı. Cedid reformculuğun merkezlerinden biri haline gelen İj-Bûbî medresesine Çarlık jandarmasının 1911 yılında yaptığı baskın, pek çok şakird ve müderrisin tevkif edilmesi ve sansasyon yaratan bir muhakeme neticesinde Ubeydullah Bûbî'nin ve Türkiye'den gelme müderrislerden Feyzi (Mehmed Feyzullah) Bey'in iki yıl hapse mahkûm edilerek medresenin de kapatılması sadece Rusya Müslümanları arasında değil, genel Rusya kamuoyunda ve Osmanlı basınında da yankı bulmuştu.²³⁴

Bûbî ile yapılan ve yine *Vakit* gazetesinde çıkan uzun bir mülâkat Türk okuyucularına İdil-Ural bölgesindeki açlığın son durumu ve İdil-Ural heyetinin faaliyetleri hakkında teferruatlı bilgi vermekteydi. Mülâkatta, Bûbî açlığın sebeplerinin Müslümanların elinden münbit olan toprakların alınarak Hristiyanlara verildiği Çarlık devrine uzandığını anlatıyordu. O devirde Müslümanlar devletin yalnızca Ruslara tahsis ettiği son sistem ziraat âletleriyle fennî ve teknik yardımlardan da mahrum kalmışlardı. Bu bakımdan, Rus çiftçileri hem hububat, hem de sebze yetiştirirlerken, Türkler yalnız sınırlı miktarda hububat tarımıyla yetinirlerdi. Önceki yıl görülmemiş bir kuraklık hüküm sürünce de yeterli hububat üretimi yapamayan Rusya Türkleri özellikle aç kalmışlardı. Ubeydullah Bûbî'nin açlığın sebeplerini ve seyrini anlatırken Sovyet rejimini rahatsız edecek ifadeler kullanmamaya son derece itina gösterdiği dikkat çekmekteydi. İdil-Uralı ünlü maarif adamı açlığın getirdiği sefalet ve zarureti daha iyi anlatabilmek için yanında halkın yediği "ekmek"lerden bir kaç tanesini de getirmişti. Bu "ekmek"ler başta ısırğan tohumu olmak üzere bazı yabancı bitkilerin tohum ve kökleriyle ormanlarda çürümüş yaprakların balçık ile karıştırılmasıyla üretilmişti. *Vakit* muhabiri incelediği bu "ekmek" için "siyaha yakın çamur renginde olup hayvanat gübresi manzarasındadır" ifadelerini kullanıyordu. Ubeydullah Bûbî gıda malzemelerinin yokluğunun yanısıra gıyecek ihtiyacının da had safhada olduğunu kaydetmekteydi. Hattâ bazı yoksul aileler tek bir elbiseye sahip olduklarından evlerinden dışarı çıkmak mecburiyetinde kaldıklarında mevcut çamaşır ve elbiseyi münavebe ile kullanmak

²³⁴ Bu meşhur davanın seyri ve neticeleri hakkında bakınız, Raif Merdanov-Ramil Minnullin-Süleyman Rahimov (Hazırlayanlar), *Birtugan Bubylyar hem İj-Buby Medresesi* (Kazan, 1999). Büyük saygı gören bir maarifçi ve âlime olan Muhlise Hanım Bûbî İslâm âlemindeki ilk "kaziyye" (kadın kadı) olarak da ün yapmıştı. Stalin terörüne kurban giderek hapse atılan Muhlise Hanım Bûbî 1937'de idam edilirken, yine Stalin terörü kurbanı olan Ubeydullah Bûbî ise 1938'de hayatını kaybetti. Diğer kardeşleri Abdullah ise 1922'de eceliyle vefat ederek onların kaderlerini paylaşmaktan kurtulmuştu.

zorundaydı. Bazı şehir ve kasabalarda geceleri pazar mahallerine bir çok halkın toplandığı görülmüş, bunun sebebi araştırıldığında, oraya gelenlerin un satılan yerlerde, dökülen un kalıntılarını yalamak için kaldırımlar üzerinde yuvarlanmakta oldukları ortaya çıkmıştı. Ubeydullah Bûbî Türkiye halkını dindaşlarına âcil yardıma çağırırken, Diniyye Nezaretî'nin Sovyet hükûmetinin özel izniyle bir yardım komitesi kurmuş olduğunu vurgulamaktaydı.²³⁵

Bûbî ve İlyâsî'nin İstanbul'daki faaliyetlerine Feyzi (Mehmed Fezulah) Bey de katıldı. Tatar asıllı bir muallim olan Feyzi Bey Bûbî'nin eski bir dostu olup, geçmişte İj-Bûbî medresesinde muallimlik yapmıştı.²³⁶ İj-Bûbî medresesine Çarlık jandarmasınının 1911 yılında düzenlediği baskını müteakip, muhakeme edilen Feyzi Bey de Ubeydullah Bûbî gibi iki yıl hapse mahkûm edilmişti. Ubeydullah Bûbî bu cezasını çekerken, Feyzi Bey Hiva Hanlığı'na kaçmış ve orada maarif müdürü olarak çalışmıştı.²³⁷ İdil-Ural heyetinin geldiği günlerde, Feyzi Bey İstanbul'daki Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin açlara yardım faaliyetlerinde aktif rol üstlenmiş durumdaydı.

Ankara'daki milliyetçi hükûmet idarecileriyle ve diğer önde gelen şahsiyetlerle görüşmek isteyen Ubeydullah Bûbî, Feyzi Bey Ubeydullah ile birlikte Hilâl-i Ahmer'in de desteğiyle 1922 Temmuz ayının ikinci yarısında İnebolu üzerinden Ankara'ya vardı.²³⁸ İdil-Ural heyetinin Ankara'da davalarını anlatabilmek için çok uygun bir ortam buldukları anlaşılmaktadır. Açlık çeken Kırimlılar için yürütülmekte olan başarılı iâne kampanyası Türkiye kamuoyunun genel olarak Sovyet Rusya'daki aklıktan haberdar olmasını sağlamış ve bunun için bir şeyler yapmaya sevk etmişti. Böyle olunca, Bûbî'nin Ankara'daki görüşmeleri ve beyanları ilgiden uzak kalmadı. Ankara'ya varmasından kısa bir süre sonra verdiği mülâkatında Bûbî şöyle diyordu: “Şimal Türkleri dört yüz milyona bâliğ âlem-i İslâm'ın muaveneti ile aklıktan kurtulacaklarına emindirler. Bilhassa bir düşman-ı akûra karşı muzafferâne harp ve cihad ile meşgul bulunmasına rağmen komşusu

²³⁵ “Rusya'da Açlık ve Sefaletin Derecesi”, *Vakit* (İstanbul), 29 Haziran 1922. Bûbî'nin İdil-Ural bölgesinin Müslüman açlarının acıklı durumunu anlattığı bir diğer mülâkatı için, bakınız, “Rusya'daki Aç Kardeşlerimiz İçin”, *İkdam* (İstanbul), 11 Ağustos 1922.

²³⁶ A.g.m.; “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi'nden Ankara Hilâl-i Ahmer Heyet-i Murahhasası'na, 11 Temmuz 1922”, *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 58.

²³⁷ “Aç Kardeşlerimizin Murahhasları Şehrimizde” *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 28 Temmuz 1922.

²³⁸ “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi'nden İnebolu Hilâl-i Ahmer Sevk Memurluğu'na, 11 Temmuz 1922” ve “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumisi'nden Ankara Hilâl-i Ahmer Heyet-i Murahhasası'na, 11 Temmuz 1922”, *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge nos.: 37 ve 58. Bu belgelerde ve yayınlanan haberlerde Tahir İlyâsî'nin ismi zikredilmediğinden onun Ankara'ya gelmediği anlaşılmaktadır.

Kırım'a dest-i muavenet uzatan Anadolu Türklerinin Türk millet-i muazamasının kesret-i nüfusu itibarıyla pek mühim bir uzvu olan Şimal Türklerine kendi lokmasından hisse ayırarak kardaşlığın en büyük fedakârlığını göstereceğine kaviyyen iman etmektedir.”²³⁹

Ubeydullah Bûbî ve Feyzi Bey Ankara'da buldukları sırada, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Halide Edip [Adivar] Hanım ve İktisat Vekili Mahmut Esad [Bozkurt] Bey'i ziyaret etti. Bütün bu görüşmelerde İdil-Ural heyeti gayet sıcak karşılandı ve kendilerine her türlü yardım sözü verildi.²⁴⁰ Bu temasların elle tutulur neticelerinden biri, Kırimlılar için yürütülmekte olan kampanyaya İdil-Ural bölgesinin aç Müslümanlarının da dâhil edilmesiydi. Böylelikle, Kırım Açlarına Yardım Heyeti'nin ismi “Umum Rusya Aç Müslümanlarına Muavenet Heyeti” (kısaca URAMMH) olarak değiştirilirken, reisliğine yine Refet Paşa seçildi ve Ali Fuat Paşa da heyete dâhil edildi. Kırım için o ana kadar toplanmış olan 22.000 Türk lirası ise yeni heyete devredildi.

Yenilenen yardım heyetinin önceliklerinden birisi İdil-Ural bölgesindeki açlık çeken Türk aydınlarına âcil yardım gönderebilmektir. Bu maksatla, belirli kişilere İstanbul'daki A.B.D. Sefarethanesi nezdindeki *ARA* ofisi vasıtasıyla ferdî paketler yollanmasına karar verildi. Ubeydullah Bûbî ve Feyzi Bey İdil-Ural Türklerinin önde gelen âlim, muallim, yazar ve diğer aydınlarının isimlerini ihtiva eden yüzlerce kişilik bir liste hazırlayarak bunu Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'na teslim etti.²⁴¹ Bu arada İdil-Ural heyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edildi. Kabulde Kırım ve Kazan'daki gelişmeler ile oradaki Müslümanların durumunu soran Mustafa Kemal Paşa, açlık çeken bu dindaşları için “Anadolu'nun elinden gelen muaveneti yapmakta asla tereddüd etmeyeceğini” ifade etti.²⁴²

Ankara'daki görevlerini tamamlayan Ubeydullah Bûbî ve Feyzi Bey 1 Ağustos 1922'de İzmit üzerinden İstanbul'a gitmek üzere şehirden ayrıldılar.²⁴³ Feyzi Bey, bilâhare *İkdam* muhabirine Ubeydullah Bûbî ve Tahir İlyâsî'nin 5 Eylül 1922'de Sevastopol üzerinden Kazan'a döneceklerini,

²³⁹ “Aç Kardeşlerimizin Murahhasları Şehrimizde” *Anadolu'da Yeni Gün* (Ankara), 28 Temmuz 1922.

²⁴⁰ “Rusya Müslümanlarına Muavenet” *Hakimiyet-i Millîye* (Ankara), 1 Ağustos 1922.

²⁴¹ “Rusya'daki Türklerin Açlığı”, *İkdam* (İstanbul), 13 Ağustos 1922.

²⁴² “Rusya'daki Müslümanlar”, *İkdam* (İstanbul), 28 Ağustos 1922.

²⁴³ A.g.m.; “Şimal Türkleri Murahhasları”, *İkdam* (İstanbul), 12 Ağustos 1922.

kendisinin ise “Kırım ve Kazan’da açlık bitinceye kadar burada Şimal Türkleri Türkiye murahhası sıfatıyla kalacağını” açıkladı.²⁴⁴

İdil-Ural heyeti İstanbul ve Ankara’da temaslarda bulunurken, Hasan Sabri Ayvazov da hâlâ Ankara’daydı. Diğer Kırım Tatar temsilcisi olan Mahmut Nedim ise Mayıs sonlarında veya Haziran başlarında (1922) İstanbul’a giderek oradan Kırım’a dönmüştü.²⁴⁵ Ayvazov kendisine Kırım MSSC hükûmeti tarafından verilen görevin tamamlanma noktasına gelmesinden sonra da Sovyet Büyükelçisi Aralov’un ısrarıyla 1922 sonuna kadar Ankara’da kaldı. Bu süre içinde Sovyet sefarethanenin basın bölümünde çalıştığı gibi, sürekli Aralov ile beraber olmakta ve onun Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekilleri Yusuf Kemal Bey [Tengirşek] ve İsmet Paşa [İnönü] ile Sovyet büyükelçisinin tercümanlığını yapmaktaydı. Ayvazov bu arada, yine Aralov’un teklifiyle Türklere Rusça öğretmek için Ankara’da bir okul da açarak orada ders vermeye başladı.²⁴⁶

Meşgul olduğu diğer işler Ayvazov’un asıl vazifesinin önüne geçmedi. Hattâ, onun Sovyet büyükelçiliğinin basın bölümünde görev alması Ankara’daki gazetelerin yöneticileriyle ilişkilerini daha sıkılaştırdığından, bu onun Türk kamuoyunu Kırım açlığı hakkında bilgilendirmesini daha kolaylaştırdı. Onun bu yoldaki ilginç jestlerinden birisi 7 Temmuz 1922’de evinde tanınmış şahsiyetlere verdiği akşam yemeğiydi. Yemeğe katılanlar arasında Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Ebilov, mebuslardan Yunus Nadi [Abaloğlu], Mahmut Esad [Bozkurt] ve Tefvik Rüşdü [Aras] Beyler, Ankara ve İstanbul basınının önde gelen isimlerinden Aka Gündüz, Lütfi Arif, Ahmed Hidayet, Kemal Salih, Ziya Gevher, İzzet Ulvi ve Kâzım Beylerle Ankara’daki Sovyet enformasyon bürosunun başı olan Astahov da bulunmaktaydı. Hayli zengin bir sofranın sonunda Ayvazov misafirlerine şöyle hitap etti: “Aç bir memleket mümessilinin böyle bir ziyafet vermesini çok görmeyiniz. Bu ziyafet, felâketzede vatandaşlarımızı size tekrar hatırlatmak için tertip edilmiş olması dolayısıyla mazur görülebilir.”²⁴⁷ Ayvazov konuşmasında her zamanki gibi açlığın feci sahnelerini dile getirmekle birlikte, gayet ilgi çekici bir şekilde Kırım Tatarlarının yakın tarihinden sayfalara da değindi. Bu noktada, Kırım Tatarlarının Kırım Hanlığı zamanındaki is-

²⁴⁴ “Rusya’daki Müslümanlar”, *İkdam* (İstanbul), 28 Ağustos 1922.

²⁴⁵ *Poslednyaya rukopis Sabri Ayvazova delo partii “Milli Firka”*, s. 102. Mahmut Nedim’in Kırım’a dönmeden önce uğradığı İstanbul’da Cafer Saydahmet ve onun kayınbiraderi Hamdi Bekirzade ile başka Kırım Tatarlarıyla da görüştüğü biliniyor. A.g.e., ss. 100-102.

²⁴⁶ A.g.e., ss. 104-105; “Rusça Tedris İçin Mektep”, *Anadolu’da Yeni Gün* (Ankara), 23 Mayıs 1922.

²⁴⁷ “Kırım Murahhası”, *Anadolu’da Yeni Gün* (Ankara), 9 Temmuz 1922.

tiyklallerini, bunun arlık Rusyası tarafından ortadan kaldırılmasını, İsmail Bey Gaspıralı'nın başlattığı millî rönesans hareketini, 1917'de toplanan Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın toplanması "ân-ı mesudunu" ve sonrasında Kırım'ın Beyaz ve Kızıl orduların mücadelesi arasında kalarak şimdiki kötü durumuna düştüğünü anlattı.²⁴⁸ Buradaki konuşmacının tipik bir Sovyet diplomatından ziyade karakteristik bir Kırım Tatar/Türk milliyetçisi olduğu apaçıktı ki, zaten Hasan Sabri Ayvazov tam da oydu. Ziyafette başka ilgi çekici konulara da değinildi. Bunlardan birisi, Ebilov'un dile getirdiği bütün şark halklarının temsilcilerinin Anadolu'da bir araya gelecekleri bir "şark Kongresi"nin toplanması dileğiydi. Esasen bu fikir son bir aydır bazı Ankara mahfillerinde konuşulmaktaydı.²⁴⁹

Hasan Sabri Ayvazov'un Ankara'daki üst seviyeli şahsiyetlerle yaptığı görüşmeler özel olarak dikkate şâyandır. Bu meyanda, Ayvazov Mustafa Kemal Paşa ile bir çok defalar başbaşa görüşme imkânı bulmuştu. İlk görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa münhasıran dil ve halk kültürü konuları üzerinde durdu. Kırım Tatar dilinin özelliklerine, deyimlerine ve kelime hazinesine büyük ilgi gösteren paşa, Ayvazov'dan dinlediği şiir, türkü, atasözleri ve deyimleri dikkatle kaydetti. Azerbaycan sefarethanesisinin verdiği bir davette gerçekteşen ikinci görüşmelerinde de ağırlık kültürel konular üzerineydi. Tanınmış Türk edipler, yazarlar ve türkologların da hazır bulunduğu ortamda, Ayvazov orada yaklaşık iki saat Kırım Tatar gelenek ve âdetleri hakkında bilgi verdi, hattâ arzu üzerine Kırım türkülerini de söyledi.²⁵⁰

Ayvazov'un Mustafa Kemal Paşa ile üçüncü görüşmesi Midhat Bey'in evinde gerçekteşti. Görüşmede *Anadolu'da Yenigün* gazetesinin sahibi Yunus Nadi Bey [Abaloğlu] ile şair Aka Gündüz de bulunuyordu. Siyasî konuların ele alındığı bu görüşmede Büyük Millet Meclisi Reisi Ayvazov'dan 1917-1918 yıllardaki Kırım Tatar millî istiklâl hareketinin mahiyeti hakkında bilgi vermesini istedi. Ayvazov'un açıklamalarını dikkatle dinleyen Mustafa Kemal Paşa (Ayvazov'un 15 yıl sonra Sovyet zindanında hatırlayıp kaydedebildiği ölçüde) şunları söyledi:

Liderleriniz arlık zâbitlerinin etkisi altında kalıp Bolşeviklerle saşaşmakla büyük bir hata yapmışlar. Bu hata, bahtsız Tatar halkını Bolşev-

²⁴⁸ Ahmed Hidayet, "Anadolu Mektupları-Kırım Murahhasında Bir Akşam", *İkdam* (İstanbul), 24 Temmuz 1922.

²⁴⁹ A.g.m.

²⁵⁰ *Poslednyaya rukopis Sabri Ayvazova delo partii "Milli Firka"*, s. 105.

viklere karşı savaşa sevkeden liderler için öğretici bir ders olmalıdır. 1918 yılında yapılan bu hatanın üzerinden dört yıl, Kırım'da nihai olarak Sovyet idaresinin tesisinden itibaren de iki yıl geçti. Ben, o zamanki tecrübesiz liderlerin aradan geçen bu müddet içinde Bolşeviklerin milliyetler siyasetini incelemeye ve onlarla el ele vermeye imkân bulduklarını sanıyorum. Bildiğim kadarıyla, Bolşeviklerin programı çok geniş, milliyetler siyasetlerinde ise bütün millî azınlıklara kendi millî kültür ve edebiyatlarını geliştirme, ekonomilerini iyileştirme ve başka hususlarda bütün imkânları tanıyorlar.

Kırım'da çoktan barış içinde, ortak çalışma hayatının kurulmuş olduğuna inanıyordum. Komünist Partisi ile birlikte ve Sovyet idaresi altında Kırım'da her millet hayatını yoluna koyar. Şu kanaate geldim ki, kendilerine Sovyet idaresi tarafından verilen bu geniş imkânlar sayesinde Kırım Tatarları Çarlık devrinin zulmünü, ekonomik mahrumiyetini ve diğer sıkıntılarını çoktan unutmuşlardır ve şimdiki durumdan hepsi memnundurlar.

Ancak bana gelen haberlere göre, Tatar liderleri arasında hâlâ Sovyet idaresinden memnun olmayan, benim "insancıklar" olarak adlandıracağım bazıları var ve bunlar ülke dışına göç edip oradan anti-Sovyet propaganda yapıyorlar. Bu gayrı-memnun muhacirler arasında 1917-18 yılları arasında gayet mühim vazifelerde bulunmuş ve Tatar halkını mahva sürüklemiş bir Kırım temsilcisi de bulunuyor. Bu "temsilci", ki onun adını söylemeyeceğim [Hasan Sabri Ayvazov bu ismin Cafer Seydahmet olduğunu belirtmektedir] yeni genç Türkiye'nin Sovyet hükûmetinden Kırım'a tam muhtariyet verilerek onun Sovyet Birlik cumhuriyeti statüsüne geçirilmesini rica edeceği hayalini kuruyor. Bu bir taraftan ütopyadır ve Tatar halkının mahvı demek olur; öbür taraftan yeni Türkiye'nin Kırım'a şunun bunun verilmesi hususunda ricada bulunması bizim Sovyetler Birliği [Sovyet Rusya olmalı, H. K.] ile olan ilişkilerimizi ve dostluğumuzu kesin olarak bozar.

Bu "gayrı-memnunlar" kümecici anlasın ki, artık eski Rusya yok, padişahların Türkiyesi de artık mevcut değil. Yeni Türkiye yeni Rusya ile dostluk antlaşması imzaladı. Biz bu dostluğu ebediyen muhafaza etmeye yönelik bir politika izledik ve izlemeye devam edeceğiz. Türk-Sovyet dostluğunu daha da güçlendirecek ve derinleştirecek bütün tedbirleri alacağız. Sovyet idaresinin "gayrı-memnunları" da yelkenlerini indirsinler ve ütöpik, gayrı-mümkün ve bu zamanda gayet zararlı ve nâhoş olan rüyalarını terk etsinler!

Bu "gayrı-memnunlar" yeni Türkiye'den de memnun değillerdir, zira eski Türkiye'nin temsilcileri haricinde kimse onlarla flört etmemektedir. Biz şimdilik gayrı-memnun muhacirlere karşı bir teşebbüste bulunmuyoruz, [ancak] onlar Ankara'da misafirperverlik görmeyeceklerdir. İs-

tanbul'da ise onlar kendilerini serbest hissediyorlar. Bununla birlikte, biz eski pâyitahtımızı İtilaf devletlerinden temizler temizlemez, ki bu çok kısa bir süre içinde gerçekleşecektir, hem bizim gayrı-memnunlarımızı, hem de sizin gayrı-memnunlarınızı ele alacağız. Kendi gayrı-memnunlarımıza nasıl muamele edeceğimizi biliyoruz; gayrı-memnun muhacirlere gelince, onlara edepleriyle hareket etmelerini ve Türk tâbiyetine geçmelerini teklif edeceğiz ve bunun için de kendilerine kısa bir süre vereceğiz, aksi takdirde ise onlardan Türkiye'yi terk etmelerini isteyeceğiz.²⁵¹

Ayvazov'un Ankara'da yakından görüşme imkânı bulduğu diğer üst seviyeli hükûmet yetkililerinden ve tanınmış simalardan naklettikleri dönem hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bunlar arasında bulunan Ankara hükûmetinin Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa Ayvazov'a, muhtemelen Haziran 1922 sonlarında Kırım MSSC Sağlık Halk Komiseri Dr. Halil Çapçakçı ile Totayköy'deki [Kırım] Tatar Pedagoji Teknikumu (Teknik Ortamektebi) Müdürü Dr. Ahmet Özenbaşı'nın kendisini ziyaret ettiklerini anlattı. Paşanın anlattıklarına göre, Kırım Tatar millî hareketinin bu iki ünlü ismi Ali Fuad Paşa'dan önce Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreti ve Milliyetler Halk Komiseri İosif Stalin'i ziyaret ederek Kırım'ın Birlik cumhuriyeti (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) statüsüne çıkarılarak, ona gerçek mânâda muhtariyet verilmesini istemişlerdi. Stalin ise bu meseleyi yetkililerle görüşeceğini söyleyerek onları savmıştı. Çapçakçı ve Özenbaşı Ali Fuad Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'nın bu meselede Sovyet idaresi nezdinde kendilerine tavassutta bulunmasını rica etmişlerdi. Ali Fuad Paşa ise kendilerine bir çok sebepten bu ricanın yerine getirilemeyeceğini, herşeyden önce de Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesinin Sovyetler'in işlerine karışmak mânâsına geleceğinden mümkün olamayacağını söylemişti.²⁵²

Ayvazov o dönemin Büyük Millet Meclisi üyesi, sonrasının ise Hariciye Vekili olan Tefvik Rüşdü Bey [Aras] ile de kayda değer bir görüşme yaptı. Ayvazov'un sonradan hatırlayabildiği kadarıyla Tefvik Rüşdü şu mealde konuşmuştu:

Cafer Seydahmet Bey akıllı, iyi bir çocuk, fakat siyasî cihetten henüz rüşdüne ermiş değil. O ütopyaya dalmış ve Kırım'ın istiklâlini ihya etme hayallerini kuruyor. Bu gerçekleşmeyecek bir rüyadır. Eğer bu mümkün bir şey olsaydı, Brest-Litovsk sulh müzakereleri sırasında bizim diplomat-

²⁵¹ A.g.e., ss. 106-107.

²⁵² A.g.e., ss. 101-102.

larımız Kırım meselesini mutlaka gündeme getirirlerdi. Size mâlûm olduğu üzere, Kırım bizim için Balkan yarımadasından daha ucuza mal olmadı. Kırım yüzünden ve onun istiklâli için kaç kere Rusya ile savaşmamız gerekti. Bütün bunlar o zamanki diplomatlarımızın yanlışlarıydı. Kırım bize gerekmiyor. Kırım'ı ele geçirmek ve onu muhafaza etmek için Türkiye'nin Karadeniz'in tam hâkimi olması, yani Karadeniz'de hâkim donanmaya sahip olması ve Orkapı'da daimî olarak yarım milyonluk ordu bulundurması lâzım. Kırım buna değer mi? Bu bakımdan, biz Kırım'ı çoktan unuttuk ve kat'iyen onu düşünmüyoruz. Cafer Seydahmet Bey ise çok safça düşünüyor ve Kırım'ın istiklâli ihyâ ederek orada bir Tatar devleti kurmayı hayal ediyor. Bu bir ütopyadır ve bunu düşünen adam da ütopyisttir. Ben bütün Tatarların Cafer Seydahmet gibi düşünmediğine inanıyorum. Geçenlerde Ankara'ya gelişinde Cafer Seydahmet'e ütopyik emellerinden vazgeçmesini tavsiye ettiğimde bana ve arkadaşlarımıza gücendi, Kemal Paşa onu kabul etmediğinde ise daha ziyade gücendi...²⁵³

Kırım idaresi Ayvazov'un Ankara'daki faaliyetlerine büyük önem atfetmekteydi. 13 Ekim 1922'de, Kırım MSSC Merkezi İcra Komitesi, Halk Komiserleri Şûrâsı ve Kırım *Pomgol* Prezidyumları Ankara'daki Kırım delegasyonunun faaliyetlerini tatminkâr bulduklarını açıkladılar. Söz konusu iki prezidyum *Pomgol* Merkez Komitesi'ne de müracaatla Ankara hükûmetine ve basınına bu konuda teferruatlı bilgi verilmesini istedi. Prezidyumlar ayrıca Ankara'daki KAYH'ne yardımların nakit olarak yapılmasını tercih ettiklerinin bildirilmesine de karar verdi.²⁵⁴

Türkiye'den Kırım'a (İkinci Parti) ve İdil-Ural Bölgesine Yardım Malzemelerinin Gönderilmesi

Önce Türkiye'den ikinci parti yardım malzemesinin Haziran 1922 sonlarında Kırım'a gönderilmesi planlandıysa da,²⁵⁵ bu partinin gönderilmesi ertelenmek zorunda kaldı.²⁵⁶ Bu ertelemenin sebebi yardım faaliyetine İdil-Ural bölgesini de dâhil etme kararıyla ilişkili olsa gerektir. Türkiye'den açlık yardımının gönderilmesi Eylül 1922'nin ikinci haftasını buldu. O dönem tam da Büyük Millet Meclisi ordularının Büyük Taarruz'u başarıyla

²⁵³ A.g.e., ss. 104-105.

²⁵⁴ "Protokol no.: 8. Obyedinennogo zasedaniya Prezidiumov Kr. TsIK'a, Krimsovnarkoma i Krim TsKPG, 13-go Oktyabrya 1922 goda", *GARF* (Moskova), f. R-393, op. 35, d. 589, l. 49.

²⁵⁵ "Hilâl-i Ahmer ve Kırım Açları", *İkdam* (İstanbul), 20 Temmuz 1922.

²⁵⁶ "Hilâl-i Ahmer Kırım İmdad ve Muavenet Heyeti", *Vakit* (İstanbul), 1 Ağustos 1922. İlk plana göre yardım malzemesi İstanbul Dârülfünûnu müderrislerinden Ali Mâcid Bey'in başkanlığı altında bir heyet tarafından Kırım'a gönderilecekti.

neticelendirerek, Batı Anadolu'nun tamamını Yunan işgal güçlerinden kurtardığı günlere tesadüf etmekteydi. Bu zafer Sovyet Rusya'daki Müslüman Türk halkları arasında büyük heyecan doğurdu. Meselâ, Sevastopol'de (Akyar) Kırım Tatarları büyük bir kutlama toplantısı düzenleyerek Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Semyon Aralov vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafi çektiler.²⁵⁷ Diniye Nezareti de Moskova'daki Türkiye Sefarethanesi'ne bir telgraf göndererek bütün Rusya Müslümanları adına Büyük Millet Meclisi'nin zaferini kutladı.²⁵⁸

Hilâl-i Ahmer memurları İbrahim Hakkı Bey ve Süleyman Faik Bey'in refakatinde gönderilen yardım malzemeleri 18 Eylül 1922'de Sevastopol limanına boşaltıldı.²⁵⁹ Malzemeler 2000 çuval buğday unu ile 1756 sandık kuru ve konserve et suyundan oluşmaktaydı ki bu sandıkların 1060'ı Kazan'a tahsis edilmişti. Türkiye'den gelen heyet çok sıcak bir şekilde karşılanmakla birlikte, Sevastopol ve Akmesic'te yardımın kimlere ve nasıl dağıtılacağı hususunda anlaşmazlık çıktı. Kırım Merkezî *Pomgol*u yardımın münhasıran Kırım Tatarlarına dağıtılması fikrinden hoşnut kalmamıştı.²⁶⁰ Hilâl-i Ahmer memurları Kırım'daki yetkililere getirdikleri malzemenin Anadolu Müslümanları tarafından Kırım'daki dindaşlarına Kurban Bayramı münasebetiyle bir hediye olarak gönderilmiş olduğunu savunuyorlardı.²⁶¹ Nihayet, Hilâl-i Ahmer memurları ve Kırım hükûmet yetkilileri getirilen gıdaların Kırım Merkezî İcra Komitesi tarafından Kırım Tatarlarına dağıtılması ve bunun da Hilâl-i Ahmer'in nezareti altında yapılması hususunda anlaşılır.²⁶²

Türk memurlar nüfus ve ihtiyaç derecelerini göz önüne alarak Kırım'ın 15 ilçesi için bir dağıtım cetveli hazırladılar. Cetvelde Kırım Tatar muallimleri ile iki önemli Kırım Tatar eğitim kurumu olan Kırım Tatar Dârülmuallimâtı (Kız Muallim Mektebi) ve Totayköy'deki Kırım Tatar

²⁵⁷ "Sevastopol Müslümanlarının Tezâhürâtı", *Vakit* (İstanbul), 23 Eylül 1922.

²⁵⁸ "Rusya'daki Müslüman Kardeşler", *Hakimiyet-i Milliyye* (Ankara), 29 Eylül 1922; "Rusya ve Tebriz Müslümanları ve Zaferimiz", *İkdam* (İstanbul), 30 Eylül 1922.

²⁵⁹ "Türkiye Hilâl-i Ahmeri'nin Kırım Müslüman Açlarına Yardımı", *Yeni Dünya* (Akmescit), 21 Eylül 1922. *Tevhid-i Efkâr*, Ubeydullah Bübi ve Tahir İlyâsi'nin de aynı vapurda olduklarını kaydetmektedir. "Rusya'daki Müslümanlar", *Tevhid-i Efkâr* (İstanbul), 21 Kasım 1922.

²⁶⁰ "Kırım Açlarına Yardım", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 18 (15 Ocak 1923), s. 121.

²⁶¹ "Rusya'daki Müslümanlar", *Tevhid-i Efkâr* (İstanbul), 21 Kasım 1922. Hilâl-i Ahmer de bu yardımın Anadolu Müslümanlarının Kırımlı Müslüman kardeşlerine bir Kurban Bayramı hediyesi olduğunu özellikle vurgulamaktaydı. "Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmîsi'nden Kırım Merkezî *Pomgol*'u'na, no.: 1783 [tarihsiz]", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 48.

²⁶² "Rusya'daki Müslümanlar", *Tevhid-i Efkâr* (İstanbul), 21 Kasım 1922; *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 18 (15 Ocak 1923), s. 121.

Pedagoji Teknikumu da unutulmamıştı.²⁶³ Gerek Kırım'daki dağıtım işinin hakkıyla yerine getirilmesi, gerekse Kazan'a gönderilecek olan konservele- rin kayba uğratılmaksızın Müslümanlara ulaştırılması maksadıyla Hilâl-i Ahmer memurları Moskova'ya seyahat etti. Orada Bütün-Rusya Merkezî İcra Komitesi Başkanı Mihail Kalinin tarafından kabul edildiler. Daha sonra, İbrahim Hakkı Bey Kazan Tatarlarının daveti üzerine Kazan'a gider- ken, Süleyman Faik Bey Kırım'a döndü. Kazan'da çok büyük bir muhabbet ile karşılanan İbrahim Hakkı Bey yardım sandıklarının oraya gelmesine nezaret etti. İbrahim Hakkı Bey 12 Kasım 1922'de Kırım'a döndü.²⁶⁴ Tür- kiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İdil-Ural bölgesine yaptığı yardım faaliyet- leri bununla sona ermedi. Planlandığı üzere, bir kaç yüz aydın ve bilim adamına *ARA* vasıtasıyla yardım paketleri de gönderildi.²⁶⁵

²⁶³ "Spisok raspredeleniya mejdu golodayuşçimi musulmanami 2000 meşkov muki i 696 yaşçikov süşçennih ovuşçey i kon- servov, prislanuh Obşçestvom Otomanskogo Krasnogo Polumesyatsa", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 47. Bu listeye göre, un çuvallarının ve konserve gıda sandıklarının dağıtımı şöyle yapılmıştı: Sudak rayonu: 324 çuval; Üsküt köyü: 53 çuval; Canköy rayonu: 129 çuval; Bagatır köyü ve çevresi: 304 çuval; Yalta, Alupka ve çevreleri: 215 çuval; Kezlev'deki Bakkal rayonu: 215 çuval; Akmescit ve çevresi: 161 çuval; Karasubazar ve çevresi: 80 çuval; Kefe ve çevresi: 161 çuval; Baydar köyü ve çevresi: 80 çuval; Bahçesaray ve çevresi: 80 çuval; Büyük Onlar ve çevresi: 61 çuval; Akyar (Sevastopol) şehri: 5 çuval; adı geçen yerlerdeki Müslüman muallimlere: 32 çuval; Kırım Tatar Dârülmuallimât'na: 60 çuval ve Totayköy'deki Kırım Tatar Pedagoji Teknikumu'na: 40 çuval. 656 sandık kuru meyve ve 40 sandık konserve etsuyu da adı geçen yerlerdeki çocuk bannaklarına dağıtılacaktı.

²⁶⁴ "Rusya'daki Müslümanlar", *Tevhid-i Efkâr* (İstanbul), 21 Kasım 1922; "Kırım Açlarına Yardım", *Tür- kiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 18 (15 Ocak 1923), ss. 121-122. Abdürreşid İbrahim Türkiye'den İdil- Ural bölgesine Türk askerlerinin refakatinde 15-20 araba dolusu yardım malzemesi geldiğini ve askerlerin başındaki zâbitin kışlık kaputu olmadığı için ağır şekilde hastalanarak orada vefat ettiğini anlatmaktadır. Ünlü seyyah 1923'deki Bütün-Rusya Müslüman Ulemâ Kongresi'nde iştirakçilerin o zâbitin ruhu için dua ettiklerini de kaydetmektedir. "Tarihin Unutulmuş Sahifeleri", s. 114. İbrahim Hakkı Bey'in hastalanarak Kazan'da bir hafta yatmak zorunda kaldığı bilinmekteyse de, bu ziyaret esnasında Türkiye heyetinden birisinin ölümüne ait herhangi bir kayıt bilinmemektedir. Bu bakımdan ya Abdürreşid İbrahim'in İbrahim Hakkı Bey'in hastalığı hakkında yanlış bilgi sahibi olduğu yahut da Türkiye'den İdil-Ural bölgesine gitmiş bir başka yardım kafilesinin söz olduğu akla gelmektedir. Ancak, ikinci ihtimale dair hiç bir bilgiye sahip olmadığımızdan, birincisi çok daha kuvvetli gözükmektedir.

²⁶⁵ Kendisine bu yardım paketlerinden yollanan aydınlardan biri Ufa'da yaşayan Gabdulla (Abdullah) İbrahimov "Şinasi" idi. Bu tanınmış İdil Tatar maarifçi ve yazarın 13 Aralık 1922'de Hilâl-i Ahmer'e bir mektup gönderdi. Türkiye Kızılay Derneği Merkez Arşivi'nde muhafaza edilmekte bulunan bu mektupta, Şinasi iki ay önce *ARA* vasıtasıyla aldığı yardım paketi dolayısıyla Hilâl-i Ahmer'e çok teşekkür etmekte ve ülkesinde bilhassa aydınlara açısından devam eden gayet zor şartlar dolayısıyla kendisine bir erzak ve kumaş paketi gönderilmesini rica etmekteydi. Ne var ki, Hilâl-i Ahmer Ankara Murahhaslığı'nın 17 Ocak 1923 tarihli kararında belirtildiği üzere "durumun imkân vermemesi ve mesafenin de uzak oluşu dolayısıyla" bu ricanın yerine getirilmesi müm- kün olmayacaktır. Bu tarihten sonra Hilâl-i Ahmer'in İdil-Ural bölgesine yardımları da sona ermiş olmalıdır. "Abdullah [Gabdulla] Şinasi İbrahimov'dan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne, Ufa, 13 Kasım 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 60. Şinasi de pek çok diğer İdil-Ural aydını gibi Stalin terörünün kurbanı olarak 3 Kasım 1938'de idam edildi. Şinasi hakkında bakınız, Resime Şemsettinova, "Gabdulla İbrahimov-Şinasi-Tanılgan Pedagog, Galim, Terminolog hem Cemeğat Eşlekisi", *Gasırlar Avazı-Eho Vekov* (Kazan), no. 2 (2004), ss. 276-280.

Kırım'daki Hilâl-i Ahmer memurları yardımların dağıtım sürecini açığa maruz kalan yerlerin çoğuna bizzat giderek denetlediler.²⁶⁶ Hilâl-i Ahmer memurlarının bu işi genellikle problem çıkmaksızın yerine getirildi. Hükûmet yetkililerinin unları cetvelde gösterilenden farklı yerlere göndermeyi tercih ettiği bazı hallerde ise, gerek Türk memurların, gerekse Veli İbrahim gibi Kırım Tatar idarecilerin müdahaleleriyle durum düzeltildi.²⁶⁷

Kırım Merkezî *Pomgol*u Hilâl-i Ahmer Umumî Merkezi'ne minnetlerini bildiren bir mektup gönderdi. Türkiye'den gelen iki parti yardımın açıklık çeken Kırımlılarda tarif edilemez bir sevinç uyandırdığının anlatıldığı mektupta, yardımın Hilâl-i Ahmer memurlarınca gösterilen şekilde Müslüman ahali arasında dağıtılmış olduğu belirtilmekteydi. *Pomgol* ayrıca iki ay sonra Kırım'da 300.000 kadar insanın açlığa düşürülmesi muhtemel olduğundan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ileride de mümkün olan yardım yapacağını ümit ettiğini beyan ediyordu.²⁶⁸ 7 Ekim 1922'de Kırımlıların minnetlerini dile getiren benzer bir mektup Kırım MSSC Merkezî İcra Komitesi tarafından [artık "Umum Rusya Aç Müslümanlarına Muavenet Heyeti" adını almış olan] Kırım Açlarına Yardım Heyeti'ne gönderildi. Merkezî İcra Komitesi, Mart 1922'de Türkiye'ye yapmış olduğu yardım çağrısına bu şekilde cevap verilmiş olmasından dolayı şükranlarını bildirmekteydi. Bununla birlikte, Merkezî İcra Komitesi Kırım'da hâlen 350.000 muhtaç ve aç insan bulunduğunu, bunların 210.000'i Kırım *Pomgol*u ve 100.000'i de *ARA* tara-

²⁶⁶ Karasubazar Rayonu İcra Komitesi'ne ait bir belge (*Şlujebnaya zapışka*) 80 çuval beyaz un, 30 sandık konserve gıda ve 2 sandık balığın alındığını ve Karasubazar'daki açlık çeken Kırım Tatarlarına dağıtılmış bulunduğunu göstermektedir. "Karasubazar Rayon İcra Komitesi'nin 'Resmî Raporu' [*Şlujebnaya zapışka*], 16 Kasım 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 47.

²⁶⁷ "Kırım Açlarına Yardım", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 18 (15 Ocak 1923), ss. 122 and 124. Bu tür bir problemle Yalta ve Alupka'ya gönderilmek üzere ayrılmış olan 217 çuval un başka yerlerdeki çocuk barmaklarına sevk edildiği zaman karşılaştı. Olay Kırım hükûmetinin özür dilemesi ve unları yerine koyacağını taahhüt etmesiyle kapatıldı. Yine de Hilâl-i Ahmer memurları için arkasını bırakmayarak, mahalli bir vekil vasıtasıyla bu taahhüdün yerine getirilip getirilmediğini takip etti. "İbrahim Naci'den Osmanlı Hilâl-i Ahmer Rusya Murahhası İbrahim Hakkı Bey'e, 21 Kasım 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 43.

²⁶⁸ "Kırım Merkezî *Pomgol*u'ndan Hilâl-i Ahmer Umumi Merkezi'ne, Akmescit/Simferopol, 21 Eylül 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 54. Bekir Çobanzâde (Kırım Merkezî İcraat Komitesi Prezidyumu Üyesi), B. S. Şvedov (Kırım Merkezî *Pomgol*u Başkan Vekili), Ayşe İshakova (Kırım Merkezî *Pomgol*u Prezidyumu Üyesi), Semyon Mihayloviç Poplavskiy (Kırım Merkezî *Pomgol*u Prezidyumu Üyesi) ve F. Katsman (Sevastopol *okrug*u *Pomgol* Temsilcisi) imzalarını taşımakta olan mektup, Türkçe ve Rusça olmak üzere iki nüsha yazılmıştı. Türkçe nüsha Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin dergisinde yayınlandı. Ancak bu neşirde bazı baskı hataları göze çarpmaktadır. Meselâ, burada mektubun tarihi olarak 21 Ekim 1922 gösterilmekteyse de, mektubun Türkiye Kızılay Derneği Merkez Arşivi'nde muhafaza edilmekte olan Türkçe ve Rusça asıllarında gerçek tarihin 21 Eylül 1922 olduğu açıkça görülmektedir. Bakınız, "Kırım Açlarına Yardım", *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (İstanbul), no.: 18 (15 Ocak 1923), ss. 124-125.

findan beslenmekte ise de geri kalan 40.000 kişiyi doyurabilmeye imkân bulunamadığını belirtiyordu. Dahası, müteakip aylar ve gelecek yıl için de tahminler parlak değildi. Bu bakımdan, Kırım Merkezî İcra Komitesi Ankara'daki Kırım Açlarına Yardım Heyeti'ne tekrar müracaat ederek toplanan muavenetlerin bir an evvel Kırım'a yollanmasını rica ediyordu.²⁶⁹

Minnetlerini dile getiren ve daha fazla yardım ricasında bulunan başka mesajlar da vardı. Böyle bir mektup Kırım Tatar millî uyanış hareketinin iki önde gelen şahsiyeti olan Habibullah Temircan Odabaş ve Osman Akçokraklı'dan gelmekteydi. Tanınmış bir edebiyatçı olan Odabaş o sırada Kırım Tatar Darülmuallimâtı'nın müdürü, çok önemli bir Kırım Tatar tarihçisi ve etnografı olan Akçokraklı da Darülmuallimat'ın Başkâtibi vazifelerinde bulunuyorlardı. Odabaş ve Akçokraklı bu nispeten küçük fakat çok önem verilen Kırım Tatar eğitim kurumunun Rus İhtilâli'nden istifade edilerek Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın organı olan Millî İdare'nin ve Kırım Müslüman Kadınlar Cemiyeti'nin teşebbüsüyle 1918'de Akmescit'te açılmış olduğunu kaydetmekteydi. Hilâl-i Ahmer'in gönderdiği yardımdan dolayı derin teşekkürlerini bildiren Odabaş ve Akçokraklı, dönemin imkânsızlıkları içinde hükûmetin Darülmuallimat'ın bütün masraflarını karşılamadığından mektep idaresinin, bir çok ihtiyaçlarını bizzat temin etmeye mecbur kaldığını da yazmaktaydı. Bu bakımdan, Kırım'ın açlığı devam ettiği müddetçe Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılacak yardımlardan Dârülmuallimât ile aynı mektebin nezdinde önceki yıl kurulan Kırım Tatar Doktor Yardımcısı ve Ebe Mektebi için ayrıca bir hisse gönderilmesini rica ediliyordu.²⁷⁰

Aynı şekilde, İdil-Ural Müslümanlarının temsilcileri de Hilâl-i Ahmer'e minnetlerini bildirerek, yardım faaliyetlerinin gelecekte sürdürülmesini rica etmekteydi. Kadı Keşşâfüddin Tercümânî Hilâl-i Ahmer'e hitaben yazdığı 8 Kasım 1922 tarihli mektubunda Kazan Müslümanlarının minnet duygularını iletmekte Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilmiş olan konserve gıdanın tamamının Moskova, Ufa ve Kazan'daki Müslüman yetimhaneleri-

²⁶⁹ "Kırım Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi'nin Ankara'da Kırım Açlarına Yardım Heyeti'ne Hitapnâmesi, 7 Ekim 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 35-1.

²⁷⁰ "Habibullah Odabaş ve Osman Akçokraklı'dan Faik ve Hakkı Beyler'e, Akmescit/Simferopol, 1 Ekim 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 54. Yardım dolayısıyla derin minnetlerini bildiren bir mektup da Kırım Tatar Dârülmuallimâtı talebe temsilcileri H. Kadızâde ve Hasibe Abdülkuddus ile Kırım Tatar Doktor Yardımcısı ve Ebe Mektebi talebe temsilcileri A. Refatova ve ismini okuyamadığımız bir kişiden geldi. "Kırım Tatar Dârülmuallimâtı ve Kırım Tatar Doktor Yardımcısı ve Ebe Mektebi talebe vekillerinden Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kırım Murahhası Hakkı Bey'e, Akmescit, 18 Kasım 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 45.

ne dağıtıldığını kaydetmekteydi. Mektupta İdil-Ural bölgesinde hâlâ açlık ve sefalet çekmekte olan yüz binlerce Müslüman çocukları bulunduğundan Hilâl-i Ahmer tarafından yardımın sürdürülmesinin ümit edildiği belirtiliyordu. Diniye Nezareti'nin Feyzullah Mehmed [Feyzi ?] Bey'i İstanbul'da Hilâl-i Ahmer nezdinde temsilcisi olarak tayin ettiği kaydedilerek, toplanacak îanelerden uygun bir miktarın adı geçene maaş olarak verilmesi rica edilmekteydi. Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilen yardımın yerine sarf edildiğini denetlemek ve gereğinde Hilâl-i Ahmer ile Rusya hükûmeti arasında irtibatı sağlamak üzere Rusya tarafında fahrî olarak görev yapacak bir temsilcinin bulunmasının da yararlı olacağını düşünüldüğü belirtiliyordu.²⁷¹ Bir diğer minnet beyanı Ufa'da toplanmış olan Bütün-Rusya Müslümanları din adamları kongresinden geldi. 25 Haziran 1923'de yapılan kongrede Türk Hilâl-i Ahmer'ine açık bir teşekkürname kabul edilmişti.²⁷²

Açlığın ve Türkiye'den Giden Yardımın Son Safhası

Kırım'da ve İdil-Ural bölgesinde açlığın 1923'de de devam edebileceği yönündeki endişeler tamamen esassız değildi. İdil boyunda açlığın tekrarlanacağı kaygıları ancak baharın gelmesi ve açlık olaylarının bazı tecrit edilmiş yerlerle sınırlı kalmasıyla tedricen ortadan kalkabildi.²⁷³ Kırım'da 1922-1923 kışında hububat stoklarının tehlikeli ölçüde yetersizliği anlaşıldığı gibi, Şubat 1923'de Hessen sineğinin kışlık hububatın yarısı ilâ beşte birini yok etmiş olduğu görüldü.²⁷⁴ Kırım'da açlığın artık geride kaldığı ancak 1923 yazında kesinlik kazanabildi.²⁷⁵ Ne var ki, açlığın acı mirası daha uzun yıllar etkisini sürdürecekti.

Açlık bölgelerine yardımın devam ettirilmesi ricalarına rağmen, o sırada Türkiye'deki gelişmeler dolayısıyla tamamen ülke içi yardım meselele-

²⁷¹ "Rusya Müslümanları Nezâret-i Diniyesi nezdinde Açlara Yardım Komisyonu Reisi Kadı Keşşâfed-din Tercümânî'den Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne, Moskova, 8 Kasım 1922", *TKDMA*, Kutu no.: 1198, Belge no.: 55. Bu mektubun yayınlanmış şekli için, bakınız, "Kırım Açlarına Yardım", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (İstanbul), no.: 18 (15 Ocak 1923), s. 125. Osman Akçokraklı 17 Nisan 1938'de Sovyet rejimi tarafından idam edildi. Dmitriy Pavloviç Ursu, *Oçerki istorii kulturi kırımkotatarskogo naroda (1921-1941)* (Akmescit, 1999), s. 7. 1928'de idama mahkûm edilip sonradan cezası 10 yıl hapse çevrilen Habibullah Odabaş da muhtemelen 1938'de idam edildi veya hapiste hayatını kaybetti. *Poslednyaya rukopis Sabri Ayrazova delo partii "Milli Firka"*, s. 314.

²⁷² Teşekkürname Rızaeddin Fahreddin (Kongre Fahrî Başkanı), Ziyaeddin bin Kemâlî (Kongre Başkanı) ve Şehir Şeref (Kongre Başkâtibi) imzalarını taşımaktaydı. "Rusya Müslümanlarının Hilâl-i Ahmer'e Teşekkürü", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (İstanbul), no.: 27 (15 Kasım 1923), ss. 64-65.

²⁷³ Fisher, s. 374.

²⁷⁴ Barançenko, ss. 128-129.

²⁷⁵ Zarubin-Zarubin, s. 38.

ri ile meşgul olmak zorunda kalan ve gücünün sınırına gelen Türk Hilâl-i Ahmer'inin yapabileceği fazla bir şey yoktu. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz neticesinde Türk orduları Yunan güçlerine karşı kesin bir zafer kazandıysa da ülkedeki işgal ve savaşın getirdiği yıkım ile insanî ihtiyaçlar devâsa boyutlardaydı. Dahası, 1923 Lozan Antlaşması neticesinde Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan ve milyonlarca insanı etkileyen nüfus mübadelesi de Hilâl-i Ahmer'e muazzam bir yük getirecekti. Bu bakımdan, Türk Hilâl-i Ahmeri artık Kırım'a veya İdil-Ural bölgesine fazla yardım gönderebilecek durumda değildi. 1923'de, Tatar Cemiyet-i Hayriyesi Kırım'a yardım ricasında bulunduğunda, mevcut stokları mübadillerin ihtiyaçlarına hasredilmiş olan Hilâl-i Ahmer Kırım'a ancak 500 takım elbise yollayabildi.²⁷⁶ Eylül 1923'de, Türkiye'ye yerleşmiş İdil-Ural Tatarlarından ünlü tarihçi ve siyaset adamı İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura'nın şahsen Hilâl-i Ahmer'e müracaat ederek, İstanbul'daki muhtaç durumda bulunan bazı Kırım Tatar muhacir veya mültecileri için yardım ricasında bulunduğunu biliniyorsa da, bunun netice verip vermediğini tespit edemedik.²⁷⁷ Böylece, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, daha doğrusu Türkiye'nin, Sovyet Rusya'daki açlık kurbanlarına yaptığı yardımın o tarihlerde sona ermiş olduğu söylenebilir.

Türkiye Hilâl-i Ahmeri'nin Eski Rusya İmparatorluğu'nun Başka Halklarına Yönelik Yardım Faaliyetleri

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu dönemde açlık kurbanlarının yanı sıra Sovyet topraklarından gelen bazı başka gruplara da yardımda bulunduğunu kaydetmek gerekir. Bu meyanda, İstanbul'da bulunan çok sayıdaki Azerbaycanlı mülteciye Hilâl-i Ahmer tarafından önemli yardımlar yapılmıştır.²⁷⁸ Cemiyet Acaristan'dan gelen muhacirlere de yardım temin etmişti.²⁷⁹ İstanbul'da bulunan ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan, başka hiç bir yerden yardım alamayan iki yüz kadar Hristiyan Gürcü mül-

²⁷⁶ "Kırım Açlarına Yardım", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 49 (15 Eylül 1925), s. 173.

²⁷⁷ Çapa, s. 156.

²⁷⁸ Bu yardım üzerine sâbık Azerbaycan parlamentosu üyeleri adına Dr. Musa Refi 29 Ekim 1922'de Hilâl-i Ahmer'e bir minnet mektubu gönderdi. "İki Kardeş Millet Arasında", *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası* (İstanbul), no.: 15 (15 Kasım 1922), s. 71. Hilâl-i Ahmer Azerbaycanlı mültecilere nakit 3000 Osmanlı lirası yardımda bulundu. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumiyesi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, s. 141.

²⁷⁹ Çapa, s. 157.

teci de Hilâl-i Ahmer tarafından bakılmaktaydı.²⁸⁰ O yılların bir diğer insanî trajedisi de Bolşevik idaresinin tesisinden sonra Rusya'dan kaçmak zorunda kalan ve perişan bir halde İstanbul'a varan yüz binlerce Rus ve diğer milletlerden mültecilerdi. İstiklâl Harbi ve sonrasının şartları dolayısıyla gücünün büyük kısmını Türkiye halkına hasretmek mecburiyetinde kalan Hilâl-i Ahmer bu talihsiz insanlara ancak mütevazı bazı yardımlarda bulunabildi.²⁸¹

Netice

Sovyet Rusya'daki muazzam açlık esnasında, bir çok yabancı ülke ve kurum meyanında Türkiye'den de yardım gitti. Açlığın ilk döneminde durumdan haberdar olan Ankara hükûmeti daha Ağustos 1921'de Sovyet Rusya'ya bir miktar hububat yardımı göndermeyi kararlaştırmış ve bir kaç ay içinde bunu göndermişti. Sakarya Muharebelerinin cereyan ettiği gayet kritik bir süreç içinde yapılan bu yardım ile Ankara o dönemdeki stratejik müttefiki ve çok zor günler geçirmekte olan Moskova'ya karşı iyi niyetini ortaya koymaktaydı.

Bu anlamlı insanî jest tamamen diplomatik kanallardan gerçekleştirilseyse de, Türk kamuoyunun çok sayıda yerli Türk ve Müslüman ahalinin yaşadığı Kırım'dan ve İdil-Ural bölgesinden gelen dehşet verici açlık haberlerini duyması ile gelişmeler çok başka bir boyuta taşınacaktı. 1922 bahar aylarında İstanbul ve Ankara'ya gelen Kırım Tatar temsilcileri açlığın mahiyetini bütün çıplaklığıyla Türkiye halkına anlattılar. Bunları aynı yılın yazında gelen İdil-Ural temsilcilerinin faaliyetleri izledi. Sovyet Rusya'dan gelen bu heyetlerin seslerinin duyurulmasına Ankara hükûmeti de açık destek vermekteydi. Esasen, o günlerde açlık vesilesiyle Kırım ve İdil-Ural temsilcileriyle yapılan (ve bir daha yaklaşık 70 yıl boyunca yapılamayacak olan) temaslar, Ankara hükûmetinin bu ülkelere olan bakışının da çok önemli ipuçlarını taşıyordu.

Kırım ve İdil-Ural bölgesindeki facianın özellikle basın yoluyla kamuoyuna duyurulması, bizzat kendisi o sırada olağanüstü bir dönemden geç-

²⁸⁰ "Hristiyan Gürcü Muhacirlerine Muavenet", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (İstanbul), no.: 24 (15 Ağustos 1923), ss. 331-332.

²⁸¹ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti *ARA* ve İstanbul'daki İtilâf Devletleri elçilikleri tarafından kurulacak aşhaneler için kendisinden istenen malzemeyi temin ettiği gibi, 25 yataklı bir hastahänenin levâzımatıyla yine bunun için 500 Osmanlı lirası nakdi yardım verdi. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, ss. 140-141.

mekte olmasına rağmen Türkiye halkında büyük bir hassasiyet doğurdu. Böylece, uzun yıllar süregelen harplerden bitap düşmüş ve fakirleşmiş, İstiklâl Savaşı'nın tam ortasındaki Anadolu'da Kırım ve İdil-Ural açları için gayet faal ve yaygın bir yardım kampanyası yürütüldü. Bu kampanyayı sırf Ankara hükûmetinin o sıralarda şiddetle askerî ve maddî destek beklentisinde bulunduğu Sovyet Rusya'ya hoş görünmek için girişilmiş bir teşebbüs olarak telâkkî etmek kesinlikle gerçeklere uygun olmayacaktır. Zaten burada, hükûmetin her hangi bir diplomatik tasarrufunun çok ötesinde, beklenmedik ölçüde geniş kitleye yayılmış bir halk duyarlılığı söz konusuydu. Kampanyanın seyri ile ilgi bütün veriler çok açık bir şekilde bunun kendi etnik ve din kardeşlerinin başına gelen açlık felâketine dair anlatılanları duyarak dehşete kapılan Anadolu Müslümanlarının samimî ve kendiliğinden ortaya çıkan tepkisinden başka bir şey olmadığını göstermektedir.

Türkiye'den gönderilebilen yardımın miktarı elbette ki Kırım'daki ve İdil boyundaki muazzam açlığın yaralarına deva olabilmekten çok uzaktı. Hattâ, aynı dönemde başta *ARA* vasıtasıyla gelenler olmak üzere Batı ülkelerinden gönderilen yardımlarla mukayese edildiğinde Türkiye'den yollanan yardım gayet mütevazî kalmaktaydı. Bununla birlikte, en ufak bir yardımın bile işe yaradığı o günlerde, alabilen muhtaç insanlar için Türk yardımı yine de önemli bir kurtuluş vasıtası oldu. Ancak, daha mühim olan söz konusu yardımın manevî değeri idi. Anadolu'nun Türk halkı ve Büyük Millet Meclisi kendi en zor günlerinde dahi soydaş ve dindaşlarının kaderlerine kayıtsız kalamayacaklarını göstermişlerdi.

Hakan KIRIMLI

Hasan Sabri Ayvazov
(1878-1938)

Hakan KIRIMLI

Mahmut Nedim
(1893-1938)

Hakan KIRIMLI

Ubeydullah Bûbî
(1866-1938)

Hakan KIRIMLI

**Tahir İlyasî
(1881-1933)**